

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA DOLNOŚLĄSKIEGO

Wrocław, dnia 2 stycznia 2023 r.

Poz. 28

UCHWAŁA NR LV/417/2022 RADY POWIATU LUBAŃSKIEGO

z dnia 29 grudnia 2022 r.

w sprawie przyjęcia „Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Lubańskiego na lata 2023-2026”

Na podstawie art. 4 ust. 1 pkt 7 i art. 12 pkt 11 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz. U. z 2022 r. poz. 1526) oraz art. 87 ust. 3 i ust. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2022 r. poz. 840) Rada Powiatu Lubańskiego uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się „Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Lubańskiego na lata 2023-2026”, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Zarządowi Powiatu Lubańskiego.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Dolnośląskiego.

Przewodnicząca Rady Powiatu Lubańskiego:
Halina Józefa Białoń

POWIATOWY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU LUBAŃSKIEGO NA LATA 2023-2026

OPRACOWANIE:
Jakub Danielski, Marta Danielska
gez.wroclaw@gmail.com

CZERWIEC 2022

Spis treści

1. Wstęp	4
2. Podstawa prawna opracowania Powiatowego programu opieki nad zabytkami	4
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	5
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	10
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	10
4.2. Relacje Powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa	14
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	16
5.1. Relacje Powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu	16
5.2. Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Powiatu Lubąńskiego	17
5.2.1. Charakterystyka powiatu	17
5.2.2. Historia obszaru Powiatu Lubąńskiego	20
5.3. Charakterystyka zasobów dziedzictwa kulturowego	25
5.3.1. Układy urbanistyczne i ruralistyczne.....	26
5.3.2. Zabudowa wiejska i miejska.....	27
5.3.3. Zespoły rezydencjonalne z parkami i zespoły folwarczne	28
5.3.4. Rezydencje	29
5.3.5. Kościoły.....	30
5.3.6. Cmentarze.....	32
5.3.7. Zabytki techniki.....	34
5.3.8. Zabytki ruchome.....	34
5.3.9. Zabytki archeologiczne.....	36
5.4. Dziedzictwo niematerialne	37
5.5. Obiekty zabytkowe będące w gestii Powiatu Lubąńskiego.....	39
5.6. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	43
5.6.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków	43
5.6.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków	50
5.7. Gminne ewidencje zabytków i Gminne programy opieki nad zabytkami na terenie powiatu	52
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu – analiza SWOT	53
7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Powiatowego programu opieki nad zabytkami.....	56
8. Instrumentarium realizacji Powiatowego programu opieki nad zabytkami	58
8.1. Mierniki	60
9. Źródła finansowania Powiatowego programu opieki nad zabytkami.....	61
9.1. Dotacje.....	62
9.2. Źródła zewnętrznego finansowania – krajowe	63

9.2.1. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego	65
9.3. Źródła zewnętrznego finansowania – pozostałe	66
10. Podsumowanie.....	68
11. Bibliografia.....	69
12. Spis tabel	71

1. Wstęp

Przedmiotem Powiatowego programu opieki nad zabytkami Powiatu Lubańskiego na lata 2023-2026 (dalej: „PPOnZ”) jest problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego powiatu. PPOnZ określa kierunki działań w zakresie opieki nad zabytkami: wskazuje konieczne do wykonania zadania i sugeruje sposoby ich realizacji poprzez określenie podstawowych działań organizacyjnych, finansowych, promocyjnych i ochronnych. Niniejsze opracowanie sporządzono zgodnie z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 840, dalej „ustawa”) oraz wytycznymi Narodowego Instytutu Dziedzictwa. PPOnZ sporządzany jest przez starostę, następnie po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, zostaje przyjęty przez Radę Powiatu. PPOnZ ogłaszany jest w Dzienniku Urzędowym Województwa Dolnośląskiego. Sporządza się go na okres 4 lat, natomiast co 2 lata organ wykonawczy powiatu przedstawia organowi stanowiącemu sprawozdanie z wykonania określonych w nim zadań.

PPOnZ, jako dokument strategiczny, ma na celu ukierunkować i zoptymalizować działania w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, a w szczególności zabytków nieruchomych i ruchomych, jako elementów o kluczowym znaczeniu dla popularyzacji historii i kultury regionu, ustosunkować się do zachodzących zmian funkcji, jaką aktualnie może pełnić zabytek, zaznaczyć działania w zakresie przemiany świadomości społeczeństwa w kwestii ochrony zabytków i wyznaczeniu dziedzictwu istotnej funkcji w życiu zbiorowym, wspierając kreatywność mieszkańców regionu w zakresie promocji folkloru, sztuki ludowej, rzemiosła artystycznego, rozwoju inicjatyw lokalnych w dziedzinie ochrony materialnego jak i niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

PPOnZ stanowi podwaliny do współpracy z samorządami gmin, właścicielami zabytków i wojewódzkim konserwatorem zabytków. Nakreślona polityka Powiatu w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami nie ingeruje w kompetencje gmin oraz właścicieli zabytków. Zakres działania powiatu względem dziedzictwa kulturowego określa ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (t.j. Dz. U. 2022 r. poz. 528 z późn. zm.), która w art. 4 wskazuje powiat jako jednostkę wykonującą określone ustawami zadania publiczne o charakterze ponadgminnym w zakresie m. in. kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

2. Podstawa prawna opracowania Powiatowego programu opieki nad zabytkami

Podstawę prawną opracowania PPOnZ stanowi ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, która mówi o obowiązku sporządzania przez samorządy wojewódzkie, powiatowe oraz gminne na okres czterech lat programu opieki nad zabytkami.

W świetle ustawy, ochrona zabytków to aktywność administracji publicznej, która ma na celu stworzenie sprzyjających okoliczności prawnych, finansowych i organizacyjnych służących zachowaniu, zagospodarowaniu i utrzymaniu zabytków, zapobieganie zagrożeniom, niszczeniu, niewłaściwemu użytkowaniu, uszczupleniu zasobów zabytków, a także kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków oraz uwzględnianie tych zadań w kształtowaniu polityki planistycznej i środowiskowej. Terminem „opieka nad zabytkami” ustawa obejmuje działania właścicieli zabytków, które tworzą warunki dla naukowego badania zabytków, prowadzenia przy nich prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, zabezpieczenia i utrzymania ich samych oraz otoczenia w jak najlepszym stanie oraz popularyzowania i upowszechniania wiedzy o nich. W ustawie określono kwestie związane z ochroną i zarządzaniem dziedzictwem kulturowym, a szczególnie zagadnienia tworzenia krajowego programu ochrony i opieki nad zabytkami, organizację organów ochrony zabytków (zadania i kompetencje w zakresie ochrony zabytków wykonuje Generalny Konserwator Zabytków w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego oraz wojewódzcy konserwatorzy zabytków działający w imieniu wojewodów), zakres i formy ochrony zabytków którymi są: wpisanie do rejestru zabytków, wpisanie na Listę Skarbów Dziedzictwa, uznanie

za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego oraz ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego, a także zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Zapisy ww. ustawy, zwłaszcza w punktach dotyczących form ochrony zabytków, są komplementarne do zapisów ustaw o samorządzie terytorialnym, ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz o ochronie przyrody). Ustawa precyzuje zakres zadań dotyczących ochrony zabytków i opieki nad nimi administracji samorządu gminnego i powiatowego.

Art. 87 ust. 2 cytowanej ustawy wyznacza cele opracowania PPOnZ, w szczególności są to:

- 1) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 2) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 3) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 4) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 5) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 6) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce¹

Zabytki zostały objęte w Polsce ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela. Znaczenie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju cywilizacyjnego oraz zadania państwa w zakresie jego ochrony, określają artykuły 5 i 6 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Dookreślenie konstytucyjnego obowiązku państwa wraz z podziałem kompetencji na poszczególne organy administracji publicznej i instytucje państwowe następuje na poziomie ustawodawstwa zwykłego.

Ustawa, która zastąpiła ustawę o ochronie dóbr kultury z 1962 r., powiązała ochronę zabytków z ochroną szeroko pojmowanego dziedzictwa kulturowego, umieszczając to zagadnienie w kontekście naszego uczestnictwa w kulturze i historii całej Europy. Nowe prawo zostało dostosowane do zasad obowiązujących w Unii Europejskiej.

Obowiązujące uregulowania prawne, dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zostały zawarte w:

• **Konstytucji RP** (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. – Dz. U. z 1997 r. Nr 78 poz. 483 z późn. zm.) w przepisach:

– **Art. 5:** „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”;

– **Art. 6 ust. 1:** „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”; **ust. 2:** Rzeczpospolita Polska udziela pomocy Polakom zamieszkającym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”;

– **Art. 86:** „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa”;

¹ <https://isap.sejm.gov.pl/>

• **Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (t. j. Dz. U. z 2022 r. poz. 840), która jest głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce. Przy opracowaniu programu opieki nad zabytkami należy uwzględnić przepisy tej ustawy, takie jak:

– **Art. 3**, który definiuje podstawowe pojęcia użyte w ustawie: zabytek, zabytek nieruchomy, zabytek ruchomy, zabytek archeologiczny, instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami, prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne, historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny, historyczny zespół budowlany, krajobraz kulturowy, otoczenie zabytku.

W tym miejscu należy wyjaśnić pojęcie zabytku. Zabytek jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, które są dziełem człowieka lub związane są z jego działalnością. Stanowią one świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

– **Art. 4**, który objaśnia, że ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu: *„zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”*.

– **Art. 5**, który określa, w sposób otwarty, kwestię opieki nad zabytkami: *„opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków: naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii kultury”*.

– **Art. 6**, który klasyfikuje w układzie rzeczowym przedmioty ochrony i zarazem stanowi szczegółową definicję zabytku:

„1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące w szczególności:

- a) krajobrazami kulturowymi,*
- b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,*
- c) dziełami architektury i budownictwa,*
- d) dziełami budownictwa obronnego,*
- e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,*
- f) cmentarzami,*
- g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,*
- h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;*

2) zabytki ruchome będące w szczególności:

- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,*
- b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,*
- c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,*

- d) *wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,*
- e) *materialami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (...),*
- f) *instrumentami muzycznymi,*
- g) *wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,*
- h) *przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;*

3) *zabytki archeologiczne będące w szczególności:*

- a) *pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,*
- b) *cmentarzyskami,*
- c) *kurhanami,*
- d) *reliktami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.*

2. *Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej”.*

– **Art. 7**, który określa formy ochrony zabytków:

- 1) *wpis do rejestru zabytków;*
- 1a) *wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;*
- 2) *uznanie za pomnik historii;*
- 3) *utworzenie parku kulturowego;*
- 4) *ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.*

– **Art. 16 ust. 1:** *„Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej”.*

– **Art. 17**, który określa zakazy i ograniczenia na terenie parku kulturowego dotyczące: prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej; zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych; umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1; zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury; składowania lub magazynowania odpadów.

– **Art. 18:** *„1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.*

2. *W koncepcji, strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:*

- 1) *uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;*

2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;

3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami”.

– **Art. 19**, który wskazuje, że: „1. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:

1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;

2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;

3) parków kulturowych.

1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;

2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

1b. W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:

1) ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;

2) ochronę zabytków nieruchomych, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;

3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.

2. W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.

3. W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków”.

– **Art. 20**, który mówi o konieczności uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenów.

– **Art. 21**: „Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy”.

– **Art. 22**: „1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.

2. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.

3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.

4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;

2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;

3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

6. Właściwy dyrektor urzędu morskiego prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych”.

– **Art. 89**, który wskazuje, że „organami ochrony zabytków są:

1) *minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;*

2) *wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków”;*

• **Ustawie z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym** (t. j. Dz. U. 2022 r. poz. 528 z późn. zm.), w której zostały określone zadania publiczne powiatu o charakterze ponadgminnym. Art. 4 ust. 1, punkt 7 nakłada na powiat zadania w zakresie kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, znajdują się w innych obowiązujących ustawach i rozporządzeniach, w tym w:

• **Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym** (t. j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1526);

• **Ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane** (t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 2351 z późn. zm.);

• **Ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska** (t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 1973 z późn. zm.);

• **Ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody** (t. j. Dz. U. z 2022 r. poz. 916);

• **Ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami** (t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 1899);

• **Ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej** (t. j. Dz. U. z 2020 r. poz. 194);

• **Ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie** (t. j. Dz. U. z 2022 r. poz. 1327 z późn. zm.);

• **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków** (t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 81);

• **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem** (t. j. Dz.U. 2021 poz. 56);

• **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków** (Dz. U. z 2017 r. poz. 1674);

• **Rozporządzeniu Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dnia 16 kwietnia 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków** (Dz. U. z 2021 r., poz. 731);

• **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami”** (Dz. U. z 2004 r. Nr 124, poz. 1304) ze zmianą Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 3 lutego 2006 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz. U. z 2006 r. nr 24 poz. 181);

• **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych** (Dz. U. z 2004 r. Nr 212, poz. 2153);

- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków** (Dz. U. z 2004 r. Nr 30, poz. 259);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę** (Dz. U. z 2011 r. Nr 89, poz. 510);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych** (Dz. U. z 2004 r. Nr 71, poz. 650).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i bibliotekach zostały określone w:

- **Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach** (t. j. Dz. U. z 2022 r. poz. 385);
- **Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach** (t. j. Dz. U. z 2019 r. poz. 1479).

Przy planowaniu i wykonywaniu prac konserwatorskich przy zabytkach, należy brać pod uwagę następujące zasady współczesnej doktryny konserwatorskiej, których stosowanie powinno również obowiązywać władze samorządowe:

- 1) *primum non nocere* (po pierwsze nie szkodzić);
- 2) maksymalne poszanowanie oryginalnej substancji zabytku i wszystkich jego wartości (materialnych i niematerialnych);
- 3) minimalna niezbędna ingerencja (powstrzymywanie się od działań niekoniecznych);
- 4) zasada, zgodnie z którą należy usuwać to (i tylko to), co na oryginał działa niszcząco;
- 5) zasada czytelności i odróżnialności ingerencji;
- 6) zasada odwracalności metod i materiałów;
- 7) zasada wykonywania wszelkich prac zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie.

Powyższe zasady dotyczą m.in. konserwatorów – pracowników urzędów, profesjonalnych konserwatorów, jak również pracowników samorządowych zajmujących się ochroną zabytków, właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych.

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

PPOnZ odwołuje się do dokumentów, które połączono na trzech poziomach: ogólnokrajowym, regionalnym (wojewódzkim) oraz lokalnym.

PPOnZ w swoich działaniach programowych nawiązuje do polityki krajowej, szczególnie w zakresie poprawy stanu zabytków, wykorzystywania dziedzictwa kulturowego w promocji powiatu, poprawy przepływu informacji pomiędzy powiatem, organami ochrony zabytków oraz mieszkańcami, a także udostępnianiem informacji o zasobie zabytkowym powiatu. Ważnym elementem jest również wspieranie działań z zakresu utrzymywania lokalnych tradycji kulturowych oraz wprowadzenie elementów lokalnego dziedzictwa do procesu edukacji oraz działań kulturalnych.

• Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022 został przyjęty uchwałą nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r.

Głównym celem Programu jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami. W okresie 4 lat realizowany będzie we współpracy z państwowymi instytucjami kultury i organami administracji publicznej poprzez trzy cele szczegółowe podzielone na kierunki działania, tj.:

Cel szczegółowy 1: Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego.

Cel szczegółowy 2: Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.

Cel szczegółowy 3: Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa.

Jednym z wyznaczonych kierunków działań jest wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym. Ważne też będzie budowanie wiedzy o ochronie dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym i regionalnym, merytoryczne wsparcie procesu planowania i rewitalizacji w gminach. Dodatkowo zaplanowano konkurs na Generalnego Konserwatora Zabytków nagradzający gminy za modelowe wdrażanie programów opieki nad zabytkami.

Wśród określonych zadań edukacyjnych wskazano między innymi: szkolenia w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym z uwzględnieniem zagadnień z zakresu planowania przestrzennego i dostępności dla osób z niepełnosprawnościami oraz szkolenia w zakresie planowania i rewitalizacji zasobu dziedzictwa kulturowego. Pilotażowym szkoleniem będą objęci przedstawiciele minimum ośmiu gmin w Polsce.

Zaplanowane zostało również wydanie zaktualizowanej wersji podręcznika Dziedzictwo obok mnie – poradnik zarządzania dziedzictwem w gminach oraz rozbudowę portalu informacyjnego dla samorządów – www.samorząd.nid.pl.

Program zakłada powołanie w wybranych Oddziałach Terenowych Narodowego Instytutu Dziedzictwa pięciu centrów kompetencji ds. uwzględniania dziedzictwa kulturowego w procesach rewitalizacyjnych w gminach. Centra te będą odpowiedzialne za przeprowadzenie pilotażowych szkoleń dla gmin w zakresie planowania i rewitalizacji zasobu dziedzictwa kulturowego. Do ich zadań należeć ma również wsparcie gmin tworzących lub aktualizujących gminne programy rewitalizacji bądź zmieniających podstawę prawną prowadzonej rewitalizacji z lokalnych programów rozwoju na gminne programy rewitalizacji.

Zadania, w których bezpośrednią grupą docelową są samorządy, stanowią tylko część ogółu zadań określonych w Programie. Spośród pozostałych warto wymienić te, które także będą realizowane na terenie konkretnych gmin, powiatów czy województw, jak na przykład archeologiczne badania powierzchniowe, rejestracja zabytków ruchomych na wypadek kradzieży, warsztaty edukacyjne w szkołach czy wydarzenia popularyzatorskie oparte na pracy wolontariuszy dofinansowywane z programu „Wspólnie dla dziedzictwa”.

• Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.), zwana „SOR”, została przyjęta uchwałą nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. Jest to aktualizacja Strategii Rozwoju Kraju 2020, przyjętej Uchwałą Nr 157 Rady Ministrów z dnia 25 września 2012 r.

SOR jest strategicznym instrumentem zarządzania polityką rozwoju realizowaną przez instytucje państwa, która określa wskaźniki ich realizacji, wskazuje sposób ich osiągnięcia oraz określa najważniejsze projekty służące realizacji celów SOR.

Głównym celem SOR jest tworzenie warunków dla wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym wzroście spójności w wymiarze społecznym, ekonomicznym, środowiskowym i terytorialnym.

Zadania powiązane z obszarem ochrony zabytków zostały uwzględnione w następujących obszarach:

1. Obszar e-państwo – kierunek interwencji:

– Budowa i rozwój e-administracji – orientacja administracji państwa na usługi cyfrowe.

Wyznaczony projekt strategiczny: Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej – kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczenia najcenniejszych zasobów kultury.

2. Kapitał ludzki i społeczny – kierunek interwencji:

– Wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej.

Działania do 2030 r.:

– Ochrona i promocja dziedzictwa narodowego – wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmacniania kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty; inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO).

– Wzmacnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym), likwidacja „białych plam” w dostępie do kultury.

• **Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030**

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (dalej: „SRKS”) (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030, zwana „SRKS”, została przyjęta uchwałą nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r. To kontynuacja i aktualizacja Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2020. SRKS jest jednym z instrumentów realizacji Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju.

Głównym celem SRKS jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Realizacja tego celu odbywa się przez wdrażanie kierunków interwencji zaplanowanych do realizacji w trzech zasadniczych obszarach, których kluczowe znaczenie znajduje również odzwierciedlenie w nowym podtytule SRKS: współdziałanie, kultura, kreatywność. Są to:

- obszar 1: Współdziałanie – społeczeństwo obywatelskie,
- obszar 2: Kultura – tożsamość i postawy obywatelskie,
- obszar 3: Kreatywność – potencjał kulturowy i kreatywny.

Pełniejszego wykorzystania wymaga wpływ wybranych zasobów i narzędzi z obszaru kultury i dziedzictwa narodowego na poziom kapitału społecznego, m.in. w wymiarze budowania tożsamości i kształtowania postaw obywatelskich. Wydarzenia, inicjatywy i zasoby o charakterze kulturalnym mogą wzmacniać poczucie wspólnoty i tożsamości, cementować środowiska lokalne, stwarzać przestrzeń do poszukiwań i inspiracji oraz stanowić miejsce spotkań dla różnych grup wiekowych i zawodowych. Niski poziom kapitału społecznego oraz podziały społeczne utrudniają budowanie wspólnoty państwowej, a także wpływają na osłabienie więzi z państwem i jego instytucjami.

Znaczenie kultury dla rozwoju i jakości kapitału społecznego jest wieloaspektowe. Z jednej strony warunkuje ona zachowania i postawy, ustanawia kody i sposoby komunikowania oraz organizacji społeczeństwa, z drugiej zaś stanowi zasób materialnych i niematerialnych dóbr, które tworzą fundament tożsamości i spoiwo społeczności. Potencjał kulturowy determinuje więc w istotnym zakresie sposoby podejmowania decyzji, umożliwia budowanie atmosfery otwartości i wzajemnego zaufania. Dziedzictwo kulturowe, umożliwiając budowanie i utrwalanie wspólnej tożsamości, jest kluczowym elementem potencjału kulturowego i stanowi bezcenny zasób, który powinien być wykorzystany dla obecnego i przyszłego rozwoju.

Głównym celem SRKS jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków.

Projekt zakłada trzy cele szczegółowe Strategii, które obejmują:

- 1) Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne poprzez:
 - usprawnienie mechanizmów wspierania i współpracy instytucji publicznych z obywatelami,
 - rozwój i wzmacnianie zorganizowanych form aktywności obywatelskiej.
- 2) Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich poprzez:
 - tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze,
 - ochronę dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury, digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury,
 - umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę, wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.
- 3) Wzmocnienie rozwoju społeczno-gospodarczego kraju przez sektory kultury i kreatywne poprzez:
 - wzrost udziału sektorów kreatywnych w rozwoju gospodarczym kraju,
 - rozwój kompetencji zawodowych na potrzeby branż kreatywnych, wzmocnienie potencjału kreatywnego społeczeństwa.

W ramach celu szczegółowego 2 SRKS wyróżniono ponadto następujące priorytety:

- 2.1. Tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze,
- 2.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury,
- 2.3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury,

2.4. Umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę,

2.5. Wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

Poniżej zostały przedstawione projekty, które związane są pośrednio z ochroną dziedzictwa kulturowego oraz których okres realizacji wykracza powyżej 2021 r. Projekty strategiczne SOR przypisane do zakresu interwencji SRKS:

– **Narodowy Program Wspierania Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego** – program obejmujący takie działania, jak: rozwój instytucji dialogu obywatelskiego, zniesienie barier rozwojowych dla organizacji społeczeństwa obywatelskiego, reformę systemu finansowania organizacji przez państwo, edukację obywatelską i historyczną oraz rozwój wolontariatu.

– **Niepodległa** – program budowania kapitału społecznego i wspólnoty obywatelskiej, zogniskowany wokół obchodów 100. rocznicy odzyskania niepodległości Polski, obejmujący m.in. kształtowanie postaw patriotycznych, budowanie pamięci zbiorowej i spójnego wizerunku Polski, włączanie obywateli do działania na rzecz dobra wspólnego.

– **Pakiet dla Przemysłów Kreatywnych** – ukierunkowany na wsparcie innowacyjnych produktów sektorów kultury i kreatywnych. Pakiet umożliwia budowanie przewagi konkurencyjnej w sektorze i przeciwdziała odpływowi kapitału kreatywnego. Proponowane działania obejmują m.in. wprowadzenie zachęt dla realizacji produkcji audiowizualnych w Polsce, wprowadzenie wakacji podatkowych dla firm z sektora kreatywnego, ustanowienie tzw. szybkiej ścieżki podatkowej dla międzynarodowych produkcji z segmentu audiowizualnego.

– **Program Klub** – program wspierający działalność klubów sportowych (skierowaną do dzieci i młodzieży), które stanowią lokalne centra aktywności społecznej oraz są miejscem aktywnego spędzania czasu, budowania więzi społecznych i rozwijania kompetencji, takich jak umiejętność pracy w grupie, wytrwałość czy pracowitość.

– **Rozwój Czytelnictwa** – projekt ma na celu poprawę stanu czytelnictwa w Polsce poprzez wzmacnianie roli bibliotek publicznych, szkolnych i pedagogicznych jako lokalnych ośrodków życia społecznego stanowiących centrum dostępu do kultury i wiedzy.

SRKS definiuje również dodatkowe projekty strategiczne, które nie znalazły się w SOR. Zostały one opisane we wcześniejszych fragmentach tego dokumentu poświęconych poszczególnym celom SRKS. Lista projektów strategicznych SRKS obejmuje:

– **Rozwój turystyki kulturowej** – projekt ma na celu realizację działań systemowych dotyczących zabytków znajdujących się na szlakach kulturowych i uznanych za Pomniki Historii, w tym dofinansowanie prac konserwatorskich oraz projektów wspierających proces upowszechniania dziedzictwa kulturowego i jego wartości, a także aktywizujących zaangażowanie społeczne w proces ochrony i opieki nad zabytkami. Celem projektu jest stymulowanie rozwoju społeczno-gospodarczego poprzez wzrost atrakcyjności turystycznej opartej na zasobach kulturowych.

4.2. Relacje Powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa

Przy sporządzaniu PPOnZ omówiono uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Powiatu Lubańskiego wynikające z dokumentów na poziomie wojewódzkim: Program opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego na lata 2021-2024, Strategia rozwoju województwa Dolnośląskiego 2030, Aktualizacja Programu Rozwoju Turystyki dla Województwa Dolnośląskiego, Projekt Planu zagospodarowania przestrzennego województwa dolnośląskiego.

PPOnZ jest zgodny z celami, zasadami i kierunkami wyznaczonymi w w/w dokumentach.

• Program opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego na lata 2021-2024

Program opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego na lata 2021-2024 został przyjęty przez Sejmik Województwa Dolnośląskiego uchwałą nr XXXIV/686/21 z dnia 24 czerwca 2021 r.

Jest to podstawowy dokument służący inicjowaniu, wspieraniu oraz koordynowaniu prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechnianiu i promowaniu dziedzictwa kulturowego przez jednostki samorządu terytorialnego.

Głównym celem Programu jest określenie warunków organizacyjnych i finansowych dla realizacji zadań w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami, zgodnie z kompetencjami Samorządu Województwa Dolnośląskiego.

Za cel strategiczny uznano zachowanie i zrównoważone wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego dla wzmocnienia tożsamości Dolnego Śląska. Zgodnie z tym, dziedzictwo to jest zasobem umożliwiającym budowanie i utrwalanie wspólnej tożsamości mieszkańców regionu. Stanowi zarówno przedmiot ochrony, jak i znaczące potencjał, który może i powinien być wykorzystywany w rozwoju społecznym i gospodarczym województwa.

Wyznaczone cele operacyjne, podporządkowane celowi strategicznemu, dotyczą dwóch obszarów działań:

Cel operacyjny 1: Zintegrowane zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego.

Priorytety:

1. Wsparcie działań związanych z dokumentowaniem zabytków w województwie dolnośląskim.
2. Wsparcie finansowe działań związanych z ratowaniem i użytkowaniem zabytków.
3. Budowanie i wzmacnianie współpracy podmiotów zaangażowanych w ochronę dziedzictwa kulturowego.

Cel operacyjny 2: Wzmocnienie tożsamości i marki regionu poprzez zasoby dziedzictwa kulturowego.

Priorytety:

1. Kształtowanie tożsamości regionalnej przez działania edukacyjne i promocyjne.
2. Wzmocnienie zaangażowania społecznego w zakresie opieki nad zabytkami.
3. Wzmacnianie marki regionu w oparciu o zasoby dziedzictwa kulturowego.

• Strategia rozwoju województwa Dolnośląskiego 2030

Strategia rozwoju województwa Dolnośląskiego 2030 została przyjęta uchwałą nr XXXII/932/13 przez Sejmik Województwa Dolnośląskiego dnia 28 lutego 2013 r. Strategia wytycza cele i kierunki rozwoju regionu, prezentuje potencjał Dolnego Śląska i określa wspólną płaszczyznę działań poszczególnych regionów.

Jako cele strategiczne wyznaczono m.in.:

Cel strategiczny: Odpowiedzialne wykorzystanie zasobów i ochrona walorów środowiska naturalnego i dziedzictwa kulturowego.

Konkretyzacją tych celów są cele operacyjne (priorytety) oraz przyporządkowane im przedsięwzięcia strategiczne – grupy zadań strategicznych.

Cel operacyjny: Ochrona obiektów i terenów dziedzictwa kulturowego.

Przedsięwzięcia strategiczne – grupy zadań strategicznych:

– Wsparcie przedsięwzięć służących rozwojowi kultury i dziedzictwa kulturowego w regionie.

- Wspieranie i udostępnianie zintegrowanych działań służących ochronie dziedzictwa kulturowego i jego promocji.
- Wsparcie zagospodarowywania i udostępnienia na cele turystyki lub kultury najważniejszych obiektów zabytkowych oraz miejsc historycznych o znaczeniu ponadregionalnym.

• Aktualizacja Programu Rozwoju Turystyki dla Województwa Dolnośląskiego

Aktualizacja Programu Rozwoju Turystyki dla Województwa Dolnośląskiego została przyjęta uchwałą nr 2696/III/09 przez Zarząd Województwa Dolnośląskiego dnia 28 kwietnia 2009 r. W Programie najważniejszą pozycję wśród turystycznych walorów krajoznawczych, o charakterze kulturowym, zajmują zabytki architektury i budownictwa. Turystyczna waloryzacja zabytków wyłoniła listę najcenniejszych obiektów zabytkowych województwa. Warunkiem zainteresowania turystycznego zabytkami archeologicznymi jest ich odpowiednie wyeksponowanie w terenie i przystosowanie dla potrzeb zwiedzających. Dotyczy to przede wszystkim stanowisk archeologicznych o własnej, czytelnej formie krajobrazowej.

Analiza grup walorów województwa dolnośląskiego pozwala stwierdzić, że:

- liczne tereny i obiekty zabytkowe, dają możliwość tworzenia i eksploatacji szlaków krajoznawczych,
- istnieje możliwość tworzenia szlaków historycznych, edukacyjnych, wykorzystujących lokalizację rzadkich miejsc ważniejszych bitew oraz martyrologii z okresu II wojny światowej. Zwiększenie atrakcyjności zabytków ma odbywać się m.in. poprzez ożywienie zabytków cyklicznymi imprezami, odpowiednią infrastrukturą i kalendarzem imprez. Mocnymi stronami rozwoju turystyki na Dolnym Śląsku są wysokie walory kulturowe łączące dorobek kultur: polskiej, czeskiej, austriackiej i niemieckiej oraz rozbudowana baza turystyczna, zwłaszcza w rejonach górskich i uzdrowiskowych. Program wskazuje także słabe strony rozwoju turystyki na Dolnym Śląsku, do których należą między innymi: zły stan zabytków oraz brak sprawnego regionalnego i lokalnego systemu informacji turystycznej.

• Plan zagospodarowania przestrzennego województwa dolnośląskiego

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa dolnośląskiego został przyjęty uchwałą nr XIX/482/20 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 16 czerwca 2020 r.

Wśród wyznaczonych czterech celów polityki zagospodarowania przestrzennego samorządu województwa jeden związany jest z dziedzictwem kulturowym: Cel 2. Racjonalny i zrównoważony sposób wykorzystania zasobów środowiska przyrodniczego, kulturowego i krajobrazu.

Rozwój przestrzenny terenów zurbanizowanych dokonuje się w oparciu o racjonalne wykorzystanie zasobów przyrodniczych i kulturowych oraz przy uwzględnieniu zróżnicowanych zasobów krajobrazowych, prowadzony jest w sposób minimalizujący szkody środowiskowe i konflikty funkcjonalno-przestrzenne:

- przeciwdziałanie skutkom degradacji krajobrazu jest skuteczne, zasoby krajobrazowe są uwzględniane w zagospodarowaniu przestrzennym a obszary wyróżniające się pod względem krajobrazu zachowują swoją wizualną odrębność;
- obszary cenne przyrodniczo stanowią system odporny na zagrożenia;
- najcenniejsze założenia przestrzenne o historycznym rodowodzie zachowały czytelny układ i stanowią istotne elementy krajobrazu kulturowego;
- cenne zespoły i obiekty zabytkowe znajdują się w dobrej kondycji, są udostępniane, a ich wartości podlegają trwałej ochronie;
- zasoby rolniczej przestrzeni produkcyjnej są wykorzystywane z uwzględnieniem naturalnych uwarunkowań;
- zasoby kopaliny użytecznych są chronione i racjonalnie użytkowane;
- zintegrowany system magistralnych szlaków turystycznych wzmacnia gospodarczo udostępniane ośrodki i obszary.

W Planie wyznaczono cele i kierunki polityki przestrzennego zagospodarowania województwa dolnośląskiego. Poniżej przedstawione te, które związane są z ochroną dziedzictwa kulturowego.

Cel 2. Racjonalny i zrównoważony sposób wykorzystania zasobów środowiska przyrodniczego, kulturowego i krajobrazu.

Kierunek 2.2. Wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego i krajobrazu.

Bogactwo i różnorodność dziedzictwa kulturowego Dolnego Śląska wynika z wielonarodowej i wielowyznaniowej specyfiki regionu. Pod względem liczby zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków województwo dolnośląskie zajmuje pierwszą pozycję w Polsce. Zasoby te stanowią bardzo istotny czynnik umożliwiający budowanie i utrwalanie tożsamości regionalnej oraz rozwijanie potencjału społecznego i gospodarczego. W Planie nie wskazano konkretnych obiektów.

Najważniejszym zadaniem jest poprawa stanu zachowania obiektów zabytkowych oraz historycznie ukształtowanych miejskich założeń przestrzennych, które pilnie wymagają podjęcia prac ratowniczych. Konieczne jest utrzymanie wartości historycznych świadczących o tożsamości i indywidualnych cechach założeń urbanistycznych, takich jak układ przestrzenny z centralnie usytuowanym rynkiem i dominującymi obiektami, ratuszem, kościołem oraz kwartałami mieszczańskiej zabudowy.

Postulaty kierowane do gmin:

1. Uwzględnianie założeń „Programu opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego” w gminnych programach opieki nad zabytkami w celu skoordynowania działań w sferze ochrony zabytków.
2. Wskazywanie w dokumentach planistycznych obiektów i obszarów, które powinny uzyskać ustawową formę ochrony zabytków (wpis do rejestru zabytków lub ujęcie w wojewódzkiej ewidencji zabytków).
3. Realizacja regionalnych szlaków turystycznych oraz powiązanie ich z zasobami przyrodniczymi i kulturowymi gmin z wykorzystaniem systemów lokalnych szlaków turystycznych.
4. Realizacja funkcji turystycznych w ramach rewitalizacji obszarów zdegradowanych.
5. Dostosowanie rozwoju zaplecza turystyki i rekreacji do zmian klimatu poprzez:
 - 1) realizację transportu zbiorowego w obszarach i ośrodkach o atrakcyjnych turystycznie zasobach przyrodniczych, krajobrazowych i kulturowych, jako standardu ich komunikacyjnej obsługi,
 - 2) wykluczenie z realizacji infrastruktury sportów zimowych obszarów o niewystarczających zasobach wód, których eksploatacja dla wytwarzania sztucznego śniegu zagraża lokalnemu środowisku naturalnemu.
6. Integracja szlaków wodnych ze szlakami pieszymi, rowerowymi i konnymi w ich otoczeniu (wzdłuż rzek o sezonowej zmienności poziomu wód).

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje Powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu

Władze samorządowe w procesie zarządzania powiatem kierują się wytycznymi zawartymi w sporządzonych opracowaniach na poziomie powiatowym, które obejmują całokształt zjawisk i czynników istotnych dla lokalnego rozwoju. PPOZ jest zgodny z innymi przyjętymi do realizacji dokumentami powiatowymi, dotyczącymi różnych aspektów życia społeczno-gospodarczego.

Uchwała dotycząca przyjęcia PPOZ podjęta przez powiat obowiązuje na terytorium całego powiatu – wszystkich gmin wchodzących w jego skład. Dlatego poszczególne gminy znajdujące się na obszarze Powiatu Lubańskiego opracowując własne dokumenty strategiczne i planistyczne o charakterze gminnym, będą musiały przeanalizować i wziąć pod uwagę zapisy i działania dotyczące dziedzictwa kulturowego w powiecie zawarte w PPOZ.

Obowiązującymi dokumentami powiatowymi są:

• Strategia Rozwoju Powiatu Lubańskiego do roku 2030

Strategia Rozwoju Powiatu Lubańskiego do roku 2030, która została przyjęta uchwałą nr LIV/403/2022 Rady Powiatu Lubańskiego z dnia 30 listopada 2022 r.

Planowany rozwój powiatu zdefiniowano w 5 różnych celach strategicznych. W kontekście ochrony i promocji dziedzictwa kulturowego istotny jest cel strategiczny 2: Wspieranie aktywności gospodarczej, w tym rozwój turystyki, promocja powiatu, a także cel strategiczny 4: Wielofunkcyjny rozwój przestrzeni,

w tym obszarów wiejskich oraz infrastruktury. Tym celom strategicznym przyporządkowano odpowiednie cele operacyjne i zadania do realizacji.

• Powiatowy plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych

Powiatowy plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych dla Powiatu Lubańskiego został opracowany w 2020 r. Plan podlega corocznej aktualizacji w terminie do dnia 31 marca każdego roku, wg. stanu na dzień 31 grudnia roku poprzedniego. Dokument został opracowany zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych. Zgodnie z przepisami Plan aktualizowany jest co roku.

Ochrona zabytków, na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, polega na planowaniu, przygotowaniu i realizacji przedsięwzięć zapobiegawczych, dokumentacyjnych, zabezpieczających, ratowniczych i konserwatorskich, mających na celu ich uratowanie przed zniszczeniem, uszkodzeniem lub zaginięciem.

5.2. Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Powiatu Lubańskiego

5.2.1. Charakterystyka powiatu

Powiat lubański, utworzony w 1999 r., zlokalizowany jest w pld.-zach. części województwa dolnośląskiego. Pod względem administracyjnym obejmuje siedem gmin: dwie gminy miejskie - Lubań i Świeradów Zdrój, dwie gminy miejsko-wiejskie - Leśna, Olszyna i trzy gminy wiejskie - Lubań, Platerówka i Siekierczyn. Sieć osadniczą powiatu tworzą cztery miasta: Lubań, Leśna, Olszyna (od 2005 r.) i Świeradów Zdrój oraz 53 wsie. Tereny wiejskie to niemal 90% obszaru powiatu.

Jedyną drogą krajową na terenie powiatu jest droga nr 30 relacji: granica państwa - Zgorzelec - Lubań - Jelenia Góra) przystosowaną do ruchu ciężkiego, stanowiącą główną oś komunikacyjną. Drogi wojewódzkie to: nr 296 (Żagań - Węgliniec - Lubań), nr 357 (Radomierzycze - Lubań - Nowogrodzic), nr 393 (Lubań - Leśna). Pozostałą sieć dróg tworzą drogi powiatowe i gminne. Nieco na płn. od obszaru powiatu przebiega autostrada A4.

Powierzchnia powiatu to 428,3 km². Na dzień 30.06.2021 r. liczba mieszkańców powiatu lubańskiego wynosiła: 53.488. Jest to więc mały powiat o dużym zagęszczeniu mieszkańców. Stolicą regionu jest miasto Lubań - jedno z większych miast regionu jeleniogórskiego. W promieniu 20 kilometrów od miasta przebiega granica polsko-niemiecka z przejściem w Zgorzelcu oraz na pld. - granica polsko-czeska z przejściami w Miłoszowie i w Pobiednej.

• ŚRODOWISKO PRZYRODNICZE²

Obszar powiatu lubańskiego geograficznie znajduje się częściowo w obszarze makroregionu Sudetów Zachodnich (Góry Izerskie), częściowo zaś w makroregionie Przedgórze Sudeckiego (Pogórze Izerskie). Niemal w całości leży w lewobrzeżnym dorzeczu Odry. Główną rzeką powiatu jest Kwisa - największy dopływ Bobru, mająca swoje początki w Górach Izerskich, w rowie tektonicznym Rozdroża Izerskiego rozdzielającym Grzbiet Kamieniecki od Wysokiego Grzbietu. Wszystkie cieki wodne wraz z ich licznymi dopływami mają cechy rzek górskich, co powoduje bardzo nierównomierny w czasie przepływ wód. Na obszarze powiatu znajdują się również dwa sztuczne zbiorniki retencyjne: Złotnicki i Leśniański na Kwisie, pełniące głównie funkcje rekreacyjne, energetyczne i przeciwpowodziowe.

²Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Lubańskiego na lata 2017-2020 z perspektywą do roku 2024, Lubań 2017, file:///C:/Users/Bozka/Downloads/Projekt_Programu_Ochrony_Srodowiska_dla_Powiatu_Lubanskiego.pdf

Bogactwem powiatu są zasoby podziemnych wód leczniczych i mineralnych, stosowane w leczeniu uzdrowiskowym. Należą do nich radoczynne szczawy wodorowęglanowe, wapniowo-magnezowe i żelaziste - występujące w okolicach Świeradowa-Zdroju i Czerniawy.

Większa część powiatu zlokalizowana jest na Pogórzu Izerskim. Jest to obszar o pagórkowatej i falistej rzeźbie, o średnich wysokościach 350-450 m n.p.m. w części pld. i 220-250 m n.p.m. w części pñ. Najwyższe wysokości po polskiej stronie Pogorza Izerskiego niewiele przekraczają 500 m n.p.m. (Przedgórze Izerskie, Przedgórze Rębiszowskie). Centralną oś Pogorza Izerskiego wyznacza dolina Kwisy. Na odcinku między Gryfowem Śląskim i Leśną ma ona charakter głębokiej i wąskiej doliny przełomowej o układzie równoleżnikowym. Doliny rzeczne Pogorza Izerskiego stanowiły od średniowiecza główne obszary rozwoju sieci osadniczej i zostały gęsto zasiedlone.

W strukturze użytkowania gruntów w powiecie lubańskim zaznacza się wysoki udział terenów użytkowanych rolniczo (65,7% obszaru powiatu), z czego najwięcej przypada na grunty orne, nieco mniej na łąki (18,6%), pastwiska (15,0%) oraz sady (0,8%) - dane z 1998 r.

Na terenie powiatu występują różnorodne kopaliny, zwłaszcza złoża kruszywa naturalnego (żwir, piasek). Występują one głównie w rzecznych osadach wypełniających dolinę rzeki Kwisy. Powiat należy do znaczących producentów wysokojakościowego kamienia drogowego oraz budowlanego, w tym głównie bazaltu. Natomiast wśród surowców dla ceramiki budowlanej znajdują się wysokiej jakości łył trzeciorzędowe (rejon Olszyny i złoża „Słowiany” - gmina wiejska Lubań).

Istotnym elementem środowiska przyrodniczego powiatu są tereny leśne zajmujące ponad 23% ogólnej powierzchni. Największy kompleks leśny położony jest w gminie Platerówka. Drzewostan lasów składa się głównie z drzew świerkowych i sosnowych, częściowo liściastych. Lasy, poza funkcjami produkcyjnymi, pełnią wiele istotnych funkcji społecznych i ochronnych. W ich strukturze funkcjonalnej istotne miejsce zajmują lasy chroniące inne komponenty środowiska przyrodniczego, w szczególności lasy w sąsiedztwie uzdrowisk, chroniące walory lecznicze klimatu i surowców leczniczych.

Podstawowymi formami ochrony przyrody na terenie powiatu lubańskiego są: Obszar Chronionego Krajobrazu Karkonosze - Góry Izerskie, Leśniańsko-Złotnicki Obszar Chronionego Krajobrazu, dwa użytki ekologiczne, obszary NATURA 2000 oraz liczne pomniki przyrody.

• POTENCJAŁ TURYSTYCZNY POWIATU LUBAŃSKIEGO

Powiat lubański należy do bardzo atrakcyjnych obszarów turystycznych województwa dolnośląskiego. Charakteryzuje się bogactwem cech naturalnych oraz cech powstałych w wyniku działalności człowieka. Rozmieszczenie tych walorów nie jest równomierne. Wśród gmin najatrakcyjniejszych krajobrazowo i turystycznie znajduje się miasto Świeradów Zdrój, miasto Lubań oraz gmina Leśna. Góry i Przedgórze Izerskie to znakomite tereny do uprawiania narciarstwa zjazdowego i biegowego. Można tu uprawiać sporty wodne. Niektóre odcinki Kwisy pozwalają na uprawianie kajakarstwa, a zbiorniki wodne (Leśniański i Złotnicki) kreują walory dla wioślarstwa, żeglarstwa, windsurfingu i szeroko pojętej rekreacji nad wodą. Zróżnicowane ukształtowanie terenu sprzyja uprawianiu turystyki pieszej. Przez gminy powiatu przebiega wiele szlaków turystycznych o różnym stopniu trudności. Na trasach tychże szlaków znajduje się wiele interesujących obiektów kultury materialnej oraz pomników przyrody (m.in. ponad 1000-letni cis o największym w Europie o obwodzie - jedno z najstarszych drzew w Polsce).

Atrakcyjność powiatu lubańskiego przekłada się na ruch turystyczny. Jak wskazują badania przeprowadzone na zlecenie Urzędu Marszałkowskiego Województwa Dolnośląskiego w okresie 2014-2018,³ pod względem wielkości ruchu turystycznego, ocenianej na podstawie wykorzystania miejsc noclegowych, powiat lubański plasował się na wysokiej, czwartej pozycji w województwie dolnośląskim, po Wrocławiu oraz po powiatach jeleniogórskim i kłodzkim. W 2018 r. wykorzystano tu 658 831 noclegów, co stanowi 93 % obłożenia miejsc noclegowych w okresie zimowym, 90% - w letnim, 85 % - w jesiennym i 80 % - w okresie wiosennym.

³ „Wyniki badań ilościowych i jakościowych ruchu turystycznego na Dolnym Śląsku”, UMWD, Departament Rozwoju Społecznego i Rynku Pracy Wydział Turystyki, 2019 Internet: https://umwd.dolnyslask.pl/fileadmin/user_upload/Turystyka/Dokumenty/2019_-_Badanie_ilosciowe_i_jakosciowe_ruchu_turystycznego.pdf

Baza noclegowa powiatu w 2018 r. liczyła 64 obiekty oferujące 4132 miejsca noclegowe - co również plasuje powiat na czwartym miejscu w województwie dolnośląskim. Większość turystów zdecydowało się na pobyt 2-5 dni (46,95%), jeden nocleg wybrało 17,93%, zaś 25,8% badanych turystów w ogóle nie korzystało z bazy noclegowej.

Rozłożenie ruchu turystycznego na terenie powiatu nie jest równomierne; najchętniej odwiedzane są: Zamki Czocho i Rajsco, Dom Zdrojowy i Uzdrowisko w Świeradowie Zdroju oraz ośrodek sportów zimowych w Świeradowie, a także domy przysłupowe. Funkcjonowanie uzdrowiska wyraźnie podnosi statystyki powiatu.

W 2018 r. Świeradów Zdrój posiadał 3252 miejsc noclegowych - co stanowi ponad 3/4 zasobów powiatu lubańskiego: w 96 obiektach: 13 hoteli, 5 innych obiektów hotelowych i 5 pensjonatów, 6 domów wczasowych, 5 zakładów uzdrowiskowych, 9 kwater prywatnych, 3 kwatery agroturystyczne, 50 pozostałych obiektów noclegowych; ponadto posiada 48 punktów gastronomicznych (brak danych dla całego powiatu).

Jak wskazują badania przeprowadzone na zlecenie UMWD, w 2018 r. zwiedzanie zabytków i muzeów jest priorytetem turystycznym - deklaruje go 37,2% badanych osób, podczas gdy sport stanowi zaledwie 3,9 % celów turystycznych. Turyści brali również pod uwagę walory przyrodnicze regionu (7,7%), liczyli na skorzystanie z oferowanych rozrywek (12,1%) , w tym deklarowali chęć udziału w imprezach kulturalnych. (6,3%). Z innych badań wynika, iż turyści preferowali aktywną formę wypoczynku, korzystając z wycieczek pieszych lub rowerowych (61% respondentów), chętnie poznawali produkty regionalne, takie jak kuchnia regionalna i pamiątki (25 %).

W ofercie turystycznej powiatu lubańskiego znajdują się rozmaite szlaki turystyczne, z których najważniejsze to:

- Szlak Dawnych Fortyfikacji i Warownych Miejsc, wiodący przez: Lubań - Wieża Bracka, zamki Rajsco, Czocho i Świecie;
- Szlak Rezydencji Szlacheckich: Nawojów Łużycki, Biedrzychowice, Unięcice (Pobiedna), Grabiszycy Średnie, Platerówka, Zaręba Górna;
- Szlak Zabytków Dawnej Jurysdykcji Karnej: Lubań - więzienie, tzw. Stockhau w Lubaniu, Kuna w Uniegoszcu, kamienne krzyże pojednania w Nawojowie Łużyckim, szubienica w Stankowicach, kamienne krzyże pojednania w Świeciu;
- Szlak Zabytków Hydrotechniki: zapory i elektrownie w Leśnej i w Złotnikach Lubańskich; obydwa zespoły obiektów stanowią również element dolnośląskiego Szlaku Obiektów Dziedzictwa Techniki Przemysłowej, na którego trasie znajduje się również Czarczi Młyn w Świeradowie Zdroju;
- Szlak Zabytków Sakralnych: Lubań - kościół pw. Trójcy Świętej, Biedrzychowice - kościół św. Antoniego, Świecie - kościół Serca Jezusowego.

Przez teren powiatu przebiegają również odcinki szlaków międzynarodowych:

- Droga Św. Jakuba : 1.odcinek Dolnośląskiej Drogi Św. Jakuba, etap 17: Nowogrodziec - Nawojów Śląski - Lubań - Pisarzowice - Henryków Lubański oraz 2. odcinek Drogi Sudeckiej, etap 4: Lubomierz - Gryfów Śląski - Biedrzychowice - Olszyna - Lubań: szlak posiada własne miejsca noclegowe dla pielgrzymów;
- szlak Via Regia - Historyczna Droga Królewska, której etap 28 obejmuje odcinek Lubań - Zgorzelec przez Henryków Lubański.

Biorąc pod uwagę fakt, iż powiat lubański jest bardzo zasobny w obiekty zabytkowe, można stwierdzić, że w stosunkowo niewielkim stopniu wykorzystuje ten potencjał do rozwoju turystyki. Wśród 245 obiektów i zespołów wpisanych do rejestru zabytków znajduje się 28 kościołów pochodzących z różnych okresów historycznych, natomiast szlak zabytków sakralnych obejmuje zaledwie trzy obiekty. Drugą liczną grupę zabytków w rejestrze stanowi 21 zespołów rezydencjonalnych: parki lub dwory otoczone krajobrazowymi parkami, często sąsiadujące z historycznymi zespołami folwarcznymi. Część tych obiektów prezentuje wysokie walory artystyczne i historyczne. Ten potencjał też nie jest wykorzystany, Szlak Rezydencji Szlacheckich wiedzie do 7 obiektów.

Ważną grupę zabytków stanowi zabudowa mieszkalna: domy w konstrukcji ryglowej oraz, typowe dla Łużyc, domy przysłupowe stanowiące wyróżnik powiatu lubańskiego na terenie Dolnego Śląska. Są one

sporadycznie uwzględnione w rejestrze zabytków, większość zawarta jest w gminnych ewidencjach zabytków. Z deklaracji potencjalnych turystów wyraźnie widać zainteresowanie tego typu obiektami.

Niestety stan zachowania znacznej części zespołów rezydencjonalnych i budownictwa typowego dla regionu nie jest zadowalający na tyle, by stanowiły atrakcję turystyczną. Wydaje się, że zorganizowanie szlaków turystycznych mogłoby spowodować poprawę ich substancji zabytkowej.

5.2.2. Historia obszaru Powiatu Lubańskiego⁴

Początki osadnictwa na terenie obecnego powiatu lubańskiego nie są dokładnie znane z powodu braku kompleksowych badań archeologicznych. Prowadzone od 1978 r., w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP), badania powierzchniowe pozwalają określić większe skupiska osadnicze w dolinie Kwisy w okolicy m.in. Lubania. Ich stosunkowo niewielka część datowana jest na mezolit, neolit, epokę brązu czy okres halstański, zdecydowana większość - na okres średniowiecza - do XV w.

Na pocz. V w. ziemie obecnego powiatu lubańskiego były bezludne, porośnięte puszcza. Na sąsiednich terenach rozwijało się osadnictwo Słowian: w rejonie Nysy Łużyckiej - Milczanie i Biezuńczanie, na zach. od Kwisy - śląskie plemię Bobrzan. W okresie VIII-X w. ukształtowała się tam organizacja grodowo-terytorialna. Na terenie obecnego powiatu jedynie w Nawojowie Śląskim, w przysiółku Łągów zlokalizowano grodzisko wchodzące w skład kwisko-bobrzańskiego zgrupowania grodów sudeckich, datowane w przedziale pomiędzy 2. poł. VIII a 4. ćw. IX w.

• OKRES KSZTAŁTOWANIA SIĘ SIECI OSADNICZEJ

We wczesnym średniowieczu teren między Nysą Łużycką i Kwisą nadal stanowił niemal bezludny obszar graniczny między Miłskiem i państwem Piastów, zaś płd. część obszaru ob. powiatu lubańskiego należała do tzw. Zagozdu⁵ podporządkowanego Czechom lub biskupim miśnieńskim. Na Kwisie kształtowała się naturalna granica między plemionami łużyckimi i śląskimi. Był to teren sporny, zajmowany naprzemiennie przez Marchię Miśnieńską, państwo Piastów i królów czeskich. W latach 1253-1319 cały obszar został oddany w lenno margrabiów brandenburskich z dynastii askańskiej, którym przypisuje się lokację Lubania. W okresie 1319-1346 zajął go Henryk I, książę jaworski z dynastii Piastów, potem Śląsk i Górne Łużycy znalazły się pod kontrolą czeską. W latach 1469-1471 zajął je węgierski Maciej Korwin, pretendent do tronu czeskiego. Na lata 1471-1526 przypadły rządy Jagiellonów. Po bezpotomnej śmierci Ludwika II Jagiellończyka Czechy ze Śląskiem i Łużycami dostały się pod panowanie Habsburgów z linii austriackiej.

Pierwsi osadnicy na terenie puszczańskim zaczęli się pojawiać w końcu XII w. Osadnictwu sprzyjały szlaki handlowe: trakt prowadzący ze Śląska do Czech oraz trakt z Rusi do Miśni i Łużyc. Na lewym brzegu Kwisy powstała osada handlowo-celna zwana później Starym Lubaniem. Na jej gruntach wykształcił się Lubań, który w 1 poł. XIII w. otrzymał prawa miejskie.

Miasto Lubań, wzmiankowane po raz pierwszy w 1268 r., lokowane zostało na prawie niemieckim: zostało zorganizowane przestrzennie zgodnie z wymogami prawa, posiadało własny samorząd, szereg przywilejów gospodarczych oraz prawo sprawowania wyższego sądownictwa. Dzięki korzystnemu położeniu

⁴ Historyczny krajobraz kulturowy Sudetów Zachodnich, wstęp do badań, pod red. J. Piekarski, Wrocław 2020; K. Fokt, Późnośredniowieczne osadnictwo wiejskie na Dolnym Śląsku w świetle badań archeologicznych, Kraków 2012; K. Pieradzka, Związki handlowe Łużyc ze Śląskiem i Polską w dawnych wiekach, http://wtmh.sobotka.uni.wroc.pl/wp-content/uploads/2017/06/Sobotka_4_1949_89-104.pdf; oraz Historyczny rozwój Zachodniej granicy Dolnego Śląska od początku czasów nowożytnych, Przegląd Zachodni, nr 7-8, 1948; K. Fokt, Zagodz - terra incognita polskiej mediewistyki, w: Studenckie Zeszyty Historyczne Kola Naukowego Historyków Studentów UJ - z. 6.; Ł. Tekieła, Wojna trzydziestoletnia na Górnych Łużycach Aspekty militarne, WAW 2010; Vademecum historii Górnych Łużyc, praca zbiorowa (K. Fokt, Ł. Tekieła, W. Bena, D. Koreś, 2010.; K. R. Mazurski, Geopolityczne okoliczności powstania Okręgu Kwisy, Geopolityczne_okolicznosci_powstania_Okregu_Kwisy.pdf

⁵ Na terenie ob. powiatu lubańskiego jest to późniejszy tzw. Okręg Kwisy. W późniejszym okresie należały doń trzy miasteczka: Leśna, Pobiedna i Złotniki Lubańskie oraz 31 wsi, w tym Biedrzychowice i Nowa Świdnica - na prawym brzegu Kwisy, włączone w latach 30. XVI w. Okręg Kwisy istniał do 1815 r., zachowując autonomię administracyjno-prawną, podporządkowany był bezpośrednio Budziszynowi, zaś w 1818 r. został włączony do powiatu lubańskiego.

przy szlaku handlowym Via Regia, rozwijało się bardzo szybko, stając się najważniejszym ośrodkiem regionu. Od poł. XIII w. kwitło tu sukiennictwo oparte na surowcu (len i wełna) z lokalnej produkcji. Rozwijał się handel, powstawała zabudowa miejska. W 1273 r. wzniesiono klasztor franciszkanów, w 1320 r. - żeński klasztor magdalenek. W 1 ćw. XIV w. miasto zostało otoczone kamiennymi, podwójnymi murami miejskimi z bramami: Bracką, Mikołajską, Nowogrodziecką i Zgorzelecką.

W 1346 r. Lubań przystąpił do łużyckiego Związku Sześciu Miast (Budziszyn - Bautzen, Zgorzelec - Görlitz, Kamienica - Kamenz, Lubań, Lubieniec - Lobau oraz Żytawa - Zittau). Związek zorganizował wspólną armię, wkrótce uzyskał też przywilej sądowniczy. Dzięki temu stał się największą siłą polityczną w Górnych Łużycach, miał specjalne uprawnienia prawne i był nosicielem państwowości w imieniu suwerena. Efektem jego działalności był rozkwit handlu i rozwój miast.

W 1489 r. Lubań nabył wieś Siekierzyn (do 1872 r.) oraz inne dobra ziemskie. Miasto rozwijało się szybko, szczególnie w 1 poł. XVI w., gdy otrzymało prawo organizacji kilkudniowego jarmarku oraz targu kiermaszowego. Wśród licznych rzemiosł bardzo dobrze rozwinęło się browarnictwo, powstały cechy cieśli i złotników, nowy cech płócienników (1577 r.).

Intensywna kolonizacja terenów puszczańskich przypadła na XIII-XIV w. Lokacja miast i wsi odbywała się na prawie niemieckim, organizującym przestrzeń miejscowości wg ściśle określonych reguł. Ukształtowała się wówczas podstawowa sieć osadnicza powiatu, powstały pierwsze, katolickie kościoły. Wsie Biedrzychowice, Henryków Lubański i Unięcice po raz pierwszy wzmiankowane są w źródłach w XIII i XIV w. - podobnie jak pozostałe wsie powiatu: Mściszów, Uniegoszcz i Nawojów Łużycki (1233), Grabiszycze (1241), Mściszów i Olszyna (1254), Pisarzowice (1268), Radostów, Henryków Lubański, Baworowa oraz Grodnica (1300), Kościelnik (1321), Sucha (1329), Rudzica, Wyręba i Nawojów Łużycki (1346), Kałużna (1387). Nieco później Stankowice i Smolnik (1427), Zaręba (1419), Miłoszów (1460). Przy czym Baworowa, Biedrzychowice, Mściszów, Olszyna, Pisarzowice, Radostów i Szyszkowa pojawiają się w źródłach dystryktu śląskiego zamku Gryf.

Głównymi propagatorami akcji osadniczej, oprócz władców czeskich i śląskich oraz biskupów miśnieńskich, były klasztory franciszkanów i magdalenek w Lubaniu. Uposażenie klasztoru magdalenek obejmowało Księginki i kamieniołom koło Księginek, obszar koło Małej Wsi, wieś Rudzicę, dobra Henryków Lubański i Radogoszcz. Klasztor należał do Śląska, a jego uposażenie, wykrojone zostało z resztek śląskich posiadłości na lewym brzegu Kwisy.

W 2 poł. XIV w. zach. część obecnego powiatu lubańskiego - do osady Nowa Karczma w ob. gminie Siekierzyn - znajdowała się w „księstwie” zgorzeleckim utworzonym w 1377 r. Jeszcze w XV w. we własności Zgorzelca pozostawały wsie Włosień i Platerówka.

Pozostałą część powiatu zajmowały dominia szlacheckie, wykształcające się z własności rycerskiej, zwłaszcza w Okręgu Kwisy. Największy w okresie XIV-XVI w. majątek Świecie w rękach Ůchtritzów obejmował Giebułtów, Unięcice (Pobiedna) i Stara Skiba (przysiółek Wolimierza); w 1592 r. uległ rozpadowi, w rękach Ůchtritzów pozostało Świecie i Unięcice (do 1638 r.). Majątek Czocha obejmował Stankowice, Wieżę (ob. gm. Gryfów), Zacisze, Biedrzychowice i Jałowiec (od 1420). Majątek Smolnik - w rękach rodu von Döbschutz do 1785 r. - obejmował Leśną, Szyszkową i Miłoszów, Srbską w Czechach oraz Smolnik, który stał się ich siedzibą.

Leśna, jako osada wzmiankowana już w 1144 r., jako miasto po raz pierwszy wymieniona jest w 1329 r. W latach 1427 i 1431 przeżyła najazd husytów, w 1432 r. - powódź, w 1434 r. - pożar, który zniszczył większość zabudowy. Od czasu uzyskania praw do organizacji targu w 1515 r., miasto rozwijało się jako ośrodek rzemieślniczy. Działały cechy szewców, kowali, krawców, płócienników i kuśnierzy. W okresie 1419-1436 miały miejsce wojny husyckie. Były wyniszczające i krwawe. Lubań i Leśna zostały spalone w 1427 i 1431 r., zamek Świecie - w 1431 r., zniszczeniu uległy niemal wszystkie wsie obecnego powiatu.

Do XVI w. obowiązującą religią był katolicyzm. W XVI w. wybuchła reformacja sprowokowana wystąpieniem Marcina Lutra (1517). Wywołała zasadnicze zmiany w życiu kościoła oraz w polityce, edukacji, sztuce i życiu codziennym. Protestantyzm przyjął Związek Sześciu Miast i szlachta łużycka. Do miast, między

1521 a 1540 r., sprowadzono ewangelickich pastorów, co sprawiło, że nowa wiara osiągnęła pozycję dominującą. Do końca XVI w. nauka luterńska rozpowszechniła się również na wsi. Enklawą katolicyzmu na terenie ob. powiatu lubańskiego pozostał tylko klasztor magdalenek w Lubaniu i przynależna mu Rudzica.

• W PAŃSTWIE SASKIM (1635-1815)

Jednym ze skutków reformacji były krwawe wojny religijne, z których najbardziej wyniszczającą była wojna trzydziestoletnia w latach 1618-1648. Na mocy pokoju praskiego w 1635 r. ziemia łużycka wraz terenem ob. powiatu lubańskiego formalnie przeszła w dziedziczne posiadanie elektorskiej linii saskich Wettinów. Kwisa stała się rzeką graniczną między protestanckim elektoratem Saksonii i Śląskiem znajdującym się w obrębie katolickiego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego pod panowaniem Habsburgów. Podział usankcjonował pokój westfalski (1648). W 1742 r., po zmianie władców na tronach Prus i Austrii, Śląsk znalazł się w rękach Hohenzollernów (królestwo Prus tworzone w 1701 r.). Kwisa stała się granicą sasko-pruską, jej zach. brzeg, obejmujący Pisarzowice, Henryków, Radogoszcz, Kościelnik i Jałowiec z terenu obecnego powiatu lubańskiego, został włączony do Prus. W latach 1740-1742, 1744-1745 i 1756-1763 toczyły się krwawe wojny śląskie, przez teren powiatu lubańskiego kilkakrotnie maszerowały wojska.

Po zawarciu pokoju westfalskiego na Śląsku rozpoczęła się kontrreformacja, co miało swoje reperkusje na Łużycach. Śląskimi protestantom odebrano kościoły więc, by umożliwić Ślązakom uprawianie kultu, po zach. stronie Kwisy rozbudowano istniejące kościoły ewangelickie, by mogły pomieścić więcej wiernych. Były to tzw. kościoły ucieczkowe. Budowano też nowe obiekty - kościoły graniczne. Powstały one w Pobiednej (zniszczony po 1945), Wolimierzu, Stankowicach, w Biedrzychowicach, Złotnikach Lubańskich, Kościelniku, Jałowcu (zniszczony po 1945), Lubaniu (ob. kościół luterński) i Nawojowie Łużyckim.

Innym efektem wojny trzydziestoletniej było przybycie na teren ob. powiatu lubańskiego licznej grupy czeskich i śląskich uchodźców religijnych (egzultanci), którzy zasilili ludność istniejących wsi. Z egzultantami przyszło na te tereny tkactwo chałupnicze i przędzalnictwo, co znacznie przyspieszyło rozwój gospodarczy regionu w 2 poł. XVII i XVIII w. Powstały też nowe miejscowości - tzw. wsie ucieczkowe: Wolimierz, Wola Sokołowska, Nowa Skiba, Gierałówek i Ulicko (ob. Pobiedna), Czerniawa, Bartoszkówka, Lechów (ob. część Leśnej) i Dolna Wieża, w dobrach biedrzychowskich - Nowa Świdnica oraz Karłowice, w ob. gminie Siekierczyn: Pisaczów, Ponikowo, Wesołówka i Wyżne. W Okręgu Kwisy powstały miasteczka górnicze: Złotniki Lubańskie i Pobiedna (górnictwo złota i cyny).

Kilkakrotnie oblegane i okupowane przez wojska cesarskie, saskie oraz szwedzkie w czasie wojny trzydziestoletniej, mimo dotkliwych kontrybucji pruskich po wojnie siedmioletniej, Lubań i Leśna odbudowały się szybko. Mimo wielokrotnych pożarów, w których płonęła większość zabudowy miejskiej, epidemii dżumy w 1643 r., powodzi w Okręgu Kwisy, szybko podejmowano likwidację szkód. Pomyślności gospodarczej sprzyjał rozwój sukiennictwa. W Leśnej, nad brzegiem Miłoszowskiego Potoku powstało tzw. Nowe Miasto - wokół ob. Rynku. Kwitło rzemiosło, powstały nowe cechy: rzeźników, piekarzy, bednarzy, kołodziei i stolarzy, cech powroźników, farbiarzy, iglarzy, kapeluszników, postrzygaczy sukna i białoskórników. Uruchamiano farbiarnie, bielarnie, garncarnie, folusz, browary, produkcję pieców kaflowych. Miasto stało się ośrodkiem produkcji i handlu płótnem.

Ciekawostką jest miejski epizod wsi Pobiedna. W poł. XVII w. zadłużoną wieś Unięcice wykupił Wigand von Gersdorf. W 1660 r. wybudował dwór, w pobliżu którego założył osadę - Unięcickie Miasteczko, obecnie stanowiące centrum Pobiednej. W 1666 r. powstały zabudowania wokół Starego Rynku, w 1667 r. miasteczko otrzymało prawa miejskie i górnicze oraz przywilej dwóch jarmarków roku. W 1668 r. wybudowano ratusz i winiarnię, a w latach 1670-1671 rozpoczęto budowę Nowego Rynku. Miasto zaczęło nazywać, na cześć jego założyciela, Wigandstahl (Dolina Wiganda). Pod koniec XVII w. posiadało własny herb. Prawa miejskie utraciło w 1815 r.

Złotniki Lubańskie powstały z inicjatywy właściciela Czochy - Krzysztofa von Nostitz, który ok. 1650 r. rozpoczął eksploatację złóż złota w pobliżu dzisiejszej wsi. Po kilku latach zaniechano wydobywania z powodu wyczerpania złóż. Jednakże na fali gorączki złota, w 1677 r. miejscowość otrzymała prawa wolnego miasta górniczego. Początkowo otrzymała nazwę Neustädte (Nowe Miastko), później nazwę Goldentraum (Złoty Sen). W XVII w. był to jedyny przypadek lokacji miasta na surowym korzeniu. Pierwszymi mieszkańcami

Złotnik byli uchodźcy z Czech i Śląska oraz szwenkfeldyści (wyznawcy doktryny religijnej Kaspara Schwenkfelda (1489-1561). Gdy nastąpił upadek górnictwa, mieszkańcy zajęli się rolnictwem.

• W PAŃSTWIE PRUSKIM i W III RZESZY 1815-1945

W pocz. XIX w., gdy Napoleon podbił znaczne tereny Europy i scalił państwa niemieckie w Związek Reński, likwidacji uległa Rzesza Niemiecka. W 1806 r. wybuchła wojna prusko-francuska, w której elektor saski opowiedział się po stronie pruskiej - by zmienić zdanie po bitwie pod Jeną (1806), przyłączyć się do Napoleona i, z jego mianowania, zostać królem saskim i księciem warszawskim. W 1812 r. przez Zgorzelec, Lubią i Bolesławiec przeszły wojska Napoleona. W wyniku ustaleń kongresu wiedeńskiego (1815) przegrana Saksonia utraciła Łużyce Dolne i obszar ok. 2/3 Łużyc Górnych na rzecz Prus. Lubią i Zgorzelec oraz Okręg Kwisy znalazły się w obrębie Śląska w państwie pruskim. Teren, utworzonego w 1818 r., powiatu lubańskiego znalazł się w rejencji legnickiej. W późniejszych podziałach administracyjnych w Królestwie Prus i Rzeszy Niemieckiej, „śląskie Górne Łużyce” włączone zostały do rejencji dolnośląskiej (Regierungsbezirk Liegnitz, w latach 1919-1938 i 1941-1945 odrębna Provinz Niederschlesien).

Wiek XIX przyniósł rewolucyjne zmiany w gospodarce regionu. W 1 poł. XIX w. nastąpiło rozdrobnienie majątków ziemskich, zmienił się sposób gospodarowania gruntami rolnymi, czego efektem było powstanie nowych zespołów rezydencjonalnych i powstanie licznych folwarków. Tkactwo chałupnicze zastąpiły tkalnie mechaniczne. W Lubaniu, Leśnej, Baworowej oraz Siekierczynie powstały zakłady włókiennicze. Prócz przemysłu tekstylnego rozwijał się przemysł spożywczy, ceramiczny i metalowy. W 1855 r. w Leśnej oddano do użytku przędzalnię wełny czesankowej oraz mechaniczną tkalnię. W 1888 r. zakłady przekształciły się w Spółkę Akcyjną Przędzalnia i Tkalnia „Concordia”, która w okresie międzywojennym posiadała filie: w Kościelnikach Średnich (1913), Bogatyni (1917), Biedzychowicach (1925), Markocicach (1927). W okresie międzywojennym Leśna stała się znaną miejscowością letniskowo-turystyczną.

W 1854 r. uruchomiono w Lubaniu zakłady ceramiczne, w 1868 r. - warsztaty kolejowe, w 1863 r. - gazownię miejską, w 1870 r. - system wodociągowy i kanalizacyjny. W związku ze znacznym wzrostem liczby ludności, w latach 50. XIX w. częściowo rozebrano fortyfikacje miejskie, a w latach 70. w miejscu fos powstały promenady. Istniejąca od 1779 r. światowej sławy firma Weinertów produkująca chusteczki, w końcu XIX w. otworzyła nowoczesną tkalnię mechaniczną w Miłoszowie. W 1845 r. z miastem związała się firma August Lassmann. Początkowo współpracowała z chałupnikami z okolicznych wsi, w 1865 r. podjęła zmechanizowaną produkcję tkanin bawełnianych, od 1872 r. - tkanin lnianych, od 1898 r. - masową produkcję chusteczek. Do grona najstarszych w Lubaniu zakładów produkujących chusteczki należało też przedsiębiorstwo J.G. Queisser założone w 1816 r. Mechaniczna tkalnia bawełny „J.G. Queisser” uruchomiła filię w Siekierczynie, gdzie działała też tkalnia firmy „Ritter&Helberg”.⁶

Siekierczyn, który po 1872 r. stał się gminą, również odnotował bardzo szybki rozwój. W 1843 r. tutejszy, należący do Lubania, majątek lenny został przekształcony w alodium. W 1845 r. we wsi znajdowały się 3 młyny, olejarnia, 5 szynków, 10 handlarzy, 10 piekarzy, 5 rzeźników, 5 stolarzy, 3 kołodziei, 1 bednarz, 5 kowali, 3 murarzy, 6 krawców, 5 szewców. W 1864 r. na granicy Siekierzyna i Zaręby rozpoczęła wydobyć kopalnia węgla brunatnego „Alma”, którą w 1873 r. wykupiła Spółka Akcyjna „Szczyć Boże” z siedzibą w Zarębie. Tu też podjęto produkcję brykietu. W okresie międzywojennym Spółka dysponowała 2 szybami głębinowymi we wsi - od 1925 r. szybem „Roberta Gumperta” i od 1935 r. szybem „Szczyć Boże”. Po zakończeniu II wojny kontynuowano wydobyć węgla pod nazwą Kopalnia „Lubań” (do 1957 r.), zaś w Zarębie produkcję brykietu.

Również w Olszynie w 1846 r. uruchomiono kopalnię węgla brunatnego „Heinrichgrube” i „Floragrube” oraz fabrykę brykietów. Pierwsza stolarnia powstała 1848 r., w 1870 r. zbudowano fabrykę mebli, która stała się znana na całym świecie. W Radogoszczy wybudowano fabrykę porcelany, w Jałowcu - fabrykę tektury i azbestu, w Henrykowie - fabrykę drzwiczek piecowych, w Nawojowie Śląskim rozbudowano fabrykę gipsu.

⁶ W. Bena, Lubią wczoraj i dziś, Lubią 2005

Rozwój gospodarczy stymulowała budowa Śląskiej Kolei Górskiej powierzona Towarzystwu Kolei Dolnośląsko-Marchijskiej. Budowę rozpoczęto w 1863 r. od dwóch odcinków łącznikowych z powstałych wcześniej stacji: z Węglińca przez Gierałtów i ze Zgorzelca, które na stacji węzłowej w Lubaniu w 1865 r. połączono w jedną linię do Jeleniej Góry, Wałbrzycha i Kłodzka. Realizacja inwestycji trwała siedemnaście lat. Prace prowadzono w wielu miejscach jednocześnie, zatrudniano lokalnych przedsiębiorców. Porowadzona w trudnym terenie, Śląska Kolej Górską, została zelektryfikowana w 1926 r.

W końcu XIX w. na Dolnym Śląsku miały miejsce katastrofalne powodzie. Prócz naturalnego charakteru rzek górskich, przyczynił się do nich gwałtowny rozwój górskich miejscowości, rabunkowa gospodarka leśna oraz przeznaczanie pod zabudowę coraz większych terenów. W 1858 r. zalane zostały wszystkie domy w Leśnej, między Świeradowem Zdrój a Nowogrodzcem ocalały jedynie mosty w Gryfowie Śl. i Kościelniku. W 1888 r. Leśną zalały jednocześnie Kwisa, Miłoszowski Potok i Bruśnik, w Lubaniu rzeka przekroczyła swój normalny poziom o 3,5 m, zalała niemal całą wieś Księginki. W 1897 r. w rejonie Leśnej powstało rozległe jeziorzysko z domami zanurzonymi po dach. Straty gospodarcze po powodziach wymusiły realizację kompleksowego programu ochrony przeciwpowodziowej górskich dolin. Projekt regulacji górskich dopływów Odry, opracowany przez prof. Otto Inze, został zrealizowany w I ćw. XX w. W latach 1901-1905 powstała zaporą i zbiornik retencyjny w Leśnej, w latach 1905-1907 zbudowano elektrownię wodną. Zaporą złotnicką wraz ze zbiornikiem retencyjnym w Złotnikach Lubańskich powstała dopiero w latach 1919-1924, zaś elektrownię budowano w latach 1922-1924. Nad zaporą prowadzi droga przez dwa wydrążone tunele w skale w 1924 r.⁷

Wiek XIX to też czas kształtowania się uzdrowiska Świeradów Zdrój. Według tradycji osada powstała w okresie plemiennym przy cudownym źródle, niemniej pierwsza wzmianka o miejscowości pochodzi z 1524 r. Nosiła wówczas nazwę Fegebeutel (karczma przy drodze na stronę czeską). W 1597 r., u stóp góry Opaleniec w miejscu ob. dzielnicy Góreczno, osiedliło się pierwszych 20 rodzin. W latach 1634-1639 osada była trzykrotnie niszczona przez wojska cesarskie, w 1642 r. i 1645 r. została doszczętnie splądrowana.

Wzmianki o leczniczych właściwościach wód mineralnych w okolicach Świeradowa pochodzą z 1572 r. (Leonard Thurneysser), z 1600 r. (Kasper Schwenckfeld), z 1667 r. (I. Nason) oraz z 1683 r. (kronika Fryderyka Luca). W 1754 r. tzw. górne źródło zostało ocembrowane, obok powstało małe schronisko. W 1768 r. oprawiono obudowę górnego źródła, a obok wybudowano dom mieszkalny z 14 pokojami, tzw. „stary dom źródłany”. W lipcu 1770 r. została założona księga kuracyjna. W 4 ćw. XIX w. nastąpiła znaczna rozbudowa bazy i urządzeń sanatoryjnych. W okresie międzywojennym Świeradów był miejscowością głównie kuracyjną. Znajdowało się tu kilka znanych zakładów lecznictwa uzdrowiskowego (Dom Zdrojowy, Łazienki Leopolda), 23 restauracje, gospody i kawiarnie, 128 domów wynajmujących kwatery, wypożyczalnie samochodów, poczta, telegraf, rozmównica publiczna, obiekty rekreacyjno-sportowe, handlowe, prywatne kolegium nauczycielskie. W 1935 r. lekarze, przemysłowcy, właściciele domów sanatoryjnych i pensjonatów założyli związek mający na celu opiekę nad rozwojem ruchu turystycznego, w efekcie, m.in., wybudowano drogę między Świeradowem i Szklarską Porębą. Do końca 1944 r. uzdrowisko funkcjonowało normalnie.

Do podstawowych zajęć mieszkańców Świeradowa należała hodowla bydła, wyrób masła, wyrąb lasu, wyroby z drewna i praca w uzdrowisku. Działyły: młyny wodne, młyn do mielenia kory dębowej, tartaki, młyńskie szlifiernie drewna, łupkarnia. Po wojnie, w 1946 r. Świeradów (Wieniec Zdrój) uzyskał prawa miejskie, zaś w 1973 r. przyłączono doń sołectwo Czerniawa Zdrój.

Lata międzywojenne na terenie obecnego powiatu lubańskiego, były czasem rozkwitu przemysłu tekstylnego oraz budowy dróg. W czasie wojny obszar również rozwijał się spokojnie i harmonijnie. Walki zaczęły się w lutym 1945 r., z udziałem wojsk pancernych - zacięte zwłaszcza pod Mściszowem i Henrykowem. Ostatnim bastionem oporu Niemców był Lubań, zajęty przez Armię Czerwoną w maju 1945 r. W wyniku walk około 60% miasta zostało zniszczone.

⁷ J. Krajniak, Program zabudowy hydrotechnicznej lewego dorzecza Odry w I połowie XX wieku, w: „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, R. LXII (2017), nr 2.

• W PAŃSTWIE POLSKIM

W maju 1945 r. Lubań stał się siedzibą władz powiatowych, w województwie wrocławskim. Wysiedlanie Niemców nastąpiło w latach 1945-1947. Przesiedlanie polskiej ludności rozpoczęło się bezpośrednio po wyzwoleniu poszczególnych terenów przez Armię Czerwoną. Przybywali przesiedleńcy z Polski centralnej, repatrianci z Ukrainy i Białorusi zachodniej, z byłej Jugosławii (Mściszów) oraz Polacy powracający z ZSRR, którzy znaleźli się na ziemiach radzieckich w związku z działaniami wojennymi; wśród nich osadnicy wojskowi (Platerówka).

Po wojnie zakłady w włókiennicze w Leśnej zmieniły nazwę na Dolnośląskie Zakłady Przemysłu Jedwabnego „Dolwis”, z filiami w Baworowej, Biedzychowicach, Grabiszycach, Kościelnikach i Pobiednej. Fabryka w Pobiednej na przełomie 1945 i 1946 r. oddzieliła się od macierzystej i dała początek późniejszej „Fatmie”, natomiast tkalnia w Baworowej przekształciła się w fabrykę produkującą urządzenia włókiennicze. Zakład w Grabiszycach został zamknięty. W firmie J.G. Queisser w Lubaniu w 1952 r. uruchomiono Lubańskie Zakłady Przemysłu Dziewiarskiego w Siekierczynie, które w 1959 r. stały się filią zakładów Przemysłu Dziewiarskiego w Legnicy. Do 1990 r. firma działała jako Zakłady Przemysłu Dziewiarskiego „Milana” w Legnicy - Zakład D w Siekierczynie. Później mieściły się tu Zakłady PPHU „Wibexim” z Jeleniej Góry produkujące swetry. W 1998 r. przedsiębiorstwo kupiła polsko-niemiecka spółka IMKA z Lubania produkująca tu filtry do kawy, obecnie pod nazwą AMILIA. Funkcjonujące w Olszynie fabryki mebli wznowiły produkcję i połączyły się w 1952 r. w „Olszyńskie Fabryki Mebli”. W 1995 r. w wyniku komercjalizacji firma została przekształcona w spółkę z udziałem Skarbu Państwa (upadłość w 2013 r.).

W 1955 r. zniesione zostały gminy, a w ich miejsce utworzono gromady. W 1973 r. nastąpił proces odwrotny - z gromad utworzono gminy. W 1975 r. wprowadzono nowy, dwuszczeblowy podział administracyjny, zlikwidowano powiaty. Gminy obecnego powiatu lubańskiego znalazły się w województwie jeleniogórskim - do reformy w 1999 r., która wprowadziła 3-stopniową strukturę podziału terytorialnego - powiat lubański znalazł się w województwie dolnośląskim.

5.3. Charakterystyka zasobów dziedzictwa kulturowego

Istniejący kształt dziedzictwa kulturowego powiatu lubańskiego jest wynikiem wielowiekowego procesu, na który wpływ miały warunki geograficzno-topograficzne, gospodarcze i społeczne, historyczne oraz decyzje administracyjne, wspomniane w poprzednim rozdziale. Krajobraz kulturowy powiatu ukształtowany został w oparciu o szereg uwarunkowań, z których najważniejsze to:

- górnołużycka tożsamość regionu ukształtowana we wczesnym średniowieczu,
- ukształtowanie się granicy na Kwisie – do 1815 r.,
- przynależność do Saksonii, Prus i Rzeszy Niemieckiej oraz Polski,
- funkcjonowanie łżyckiego Związku Sześciu Miast w okresie 1346 -1815,
- krajobraz duchowy - protestantyzm dominujący w okresie od XVI w. do 1945 r.,
- całkowita wymiana ludności w 1945 r.

Poniżej została przedstawiona charakterystyka zasobów dziedzictwa kulturowego.

5.3.1. Układy urbanistyczne i ruralistyczne

Istotną wartością kulturową obecnego powiatu lubańskiego są dobrze zachowane historyczne układy urbanistyczne miast i układy ruralistyczne większości wsi. Od średniowiecza funkcjonowały miasta Lubań i Leśna, w XVII w. powstały Pobiedna i Złotniki Lubańskie, w XIX w. wyrósł Świeradów, który status miasta uzyskał w 1946 r., w 2005 r. otrzymała go Olszyna Lubańska. Historyczne układy przestrzenne Leśnej, Lubania, Pobiednej, Świeradowa Zdroju i Złotnik Lubańskich wpisane są do rejestru zabytków, historyczne obszary 40 wsi powiatu objęte są ochroną konserwatorską oraz strefą obserwacji archeologicznej miejscowości o wczesnej metryce historycznej i intensywnego osadnictwa średniowiecznego.

Średniowieczne założenie lokacyjne Lubania⁸ w granicach murów obronnych czytelne jest w układzie centrum miasta: szachownicowy układ bloków zabudowy i regularna siatka ulic zbudowana w oparciu o cztery ulice wiodące od Rynku do bram miejskich. Centrum układu stanowi kwadratowy Rynek z Wieżą Kramarską, renesansowym ratuszem, odtworzonym w latach 1997-2004 blokiem śródrinkowym oraz pierzejami zach. oraz półn. W granicach założenia znajdują się szereg zabytków.

Leśna jako miasto wzmiankowana jest w 1329 r. Pierwotnie jej centrum znajdowało się w okolicy kościoła pw. Chrystusa Króla. Obecne centrum ukształtowało się w 2 poł. XVII w.: niewielki, prostokątny rynek z budynkiem ratusza pośrodku. Z rynku wybiegają pojedyncze ulice - od zach. oraz pary ulic - od wsch.

Dzisiejsza wieś Pobiedna prezentuje ciekawy układ łączący pierwotną wieś Unięcice (XIII w.) - na półn. i górnicze miasteczko założone w 2 poł. XVII w. - na półd., stanowiące dziś centrum wsi. Zabytkowy obszar obejmuje zespół pałacowy z parkiem, rynek wraz z jego zabudową, cmentarz i ruinę wieży kościelnej.

Układ ruralistyczny z cechami miasteczka prezentują również Złotniki Lubańskie. Kwadratowy, rozległy rynek otacza zwarta, dwukondygnacyjna zabudowa w układzie kalenicowym, odbudowana po pożarze w 1834 r. Na środku znajduje się drewniany ratusz z 1835 r. (obecnie ruina), w półn.wsch. narożu rynku - miejska studnia. Zgodnie z renesansową koncepcją urbanistyczną cztery ulice przyrynkowe wybiegają ze środka rynku i biegną w kierunku ulic konturujących owal starego miasta.

Świeradów Zdrój⁹ - centrum miasta zachowało układ przestrzenny wykształcony w 2 poł. XIX w., ściśle związany z uzdrowiskowym charakterem miejscowości, w niewielkim stopniu zniekształcony powojenną zabudową. W rozplanowaniu wyróżnia się zwarta zabudowa centrum z ul. Zdrojową, dominantą Domu Zdrojowego z halą spacerową i kościół oraz park zdrojowy z tarasami i układem ścieżek spacerowych. Historyczna zabudowa o charakterze pensjonatowym i sanatoryjnym grupuje się w większości przy ulicach: Zdrojowej, Wczasowej, Piastowskiej, Strumykowej, Słonecznej, Sienkiewicza i Nadbrzeżnej.

Olszyna posiada układ wielodrożnicowy, w obrębie którego występują układy ruralistyczne o cechach zabudowy łańcuchowej, ulicowej i rozproszonej oraz komponowane układy urbanistyczne z XIX/XX w., które występują jako ciągi uliczne lub zespoły zabudowy. Na terenie poszczególnych części miasta występują założenia pałacowo-parkowe, zespoły folwarczne oraz zespoły przemysłowe.

Wysokie walory krajobrazowe, wynikające z malowniczego położenia, posiadają wsie powiatu lubańskiego. Istotne są też ich walory historyczne - zachowane układy z czasów średniowiecznej kolonizacji. Podstawowe dla niej formy regularne - ulicówki i łańcuchówki są nadal czytelne, mimo iż ulegały ewolucji. Wzbogaciły się o folwarki wraz z zespołem pałacowo-parkowym wkomponowywane w strukturę wsi. Te wszystkie zmiany prowokowały przekształcanie pierwotnych układów osadniczych, w kierunku układów wielodrożnych - co trwa nadal, w związku z postępującą urbanizacją terenów wiejskich.

⁸ Program Opieki nad Zabytkami dla miasta Lubań 2016-2020, Lubań 2016

⁹ Program Opieki nad Zabytkami miasta Świeradów-Zdrój na lata 2018-2022, Żelazno 2017

5.3.2. Zabudowa wiejska i miejska

W większości miejscowości występuje historyczna zabudowa z wykształconymi cechami architektury regionalnej.¹⁰ W zagrodach przeważają budynki mieszkalno-gospodarcze, kamienne i ceglane z przełomu XIX/XX w., zestawione z budynkami gospodarczymi, tworzące najczęściej układy trzy obiektowe.

Wśród budynków mieszkalnych występują następujące typy:

- obiekty kamienne i ceglane, z 2 poł. XIX - 1 ćw. XX w., nietynkowane i tynkowane, dwukondygnacyjne lub parterowe - często z użytkowym poddaszem w obrębie ścianki kolankowej wyodrębnionej gzymsem, przykryte dachami dwuspadowymi lub naczółkowymi, krytymi ceramiczną dachówką. Otwory okienne prostokątne, w obramieniach ceglanych lub tynkowanych. Szczególnie okazałe budynki kamienne występują w Mściszwie. Starsze z nich łączą funkcje mieszkalne z gospodarczymi;
- budynki o konstrukcji szkieletowej, pochodzące zwykle z XIX w. Dwukondygnacyjne, na parterze murowane z kamienia lub cegły, tynkowane, z piętrem w konstrukcji ryglowej z tynkowanym wypełnieniem. Dachy dwuspadowe lub naczółkowe, kryte dachówką, często są rozczłonkowane oknami powiekowymi. Elewacje szczytowe dwu- lub trójosiowe, szczyty często deskowane pionowo;
- najbardziej charakterystyczne dla wsi łużyckiej są budynki parterowe o konstrukcji przysłupowej oraz dwukondygnacyjne o konstrukcji mieszanej, przysłupowo-ryglowej, pochodzące z 1 poł. XIX w., czasem z XVIII w. (Wolimierz ul. Jemiołowa nr 53 - 1794 r.). Wzniesione na rzucie prostokąta, murowane na parterze, z dachem lub ryglowym piętrem wpartym na konstrukcji drewnianych słupów nałożonych od zewnątrz na murowane ściany parteru, osadzonych w kamiennej podmurówce; słupy, usztywnione rozporowymi mieczami, tworzą rząd arkad lub arkadowe podcienia. Pierwotne pokrycie dachu - łupek - występuje już bardzo rzadko.

Na terenie powiatu lubańskiego zinventaryzowano w 2010 r. 118 domów przysłupowych, znajdujących się w różnym stopniu zachowania.¹¹ Najwięcej zachowało się w gminie Leśna: pojedyncze - w Grabiszycach Dolnych, Górnych, Średnich i w Pobiednej, szczególnie dużo w Wolimierzu, w Świeradowie - Czerniawie: parterowe domy przy ulicach Długiej, Lwóweckiej, Głównej, w rejonie Góreczna, Kamieńca i Łęczyny, także w Zapusie. Większość z nich pozostaje w złym stanie technicznym, lecz coraz częściej są remontowane przez nowych mieszkańców, którzy w pocz. lat 90. XX w. zaczęli osiedlać się na terenie Gór Izerskich i Pogórza.

Świeradów i Czerniawa¹² obfitują w zabudowę uzdrowską pochodzącą przeważnie z 2 poł. XIX w. i pocz. XX w. Posiadają urozmaiconą, indywidualnie kształtowaną formę architektoniczną w ramach nurtu malowniczej architektury secesyjnej i stylu norwesko-szwajcarskiego.

Zabudowę miejską posiadają Lubań i Leśna. Przeważają niewielkie, murowane kamienice i wille. Ich skromny detal architektoniczny w większości pochodzi z 4 ćw. XIX - 1 ćw. XX w. i prezentuje walory neostylowe. W Leśnej, w pld. pierzei rynku znajdują się dwukondygnacyjne domy z XVIII w.: w układzie szczytowym, ze sklepieniami podcieniami, o współcześnie wyremontowanych elewacjach. Pozostałe domy przyrynkowe to kamienice z XIX w.: w układzie kalenicowym, o stosunkowo bogatym wystroju elewacji. Spośród nich wyróżnia się ratusz wzniesiony w 1699 r. Znaczna ilość zabytkowych obiektów znajduje się przy ul. Kochanowskiego, Sienkiewicza, Żeromskiego i Szkolnej.

W Lubaniu częste pożary przyczyniły się do zniszczenia starszej zabudowy mieszkalnej. W 1760 r. spłonęła zabudowa rynku i niemal całe miasto. W czasie pożaru w 1847 r. spłonęła wsch. pierzeja rynku. Po zniszczeniach wojennych i powojennych wyburzeniach, w miejscu pierzei pñ. wybudowano blok mieszkalny, odtworzono też zabudowę śródrynkową wokół Wieży Kramarskiej. W pierzejach rynku i ulic zachowały się

¹⁰ Program Opieki nad Zabytkami (PONZ) dla miasta i gminy Leśna 2018-2021, Leśna 2017; Program Opieki nad Zabytkami dla miasta Lubań 2016-2020, Program Opieki nad Zabytkami gminy Lubań 2020-2023, Program Opieki nad Zabytkami dla gminy Siekierzyn 2016-2019, Program Opieki nad Zabytkami miasta Świeradów-Zdrój na lata 2018-2022

¹¹ Raport z inwentaryzacji domów przysłupowych na terenie województwa dolnośląskiego 3-6 sierpnia 2010 roku, <https://docplayer.pl/29099068-Raport-z-inwentaryzacji-domow-przyslupowych-na-terenie-wojewodztwa-dolnoslaskiego-3-6-sierpnia-2010-roku-projekt-realizuje.html>

¹² Program Opieki nad Zabytkami miasta Świeradów-Zdrój na lata 2018-2022

kamieniczki z XVIII i XIX w., m.in. na ul. Tkackiej, Wąskiej i Spółdzielczej, szeregowo zabudowana przy ul. Szkolnej z XVII w. oraz zabytki: Baszta Bracka, Wieża Trynitarzka, renesansowy ratusz, Dom pod Okrętem, Dom Solny, czy dawne Gimnazjum.

Lubań posiada fragmenty murów obronnych z basztami (1 poł. XIV w.) - zach. część murów wzdłuż ul. Podwale oraz baszta Bracka (1318) - w murze sąsiadującym niegdyś z klasztorem franciszkanów. Cennym świadectwem średniowiecznej architektury w mieście jest wieża Kramarska (2 poł. XIV w.) - pozostałość ratusza, który spłonął i został rozebrany w 1542 r., wyremontowana w 1693 r. Wieża Trynitarzka (XIV w.) - pozostałość kościoła parafialnego św. Trójcy, zniszczonego podczas pożaru w 1760 r. Najcenniejszym zabytkiem miasta jest ratusz w Lubaniu, zbudowany w latach 1539-1544, odbudowany po pożarze w 1561 r., z salą rajców - tzw. Izbą Królewską (1627). Budynek zniszczony w 1945 r., został odbudowany do lat 70.XX w. Zachował się prospekt zegarowy oraz trzy renesansowe portale, z których zach. należy do najwybitniejszych dzieł kamieniarskich na Dolnym Śląsku. Kamieniarkę ratusza wykonała strzecha kamieniarska Hannsa Lindnera.

5.3.3. Zespoły rezydencjonalne z parkami i zespoły folwarczne¹³

Interesującym zabytkiem oraz istotnym elementem struktury funkcjonalno-przestrzennej większości wsi powiatu lubańskiego są zespoły zabudowy rezydencjonalnej z parkami i folwarkami. Najwięcej założeń posiada gmina Lubań - jedenaście, w gminach Olszyna Lubańska i Leśna jest ich po dziewięć, w gminie Siekierczyn - cztery i w gminie Platerówka - dwa.

Obecne założenia rezydencjonalne powiatu w większości powstały w wyniku podziałów średniowiecznych rodowych majątków ziemskich. W średniowieczu ukształtowały się wielkie dobra rycerskie, m.in. Smolnik, Szyszkowa, Świecie, Grabiszycy, Czocha, należące do górnołużyckich rodów von Dobschütz, Gerlachshaim, Klux, Nositz, Üchtritz, Salz. W ich rękach pozostawały do XVIII w. Na przestrzeni wieków areal dóbr ulegał rozdrobnieniu w wyniku czego wzrosła liczebność zespołów. W XVIII i XIX w. często zmieniali się właściciele, co wiązało się z przebudową rezydencji i reorganizacją struktury przestrzennej zespołu. Przykładem takiego rozdrobnienia niech będzie wieś Pisarzowice, w której znajdują się trzy zespoły pałacowo-parkowe, jeden dworsko-parkowy i jeden willowo-parkowy. Przy wszystkich znajdują się zespoły folwarczne.

Po II wojnie światowej dawne majątki ziemskie zostały przejęte przez Państwowe Gospodarstwa Rolne. Budynki mieszkalne i gospodarcze uzyskały nowe funkcje, w większości ulegając destrukcji. Niektóre pałace pełniły funkcje oświatowe (Olszyna Dolna, Grabiszycy Średnie, Biedzychowice, Włosień Górny), dzięki czemu ich stan jest zadowalający. Inne ulegały degradacji. Część budynków folwarcznych i pałaców zamieszkiwana jest przez dawnych pracowników PGR lub pełnią funkcję mieszkań komunalnych (Jałowiec, Szyszkowa Górna). Niektóre z założeń zostały wykupione przez prywatnych właścicieli (Olszyna Dolna, Pobiedna), nieliczne zostały poddane rewitalizacji (Zaręba Górna). Folwarki w Sucheju (przy zamku Czocha), Pisarzowicach i Zarębie Górnej zostały wpisane do rejestru zabytków ze względu na kompletność stanu zachowania. Pozostałe ujęte są w gminnej ewidencji zabytków, jedynie niektóre budynki chronione są wpisem do rejestru zabytków.

Parki wchodzące w skład zespołów rezydencjonalnych stanowią niezależny obiekt zabytkowy, którego istotnym elementem jest zieleni komponowana. Ochroną prawną objętych jest dwadzieścia siedem założeń parkowych powiatu. Większość parków powstała w XIX w. - jako parki krajobrazowe przy nowo wznoszonych lub przebudowywanych rezydencjach, czasem z wykorzystaniem starszych kompozycji barokowych (Biedzychowice, Kościelniki Średnie, Szyszkowa Górna, Zaręba Dolna, Zaręba Górna). Obecnie zwykle

¹³ M. Puda, Założenia rezydencjonalne powiatu lubańskiego, Zakład Konserwacji i Rewaloryzacji Architektury i Zieleni, Wydział Architektury, Politechnika Wrocławska
https://umwd.dolnyslask.pl/fileadmin/user_upload/Przedsiębiorczy_doktorant/GRANT_PIUS/Artykuly/Artykul_M_Puda.pdf (dostęp, 15.07.2022)

czytelne są granice parku. Ich układy kompozycyjne zachowanie są w stanie szczątkowym - w większości zarośnięte samosiejkami, drzewostan uszkodzony, zaniedbany. W kilku wypadkach zachowały się aleje parkowe (Jałowiec, Leśna, Baworowa, Pobiedna, Smolnik), w niektórych znajdują się pozostałości układów wodnych w postaci stawów połączonych kanałami i rowami melioracyjnymi (Kościelniki Górne, Grabiszycy Górne, Włosień Dolny, Zaręba Górna), w jeszcze innych zachowały się elementy małej architektury: fontanny (Zaręba Dolna, Szyszkowa Górna), mostki (Smolnik, Kościelniki Górne), tarasy (Biedrzychowice, Szyszkowa Górna), ruiny wież widokowych (Pobiedna, Biedrzychowice) czy pawilony ogrodowe (Pobiedna).

Jedynym zespołem rezydencjonalnym, gdzie rewitalizacja, zakończona w 2010 r., objęła pałac i park jest rezydencja w Zarębie (gm. Siekierczyn).

W kompozycjach parkowych wykorzystywano istniejący drzewostan, naturalne ukształtowanie terenu czy bliskość rzeki. Na pocz. XX w. zaczęto wprowadzać introdukowane drzewa i krzewy iglaste. Autorzy kompozycji parkowych pozostają zwykle nieznani. Jedynym znanym z nazwiska jest projektant ogrodu przy willi rodziny von Zastrow w Leśnej - Eduard Petzold, wybitny architekt krajobrazu.

Również w zespołach miejskich występują zabytkowe parki i ogrody, czego przykładem może być Lubań posiadający cztery parki i ogród przyszpitalny. Wśród nich wyróżniają się: park na Kamiennej Górze, o pow. 13,5 ha i park przy willi przy ul. Kombatanów 2.

Park krajobrazowy na Kamiennej Górze, założony został w 2 poł. XIX w. na kanwie naturalnego drzewostanu. Położony na terenie o urozmaiconej konfiguracji, determinującej układ komunikacyjny i lokalizację grup zieleni wysokiej. Układ wzbogacają relikty wulkanizmu. Dominantą układu jest tzw. „zameczek”, Dom „Na Kamiennej Górze” (1824 r.). Ważnym elementem kompozycji jest powiązanie parku z otaczającym krajobrazem przez szerokie otwarcie widokowe na łąki przyległe do parku oraz na panoramy Gór Izerskich i Karkonoszy. Jest to również zespół cenny pod kątem dendrologicznym.

5.3.4. Rezydencje

Głównym elementem zespołu rezydencjonalnego jest siedziba właściciela majątku. Najstarsze, pierwotnie pełniące funkcje obronne, pozostają w stanie ruiny: zamek Leśna (XIV w., zachowany w formie śladowej), zamek Świecie (wzm. w 1329 r., przebudowany i powiększony po pożarze w 1527 r., ob. stopniowo odbudowywany) i Rajsco w Zapusie (XIII/XIV w. - warownia niepotwierdzona źródłowo; obecny obiekt zrealizowany w latach 1875-1878 w stylu nadreńskiego gotyku, przez Aleksandra von Minutoli właściciela Biedrzychowic, z wykorzystaniem oryginalnych detali z sąsiednich założeń).

Jedynie zamek Czocha w Suchej¹⁴ w ciągu wieków utracił funkcje obronne i został przekształcony w siedzibę szlachecką. Równocześnie jest to jeden z najpiękniejszych i najlepiej zachowanych zespołów warownych w Sudetach, związany z Piastami śląskimi i największymi możnowładczymi rodami Śląska (von Dohna, von Klüx, von Nostitz, von Üchtritz, von Gütschow), a także z działalnością budowlano-konserwatorską Bodo Ebhardta, znanego architekta i konserwatora zabytków.

Budowla wzniesiona na przełomie XIII/XIV w., rozbudowana w XIV w., przebudowana w duchu renesansu po 1525 r. i w 1611 r. W latach 40. XVII w. zmodernizowano zamek i założono ogród. Po pożarze w 1793 r. zamek został odbudowany w latach 1793-1798 w formie barokowej. W 2 poł. XIX w. rozbudowano folwark na podzamczu górnym. Z tego czasu pochodzi m.in. obora i spichlerz. W latach 1910-1914, pod kierunkiem Bodo Ebhardta wykonano rewitalizację zamku i częściową rekonstrukcję w duchu romantycznej, gotycko-renesansowej rezydencji. Obecnie jest to hotel WAM, znajduje się w dobrym stanie, sukcesywnie prowadzone są prace remontowo-budowlane. Zamek Czocha stanowi najcenniejszy zabytek powiatu lubańskiego, również ze względów turystycznych.

W okresie renesansu pochodzą również rezydencje w Nawojowie Łużyckim, w Platerówce nr 52 (ob. magazyn.), w Mściszowie, w Pisarzowicach nr 292, Radostowie Średnim i Biedrzychowicach. Jedynie dwór

¹⁴ Strona zabytek.pl, Piotr Roczek, OT NID we Wrocławiu, 20.10.2017 r. <https://zabytek.pl/pl/obiekty/sucha-zamek-czocha>

w Nawojowie Łużyckim (1570-1571, w XVIII w.) po odbudowie w latach 60. XX w. pełniący funkcję kościoła, zachował elementy architektury renesansowej. Od strony dziedzińca znajdują się dwukondygnacyjne, renesansowe krużganki, na parterze wsparte na kolumnach toskańskich, na piętrze - jońskich, na piętrze zdobione herbami, kariatydami i inskrypcjami.

Pozostałe obiekty objęły znacznie większe przebudowy, prowadzone w XVII-XVIII w. i XIX w., które przyobiekły je w szatę stylów późniejszych. Najlepszym przykładem jest pałac w Biedrzychowicach, zbudowany jako renesansowy dwór obronny w latach 1527-1580, rozbudowany i znacznie przebudowany w dobie baroku w 1702 i 1730 r. oraz w 1846 r., który posiada pełnię walorów architektury barokowej.

Kilka rezydencji powstałych w XVII i XVIII w., mimo przebudów w XIX w. lub pocz. XX w., zachowało cechy architektury barokowej, np.: pałac w Olszynie Dolnej nr 60, we Włosieniu Dolnym, w Grabiszycach Średnich, w Kościelnikach Średnich nr 9, w Szyszkowej Górnej, czy Eichgut - dwór w Olszynie Średniej, ul. Chopina 38. Znacznie bardziej przekształcone zostały barokowe pałace w Pisarzowicach nr 287, czy w Zarębie Dolnej, ul. Bazaltowa nr 6 albo dwór w Nawojowie Śląskim - o zatartych cechach stylowych.

Walory architektury barokowej prezentuje monumentalny pałac w Pobiednej, zbudowany w 1768 r. według projektu drezdeńskiego architekta Konrada Gotthelfa Rothe, mimo przebudów w 1830 r., 4 ćw. XIX w. i po wojnie.

Wiek XIX to okres stylów historycznych, jednolitych stylistycznie neostylów lub eklektyzmu łączącego różne elementy stylowe. Powstały wówczas neoklasycystyczne pałace w Jałowcu, Grabiszycach Górnych nr 100 czy w Baworowej, neorenesansowy pałac w Olszynie Średniej, eklektyczny dworek w Grabiszycach Dolnych nr 92, czy neogotycki pałac w Zarębie Górnej ul. Parkowa 2, zbudowany w poł. XIX w. na miejscu spalonej starszej budowli.

Stan zachowania rezydencji jest bardzo zróżnicowany. Niektóre pałace powoli niszczeją (Jałowiec, Szyszkowa Górna) czy wręcz popadają w ruinę (Piszarowice Średnie, Włosień Dolny, Baworowa), inne zostały rozebrane (Kościelni Dolne, Smolnik, Radostów Średni), tylko niektóre są remontowane (pałac w Olszynie Dolnej, pałac oraz dwór w Olszynie Średniej, pałac w Zarębie Górnej).

6.3.5. Kościoły

Najstarsze kościoły na terenie obecnego powiatu lubańskiego zbudowane zostały w XIII w., w większości wzmiankowane są w 1 poł. XIV w. Były to małe obiekty jednonawowe z wyodrębnionym prezbiterium, najczęściej murowane z kamienia. Większość z nich została później rozbudowana lub przekształcona, inne zostały zbudowane na nowo.

Do najstarszych kościołów należą: kościół pw. Podwyższenia Krzyża Św. w Olszynie (wzmiankowany 1314), kościoły w Kościelnikach Średnich i Radostowie (1335), kościół pw. Narodzenia NMP w Lubaniu (1372). W 1346 r. wzmiankowane są kościoły w Pobiednej, Siekierczynie, Zarębie i Rudzicy, Stankowicach, Świeciu, Grabiszycach, Henrykowie Lubańskim, Leśnej, Kościelniku, Pisarzowicach, Platerówce, Nawojowie Łużyckim, Zarębie. Część z tych obiektów została zniszczona przez husytów w latach 20. i 30. XV w. (Zaręba, Leśna, Kościelnik), część w okresie wojny trzydziestoletniej (Świecie) lub w czasie II wojny światowej (Mściszów, Henryków Lubański, Pobiedna), po czym zostały przebudowane lub zastąpione nowymi.

Jedynym zachowanym romańskim kościołem jest kościół pw. Najświętszej Marii Panny w Kościelnikach Średnich¹⁵, wzmiankowany 1335 r., jako kościół kamienny. W połowie XV w. powstało sklepienie gwiazdźiste w prezbiterium, w 1 ćw. XVII w. - wieża. Uszkodzony w 1945 r., nieużytkowany, popadł w ruinę, prace zabezpieczające wykonano w 2001 r., w 2016 r. podjęto odbudowę.

¹⁵ Kozaczewski T., Wiejskie kościoły parafialne XIII wieku na Śląsku, t. 2, Wrocław 1994; Świechowski Z., Architektura na Śląsku do połowy XIII wieku, Warszawa 1955

Nieco elementów architektury późnoromańskiej oraz archaiczną bryłę posiada kościół pw. Podwyższenia Krzyża św. w Olszynie, wzmiankowany w 1314 r. Obecny kształt świątynia uzyskała w wyniku przebudów w XVI w. i w XVIII w.

Walory architektury gotyckiej prezentuje kościół pw. Panny Marii w Lubaniu, wzniesiony w latach 1452-1455, na miejscu kaplicy cmentarnej spalonej przez husytów. Kościół w Stankowicach (1 ćw. XVII w., 1743) w najstarszej części posiada sklepienie krzyżowo-żebrowo i ostrołuczne okna. Kościół w Zarębie został praktycznie zbudowany od nowa w latach 70. XVII w.; w murach obwodowych zachowały się ostrołukowe okna. Kościół w Pisarzowicach - wniesiony na miejscu starszego na przełomie XV/XVI w., rozbudowany został na przełomie XV/XVII w.

Impulsem do przebudów, oprócz konieczności remontu czy odbudowy po zniszczeniach wojennych, była konieczność powiększenia świątyni w obliczu wzrostu liczby mieszkańców, ale też konieczność przystosowania obiektów do liturgii protestanckiej. Przy okazji starsze kościoły uzyskiwały nowy wystrój elewacji i wnętrza - często do czasu przebudowy w duchu baroku. Do takich należą: kościół w Uniegoszczy (1504, XVI w., XVIII w., XIX) z renesansową kaplicą nakrytą sklepieniem krzyżowo-żebrowym, kościół w Platerówce (ok. 1520, 1713, 1783), kościół w Rudzicy (1572, poł. XVIII w.), kościół w Siekierczynie pw. św. Antoniego, (1568, 1686, 1800) - pozostałości wcześniejszej świątyni zachowały się w partii zach., czy kościół w Grabiszycach Średnich (wzm. 1346 r., 1617, 1760 i poł. XIX w.).

Walory prowincjonalnego baroku bez wyraźnych cech stylowych prezentują: kościół pw. Trzech Króli w Radostowie Średnim (1660), kościół w Świeciu - trzykrotnie przebudowywany na przestrzeni XVII w., czy kościół w Henrykowie Lubańskim - datowany nawet na XII w., całkowicie przebudowany w 2 poł. XVII w., ok. poł. XVIII w. i w 1919 r., zrekonstruowany w latach 1947-1950. Są to niewielkie obiekty, większości jednonawowe, z wieżową fasadą.

W czasach szalejącej na Śląsku i w Czechach kontreformacji, kościoły łużyckie zlokalizowane przy granicy rozbudowywano, by pomieścić większą ilość wiernych. Były to tzw. kościoły ucieczkowe: w Kościelniku (1654 r.) i Lubaniu (ob. kościół luterański), Leśnej i Pobiednej (1688-1692). Budowano też kościoły ewangelickie od podstaw, z których część to tzw. kościoły graniczne, których dodatkową funkcją było pomieszczenie wiernych również z Czech i Śląska. Takie kościoły powstały w Biedrzychowicach (1654-1656) i Wolimierzu (1664-1668) oraz w Złotnikach Lubańskich i Jałowcu - oba zniszczone po 1945 r.¹⁶

Pełnię walorów protestanckiej architektury barokowej prezentuje kościół w Biedrzychowicach. Wzniesiony na rzucie prostokąta, nakryty wysokim, czterospadowym dachem, z wieżą nakrytą rozbudowanym, barokowym hełmem - pośrodku dłuższej elewacji frontowej. Elewacje przeprute są dwiema kondygnacjami okien w opaskach, z których dolne zamknięte są łukiem koszowym, górne - owalne.

Późnobarokowy kościół ewangelicki, ob. rzym.-kat. pw. Zesłania Ducha Świętego, powstał w Mściszowie (1806-1811): na rzucie prostokąta o zaoblonych narożach, o elewacjach przeprutych dwiema kondygnacjami okien, nakryty łamanym dachem naczółkowym.

W XIX w. powstały kościoły neogotyckie: kościół pw. Św. Jana Chrzciciela w Leśnej (1848-1854), kościół pw. Św. Józefa Oblubieńca w Olszynie oraz kościół pw. Świętej Trójcy w Lubaniu (1857-1861) wzniesiony według projektu A. Langer. W 1897 r. został wzniesiony kościół pw. Św. Józefa Oblubieńca w Świeradowie Zdroju, rozbudowany w latach 1978-1980, w latach 70. XX w. wzbogacony o wieloboczną nawę, prostopadłą do istniejącego obiektu.

Najpóźniej powstałe obiekty prezentują zróżnicowane walory architektoniczne. Wzniesiony w 1904 r. kościół pw. Podwyższenia Krzyża Św. w Kościelnikach Średnich, z charakterystycznym, asymetrycznym układem wieży w płn. linii elewacji frontowej, swobodnie łączy elementy architektury gotyckiej z duchem secesji. Nakryty dachem łamanym kościół pw. Podwyższenia Krzyża Św. w Świeradowie Zdroju, wzniesiony w latach 1934-1937, zachował walory pierwotnej architektury mimo przebudowy w latach 1986-1990.

¹⁶ J. Szczepankiewicz-Battek, Kościoły graniczne i ucieczkowe w krajobrazie kulturowym pogranicza śląsko-łużyckiego i ziemi legnickiej, w: Studia z Geografii Politycznej i Historycznej, tom 4, 2015

5.3.6. Cmentarze

Cmentarze stanowią ważny element krajobrazu kulturowego, zarówno jako element dziedzictwa materialnego (zabytki sztuki sepulkralnej, układ alejek i ścieżek, starodrzew), jak i element dziedzictwa niematerialnego (przestrzeń ukształtowana wg reguł kulturowych związanych z religią i tradycją grzebania zmarłych). Przechowując pamięć o minionych pokoleniach, stają się pomnikami historii. Obiekty te należy pielęgnować i eksponować w krajobrazie miejscowości, niezależnie od stanu zachowania - oznakować tablicami informacyjnymi.

Na terenie powiatu lubańskiego najstarsze są cmentarze przykościelne - w bezpośrednim sąsiedztwie kościoła, w granicach posesji zwykle ogrodzonej murem, najczęściej kamiennym. Większość cmentarzy przykościelnych - w związku z czasem powstania pierwszych kościołów - można datować na XIV-XV w. Większość jest nieczynna: splantowane, obsadzone zielenią, dość rzadko występuje starodrzew. Na kilku zachowały się pojedyncze nagrobki XIX-XX w., niemal na wszystkich - epitafia i nagrobki osadzone w murze otaczającym cmentarz - kamiennym, czasem tynkowanym. Działki kościelne z nekropoliami znajdują m.in. w: Olszynie, Kościelnikach Średnich, Grabiszycach, w Leśnej przy kościele pw. Chrystusa Króla, w Kościelniku, Pobiednej, Świeciu, Pisarzowicach, Uniegoszczy, Platerówce, Rudzicy, Siekierczynie, Złotnikach Lubańskich, Zarębie, Radostowie Średnim czy Lubaniu przy kościele pw. Panny Marii.

W Radostowie Średnim wokół kościoła zachował się pierwotny, wysoki mur kamienny o szerokości miejscami sięgającej 1 m, z potężnymi szkarpami po bokach bramy przeprutej ostrołukiem. Cmentarz jest użytkowany współcześnie, historyczne płyty nagrobne złożono w formie lapidarium. W murze otaczającym cmentarz przykościelny w Rudzicy znajdują się trzy kaplice, zapewne wotywnie, kamienny krzyż oraz epitafia (k. XVII - XIX w. W Siekierczynie cmentarz znacznie poszerzono w XIX w.; znajduje się tu pomnik żołnierzy niemieckich z I wojny światowej. W Henrykowie Lubańskim, do płn. i wsch. partii muru przylegają arkadowe krużganki z końca XVIII w., kryjące drogę krzyżową, a także cztery kaplice i kaplica pogrzebowa. Na terenie cmentarza stoi barokowy pomnik Św. Jana Nepomucena (1769), a także pomnik ku czci mieszkańców poległych w I wojnie światowej.

Najcenniejszy zespół nagrobków na terenie powiatu lubańskiego znajduje się na cmentarzu ewangelickim, ob. komunalnym w Pobiednej. Cmentarz zlokalizowany jest w sąsiedztwie zachowanej wieży kościoła, otoczony wysokim, kamiennym, w części tynkowanym murem. Przy murze zachowało się około 20 epitafiów i architektonicznych nagrobków z okresu od końca XVI do pocz. XX w. Ponadto odtworzony w 2007 r. grób Adolfa Traugotta von Gersdorf (1744-1807) właściciela Pobiednej, wybitnego uczonego - mineraloga, fizyka, astronoma i meteorologa, znawcy Karkonoszy i Gór Izerskich, współzałożyciela Górnołużyckiego Towarzystwa Naukowego. Był on również pomysłodawcą wieży Mon Plaisir (1803-1804) w Girałtówku, pełniącej funkcję obserwatorium astronomicznego i pracowni, ob. zachowanej w formie ruiny. Kolejnym ważnym pochówkiem jest grób księżnej Marii Felicitas zu Reuss-Köstritz zd. Hohenlohe-Oehringen, ostatniej właścicielki pałacu w Pobiednej (1849-1929). Warto nadmienić, iż w kościele znajdowały się całopostaciowe, naturalnej wielkości, kamienne epitafia Wiganda von Gersdorf (+ 1686, założyciel ob. Pobiednej) i jego małżonki Katarzyny, które zaginęły, a także drewniane epitafia innych członków rodziny von Gersdorf; spośród nich jedyne zachowane - wykonane w formie architektonicznego ołtarza, rzeźbione i malowane epitafium Heleny von Gersdorf (+1673) - znajduje się w kolekcji Muzeum Narodowego we Wrocławiu.

Zachowane na cmentarzu nagrobki wchodzące w skład zespołu, znajdują się w zróżnicowanym stanie; w większości są znacznie uszkodzone i ulegają ciągłej degradacji. Ze względu na ich wartość artystyczną oraz historyczną wskazane jest podjąć działania zabezpieczające i konserwację, a także inwentaryzację obiektów.

Prócz cmentarza w Pobiednej i w Radostowie użytkowany jest również cmentarz przykościelny w Wolimierzu (XVII w.) i, w niewielkim stopniu, cmentarz w Grabiszycach Średnich.

W Lubaniu, wokół kościoła pw. Marii Panny, znajduje się dawny cmentarz, ob. park. Zapewne powstał w poł. XIV w., jako nekropolia dla zakaźnie chorych, gdyż do XIX w. był miejscem pochówku ofiar epidemii nawiedzających miasto. Początkowo niewielki, został trzykrotnie powiększony, stając się w pocz. XVIII w. główną nekropolią miasta. W 1870 r. został oficjalnie zamknięty, zaś w latach 70. XX w. na jego terenie

urządzono park, przy którym w 1994 r. osadzono tablicę informacyjną. Przy parku na Kamiennej Górze znajduje się również niewielki cmentarz żołnierzy radzieckich. o powierzchni 0,45 ha.

Cennym zabytkiem sztuki cmentarnej na terenie Lubania są dwa dawne cmentarze przy ul. Wrocławskiej. Jeden mniejszy, katolicki (0,96 ha), założony w 1849 r., obecnie nieużytkowany, otoczony murem, w którym osadzone są pozostałości dawnych grobowców. Na cmentarz prowadzi kamienna, arkadowa brama ze schodkowo ukształtowanym zwieńczeniem; z pozostałości nagrobków tworzone jest lapidarium. Drugi to cmentarz ewangelicki (9,8 ha), ob. komunalny. Podzielony na prostokątne kwatery, otoczony murem z pozostałościami dawnych nagrobków, z neogotycką kaplicą cmentarną. Na obu cmentarzach znajdują się cenne gatunki drzew, w tym odmian introdukowanych oraz cenne nagrobki i grobowce.

Przy ul. 7 Dywizji powstał w XIX w. niewielki cmentarz żydowski, który mógł należeć do większego kompleksu, np. stanowić wydzieloną kwaterę nekropolii, wykorzystywanej także przez inne wyznania. Obecnie funkcjonuje tu park, w którym corocznie odbywają się uroczystości upamiętniające pierwotną funkcję miejsca.

W Leśnej, dawny cmentarz ewangelicki obok kościoła pw. Chrystusa Króla, pochodzący z 2 poł. XVI w., przekształcony został w park, w którym zachowała się kaplica cmentarna. Szczątki zmarłych zostały przeniesione do zbiorowej mogiły na cmentarzu komunalnym, o czym informuje tablica na skraju parku.

W XIX w. wiejskie cmentarze przykościelne zastąpiono ewangelickimi cmentarzami zakładanymi na obrzeżach wsi. Obecnie większość z nich jest nieużytkowana, o nieczytelnym układzie kompozycji, z niewielkimi fragmentami nagrobków, krzyży, często wręcz pozbawiona nagrobków. O ich istnieniu świadczy drzewostan, wyróżniający je z otoczenia, w większości zachowany, choć zaniedbany i przerośnięty samosiejkami. Cmentarz ewangelicki w Kościelnikach Średnich to dzisiaj kępa drzew pośrodku pola; zachowała się główna aleja obsadzona szpalerem drzew, resztki bramy, fragmenty nagrobków, a całość otoczona jest ziemnym wałem. Cmentarz w Rudzicy - w odległości ok. 0,5 km od kościoła - posiada czytelny układ grobów i aleję. Zarośnięty cmentarz w Bożkowicach znajduje się na skraju lasu; zachował się niewielki fragment muru, a wśród szczątków grobów - nagrobki polskie z lat 40. i 50. XX w. Opuszczone wiejskie cmentarze znajdują się też w Grodnicy - wśród drzew, chwastów i samosiejek zachowało się kilka kamiennych płyt nagrobnych oraz w Ząpustcu.

Szczególnie cennym zabytkiem są mauzolea rodowe, zwykle usytuowane w parkach towarzyszących rezydencji. Spośród trzech zachowanych na terenie powiatu lubańskiego jedynie neogotycka kaplica rodziny von Carnap (XIX/XX w.) w Kościelnikach Górnych zachowana jest w zadowalającym stanie - funkcjonuje jako kaplica mszalna. W pobliżu mauzoleum znajdował się cmentarz, po którym nie ma śladów.

Pozostałe dwa mauzolea zaprojektowane zostały przez znanego architekta, Carla Johanna B. Lüdecke, twórcę m.in. pawilonów we wrocławskim ZOO, pałaców w Kopicach, Biechowie, Tułowicach. W Jałowcu znajduje się neogotyckie mauzoleum Roberta Karla von Lachmann-Falkenau, wzniesione w latach 70. XIX w., w formie neogotyckiej kaplicy. Na całość realizacji składał się ogrodzony murem park z centralną aleją lipową (zachowana), zakończoną bramami, otaczający kamiennie-cegłą konstrukcję neogotyckiej kaplicy. Twórcą rzeźby nagrobnej był berliński rzeźbiarz Rudolf Siemering. W Leśnej znajduje się mauzoleum Wollerów z 1881 r. Jego addytywna bryła założona została na planie krzyża greckiego wpisanego w kwadrat, którego ramiona są półkolemi zamknięte w kierunku półn., zach. i poł. Z pierwotnego wystroju zachowały się fragmenty dekoracji malarskich. Dzisiaj obydwa mauzolea znajdują się w ruinie.

Cmentarze, zwłaszcza ewangelickie, stanowią bardzo zaniedbane dziedzictwo kulturowe, choć zawierają niejednokrotnie wybitne dzieła sztuki sepulkralnej. Nie wszystkie historyczne cmentarze na terenie powiatu zostały zewidencjonowane.

5.3.7. Zabytki techniki

Bardzo istotne dla wizerunku krajobrazu kulturowego powiatu lubańskiego są zabytki techniki, zwłaszcza tak rozległe krajobrazowo, jak zbiorniki wodne, zapory i elektrownie, powstałe pocz. XX w. w ramach programu przeciwpowodziowego Dolnego Śląska.

Jezioro Leśniańskie powstało w wyniku przegrodzenia Kwisy we wsi Czocho zaporą budowaną w 1901-1905. Zapora ma kształt zapory łukowej. Stylistycznie eklektyczna, łączy neoklasycyzyzm fryz arkadkowy w zwieńczeniu korony muru z neogotycką wieżyczką przy prawym przyczółku. Elektrownię zbudowano w latach 1905-1907, 100 m poniżej zapory. Jest najstarszą elektrownią wodną w Polsce, zachowało się jej wyposażenie. Jezioro Złotnickie powstało w wyniku przegrodzenia Kwisy koło Złotnik Lubańskich zaporą budowaną w latach 1919-1924. Elektrownia u podnóża tamy budowana w latach 1922-1924. Nad zaporą wiedzie droga przez dwa tunele wydrążone w skale w 1924 r. Przy tunelu od strony zapory znajduje się, odlana z żeliwa, figura lwa wg projektu Raucha z Berlina.

Istotne dla dziedzictwa kulturowego powiatu są również zakłady przemysłowe: opuszczone budynki Zakładów Przemysłu Jedwabniczego „Dolwis” S.A. w Leśnej i budynki Fabryki Tkanin Meblowych „Fatma” - dawna Fabryka Plusch założona w 1896 r., przędzalnia lnu w Grabiszycach czy w Miłoszowie - zespół budowlany dawnej fabryki części do rakiet V1 i V2.

Wśród zabytków techniki w powiecie lubańskim wpisane do rejestru zabytków są jedynie trzy obiekty: młyn wodny z wyposażeniem w Szyszkowej Górnej oraz zespół cegielni Alberta Augustina i parowozownia wachlarzowa w Lubaniu. Również niewiele tego typu obiektów znajduje się w gminnych ewidencjach zabytków. Są to zespoły dworców kolejowych: w Lubaniu - z kolejową wieżą ciśnień, w Zarębie - z wiaduktem kolejowym, czy w Leśnej, młyny we Włosieniu, Radogoszczy i ruina wiatraka w Zalipiu. Stosunkowo mało jest tu transformatorów - zlokalizowano je w Leśnej, Stankowicach, Radostowie Średnim, Włosieniu oraz po dwa w Lubaniu i Zalipiu. Jest to zaledwie niewielka ilość tych obiektów z terenu powiatu. We Włosieniu znajduje się również remiza strażacka i most.

5.3.8. Zabytki ruchome

Zabytki ruchome to przede wszystkim obiekty wchodzące w skład wyposażenia kościołów i kaplic. Zasoby sztuki sakralnej obejmują wszystkie kategorie zabytków: malarstwo, rzeźbę oraz rzemiosło artystyczne z całym jego zróżnicowaniem (sprzęty stolarskie, tkaniny, witrażownictwo, ludwisarstwo). Zabytki ruchome to również elementy wystroju budowli, posiadające cechy indywidualnych wytworów artystycznych lub rzemieślniczych. Należą do nich m.in.: rzeźby, płaskorzeźby, polichromie naścienne lub stropowe, mozaiki, sztukaterie i różnego rodzaju detale architektoniczne. Za zabytki ruchome uznaje się także obiekty małej architektury, wykazujące wysoki poziom warsztatu artystycznego lub rzemieślniczego, dokumentujące historyczne trendy, np.: rzeźby ogrodowe, pomniki, obeliski, słupy, krzyże i kapliczki przydrożne, nagrobki, a także np. piece czy kominki.

Na terenie powiatu lubańskiego większość zabytków ruchomych stanowi wyposażenie kościołów. Do najcenniejszych należą najstarsze obiekty - gotyckie i renesansowe, których jest najmniej. W Platerówce znajduje się późnogotycka kamienna rzeźba Madonny z XVI w. i kamienna chrzcielnica z XV w., w kościele pw. św. Jana Chrzyciela w Kościelniku - późnogotycki, drewniany, tryptyk „Pokłon Trzech Króli” z pocz. XVI w. (pochodzący z kościoła ewangelickiego w Lubaniu)¹⁷, z płaskorzeźbioną sceną hołdu Trzech Króli oraz malowanymi skrzydłami - wizerunki czterech ewangelistów.

¹⁷ T. Biernacki, (Nie)zaginiony ołtarz Pokłon Trzech Króli z lubańskiego kościoła Naszej Pani Ukochanej, <https://www.eluban.pl/wiadomosci/27387,niezaginiony-oltarz-poklon-trzech-kroli-z-lubanskiego-kosciola-naszej-pani-ukochanej> (dostęp: 20.08.2022). Znajdujący się pierwotnie w Kościelniku gotycki ołtarz Marii Panny z Dzieciątkiem, Św. Jana Chrzyciela i Św. Barbary, przeniesiony ze zrujnowanego kościoła katolickiego pw. NMP w Kościelniku, poddany renowacji w l. 60 XX w. i ponownie w 1994 r., zaginął ?/

Znaczna część cennego wyposażenia kościołów pochodzi z okresu baroku. Przy czym z XVII w. pochodzi tylko część wyposażenia kościoła pw. Św. Jana Chrzciciela w Kościelniku (ołtarze boczne przeniesione z kościoła w Jałowcu, drewniana, polichromowana ambona oraz kamienna chrzcielnica) oraz część wyposażenia kościoła w Platerówce (drewniana ambona z rzezbami na trzonie i koszu).

Znacznie częściej występuje wyposażenie z XVIII w., np.: w kościele Narodzenia NMP w Lubaniu (drewniane, polichromowane ołtarze i ambona z figurami Ewangelistów), w kościele pw. Chrystusa Króla w Leśnej (rzeźby, obrazy i Droga Krzyżowa z kościoła w Henrykowie Lub.), w kościele w Henrykowie Lubańskim (płaskorzeźbione epitafium z XVII w., obrazy z XVIII w.), w Radostowie Średnim (ołtarz, rzeźby, Droga Krzyżowa), Stankowice (ołtarz), Pisarzowicach (rzeźby drewniane, polichromowane empory z lat 1610-1630). Dość jednorodnie prezentuje się późnobarokowy wystrój kościoła w Grabiszycach Górnych obejmujący drewniane, polichromowane: ołtarz z 1782 r., ambonę, chrzcielnicę i prospekt organowy oraz w Siekierczynie, m.in.: ołtarz z XVIII w., polichromowana ambona z przełomu XVII/XVIII w., drewniane rzeźby. Stosunkowo rzadko stosowany w wystroju kościołów regionu styl klasycystyczny znalazł wyraz w architektonicznym, czterokolumnowym ołtarzu dawnego ewangelickiego kościoła w Mściszowie.

Najcenniejsze, niepowtarzalne w skali polskich Górnych Łużyc są barokowe epitafia rodów von Schweinitz i Festenberg-Packisch w kaplicy w kościele Biedrzychowicach, zawierającej odsłoniętą dziś kryptę. Na jej ścianach znajduje się 14 płyt nagrobnych, po kompletnej renowacji wykonanej na zlecenie potomków rodu von Schweinitz. Obok wejścia do kaplicy znajduje płyta nagrobna pierwszego pastora¹⁸. W kościele zachował się też bogato zdobiony prospekt organowy z XVIII w.

Cennym zabytkiem jest polichromowany strop kasetonowy z 1718 r. w kościele w Świeciu, z wizerunkami 48 postaci biblijnych oraz ozdobne łoża kolatorskie, a także obrazy na parapetach empor – z przedstawieniami wydarzeń nowotestamentowych. Zachowały się tu również ławki z dawną numeracją.

Dość jednorodne, neogotyckie wyposażenie posiadają kościoły z XIX w.: kościół pw. Trójcy Świętej w Lubaniu (1860 r., w tym ołtarz główny z obrazem autorstwa Engerta z Pragi), kościół pw. św. Jana Chrzciciela w Leśnej (m.in. ołtarze, ambona, kamienna chrzcielnica, organy, obrazy olejne, rzeźby i witraże); kościół pw. Św. Jana Oblubieńca w Olszynie (wystrój z okresu budowy kościoła i kilka obiektów pochodzących ze starego kościoła, jak polichromowany ołtarz z XVIII w.).

Na ścianach wielu kościołów zachowały się kamienne epitafia i płyty nagrobne np.: w Platerówce (zespół renesansowy i barokowy z XVII-XVIII w.), w kościele pw. Narodzenia NMP w Lubaniu (XVI w. i 1751 r.), w Pisarzowicach (XVI w. i 1787r.), w kościele pw. Chrystusa Króla w Leśnej (XVI-XIX w.), w Stankowicach (1523 r. i XVII-XVIII w.), w Grabiszycach Górnych (XVII-XVIII w.), w kościele pw. św. Jana Chrzciciela w Kościelniku (XVI-XVII w.), w Rudzicy i Świeciu (XVII-XVIII w.).

Zabytki ruchome posiada również zamek Czocha oraz pałac w Biedrzychowicach. Jednak większość wyposażenia i znajdujące się w obu zamkach zabytki zostały wywiezione przez ich właścicieli w 1945 r.

Zabytki ruchome gromadzone są również z muzeach. Muzeum Regionalne w Lubaniu, założone w 1975 r., początkowo gromadziło materiały związane z zasiedlaniem Ziemi Zachodnich i Północnych przez osadników wojskowych w latach 1945-1948. Od 1982 r. poszerzyło zakres zbiorów o przedmioty związane z dziejami Lubania i okolicy. Oprócz działalności statutowej muzeum prowadzi badanie archeologiczne, organizuje spotkania popularnonaukowe oraz koncerty muzyki poważnej, ludowej i balladowej. Przygotowuje też programy historyczno-oświatowe dla telewizji lokalnej i prowadzi Klub Regionalisty.

Do zabytków ruchomych zalicza się również krzyże i kapliczki przydrożne. Rzadkie w rejonie zdominowanym przez protestantyzm, występują jedynie w Rudzicy, enklawie katolicyzmu. Na terenie wsi zlokalizowano osiem krzyży kutych z żelaza lub odlewanych z żeliwa, osadzonych na kamiennych lub betonowych cokołach. Prawdopodobnie najstarszy pochodzi z 1762 r. Ponadto są tu dwie kapliczki przydrożne i dwie figury figurki na cokołach.

¹⁸ Z. Madurowicz, Stowarzyszenie Miłośników Górnych Łużyc, Kaplica nagrobna rodziny von Schweinitz w Biedrzychowicach; <http://www.lubanski.eu/kaplica-nagrobna-rodziny-von-schweinitz-w-biedrzychowicach/> (dostęp: 30.07.2022)

5.3.9. Zabytki archeologiczne

Zasób i charakter stanowisk archeologicznych określa Archeologiczne Zdjęcie Polski - badania powierzchniowe prowadzone od 1978 r., pozwalające zlokalizować stanowiska osadnicze, oraz rejestr i ewidencja zabytków prowadzone przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków. Na terenie powiatu lubańskiego do rejestru zabytków wpisane są cztery stanowiska archeologiczne: grodzisko znajdujące się w obrębie Pisarzowice (gmina Lubań), grodzisko znajdujące się w obrębie Nawojów Śląski (gmina Lubań), średniowieczna szubienica w Lubaniu oraz grodzisko w Leśnej (gmina Leśna).

W gminnej ewidencji zabytków ujęte są stanowiska zlokalizowane, nieprzebadane. Niewielka ich część datowana jest na epokę kamienia (np. Leśna, Szyszkowa, Nawojów Śląski i Łużycki, Lubań, Henryków Lubański), w tym na okres mezolitu np.: Lubań, Nawojów Łużycki i Śląski, Radogoszcz, Henryków Lubański, Radostów Dolny, zaś na okres neolitu np.: Stankowice, Lubań, Nawojów Łużycki i Śl., Radogoszcz. Stanowiska związane z kulturami okresu brązu występują w Zarębie, Lubaniu, Nawojowie Łużyckim i Śląskim (m.in. kultura łużycka). Okres żelaza reprezentują znaleziska w Grabiszycach, Henrykowie Lubańskim (kultura luboszycka) oraz stanowiska z okresu wpływów rzymskich: w Grabiszycach, Leśnej, Wolimierzu, Miłoszowie, Świeciu, Radogoszczy, Pisarzowicach i Henrykowie Lubańskim. Kilka śladów osadniczych pochodzi z wczesnego średniowiecza (np. Stankowice, Leśna, Lubań, Henryków Lubański), zdecydowana większość z okresu średniowiecza, a zwłaszcza późnego średniowiecza (XIII-XV w.).

Niewielka liczba badań archeologicznych prowadzonych w rejonie Kwisy i Bobru, szczególnie zaś górnym odcinku obu rzek sprawia, że analiza sytuacji kulturowej jest na tym terenie utrudniona. Do dyspozycji pozostają informacje o odkryciach przypadkowych, dokonanych przeważnie przed 1945 r.¹⁹, kwalifikowanych dotąd do kultury przeworskiej lub luboszyckiej. Są to głównie luźno znajdowane zabytki w postaci monet, fragmenty ceramiki, elementy uzbrojenia czy przęślików.

Stosunkowo liczne są znaleziska numizmatów z okresu rzymskiego i wczesnego okresu wędrówek ludów – na stanowiskach skupionych wzdłuż Kwisy, co wskazuje na istnienie ciągu komunikacyjnego. Znaleziska monet stanowią głównie egzemplarze brązowe z I-III w. n.e., znalezione w miejscowościach: Grabiszycy, Henryków Lubański, Świecie, Świeradów Zdrój, Włosień, Wolimierz. Z okresu III-V n.e. pochodzą monety z Leśnej, Lubania i Radogoszczy.

Występowanie na tych na terenach innych zabytków - jak np. przęśliki, może być dowodem na występowanie bardziej trwałego osadnictwa. Brak jednak bliższych danych o przęślikach odkrytych przed 1945 r. w Mściszowie (2 egzemplarze) czy Pisarzowicach (2). Większość tych znalezisk kwalifikowana jest do kultury przeworskiej (albo jako zabytki wandaliskie) bądź luboszyckiej (lub jako zabytki burgundzkie).

Dotychczasowe znaleziska osadnicze wskazują, że zachodnia część Sudetów i ich przedgórze nie były objęte stałym osadnictwem również w okresie rzymskim i wczesnym okresie wędrówek ludów. Raczej tereny te penetrowane były jako ciągi komunikacyjne. W obliczu faktu, iż na terenie powiatu lubańskiego zarejestrowano jedynie dwa grodziska: w Pisarzowicach i Nawojowie Śląskim (nieprzebadane) oraz zniszczone grodzisko w Biedrzychowicach²⁰ trudno jest również określić, jak wyglądało tutaj osadnictwo okresu plemiennego czy wczesnośredniowiecznego.

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wszystkie zabytki archeologiczne, bez względu na stan zachowania, podlegają ochronie i opiece. Na obszarach występowania stanowisk archeologicznych oraz w strefie ich ochrony, prowadząc inwestycje wymagające robót ziemnych, należy przeprowadzić ratownicze badania archeologiczne w zakresie uzgodnionym z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

¹⁹ M. Bohr, Górne i środkowe dorzecze Bobru oraz dorzecze Kwisy w okresie rzymskim i wczesnym okresie wędrówek ludów. Uwagi o stanie badań i kwalifikacji kulturowej stanowisk, w: *Silesia antiqua*, t. 44, 2008

²⁰ T. Kaletyn, Problemy ochrony i ekspozycji zabytków archeologicznych, w: *Rocznik Jeleniogórski*, t. XVII-1979

5.3.10. Publikacje poświęcone dziedzictwu kulturowemu Powiatu Lubańskiego

Materialnemu dziedzictwu kulturowemu powiatu poświęcono stosunkowo niewiele wydawnictw, zwłaszcza naukowych. Zauważa się brak polskojęzycznych pozycji monograficznych, opracowań konserwatorskich i archeologicznych dotyczących Pogórza Izerskiego, terenu gmin Platerówka, Siekierczyn, Olszyna, Leśna a nawet gminy Lubań. Istnieją dokumentacje konserwatorskie (Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Jeleniej Górze) dotyczące wybranych obiektów, założeń czy zespołów, lecz nie są one publikowane w szerszych opracowaniach naukowych. Najwięcej publikacji dotyczy ogólnej historii Górnych Łużyc i historii Lubania. Kilka popularnonaukowych wydawnictw dotyczy zamku Czocha. Na tym tle kompendium wiedzy są wydawnictwa zawierające informacje historyczne i wybór najważniejszych zabytków powiatu oraz opracowania szersze:

- Bena W., Paczos A., Z biegiem Kwisy. Przyroda i człowiek. Związek Gmin „Kwisa”, Lubań 2009;
- Vademecum historii Górnych Łużyc, praca zbiorowa: K. Fokt, Ł. Tekiela, W. Bena, D. Koreś, 2010;
- Bena W., Kulczycki J., Paczos A., Powiat Lubański, album, Lubań 2011;
- Bena W., Polskie Górne Łużyce. Przyroda - Historia - Zabytki, Zgorzelec 2003;
- Bena W., Lubań wczoraj i dziś, Lubań 2005;
- Dzieje Górnych Łużyc. Władza, społeczeństwo i kultura od średniowiecza do końca XX wieku., red. Bahlcke J., Warszawa 2007;
- Lutsch, H., Die Kunstdenkmäler des Reg.-Bezirks Liegnitz, Bd.3: Breslau 1891, s.605-634;
- Pilch J., Leksykon zabytków architektury Dolnego Śląska, Warszawa 2005;

Poszczególnym elementom dziedzictwa kulturowego poświęcone są książki oraz teksty publikowane w periodykach drukowanych i w internecie:

- Donath M., Dannenberg L.-A., Schlösser in der östlichen Oberlausitz, Meissen, 2011;
- Stefaniak P., Na chwałę Trójcy Świętej: Dzieje klasztoru Sióstr Świętej Marii Magdaleny od Pokuty w Lubaniu: 1320-2010, Kraków, 2011;
- Szczepankiewicz-Battek J., Kościoły graniczne i ucieczkowe w krajobrazie kulturowym pogranicza śląsko-łużyckiego i ziemi legnickiej, w: Studia z Geografii Politycznej i Historycznej, tom 4, 2015;
- Krajniak J., Program zabudowy hydrotechnicznej lewego dorzecza Odry w I połowie XX wieku, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, R. LXII (2017), nr 2;
- Sibilski M., Historia kolei żelaznej w Lubaniu, w: „Świat Kolei” nr 12/2014;
- Z Lubaniem w życiorysie. Wybór biogramów z okazji 800 lat miasta, Muzeum Regionalne w Lubaniu, 2020;
- Puda M., Założenia rezydencjonalne powiatu lubańskiego, Zakład Konserwacji i Rewaloryzacji Architektury i Zieleni, Wydział Architektury, Politechnika Wrocławska, Internet;
- Grochowska E., Stefański K., Kaplica grobowa rodziny Samsona Wollera w Leśnej koło Lubania - dzieło Carla Lüdeckego, Internet.

5.4. Dziedzictwo niematerialne

Jest to rodzaj dziedzictwa przekazywany z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzany przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Dla danej społeczności dziedzictwo niematerialne jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Obejmuje tradycje i przekazy ustne, w tym język, sztuki widowiskowe, zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne, wiedzę i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata oraz umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

W 1945 r. przerwana została ciągłość kulturowa regionu. Wyludniony obszar zasiedlono emigrantami z innych regionów, innego narodu, o innej religii i kulturze. Przybysze przejmowali krajobraz kulturowy bez zrozumienia i przyswojenia sobie systemu jego znaczeń, historii, bez zrozumienia specyfiki powiązań, tak z miejscową przyrodą, jak i z wytworami człowieka. Czuli się niepewnie, tymczasowo. Nie dbali więc

o zabytki ani o te elementy infrastruktury, których nie potrafili wykorzystać, a nawet o domostwa. Spośród budowli o szczególnym znaczeniu symbolicznym odnawiano i odbudowywano jedynie kościoły i zamienione na nie zbory ewangelickie.

Dopiero od lat 90. XX w. miejscowa ludność zaczęła utożsamiać się z regionem. Zagadnienie górnołużyckiej tożsamości regionalnej zaistniało po przełomie w 1989 r. Pojawiły się grupy, takie jak Polskie Stowarzyszenie EUROOPERA w Zgorzelcu czy Stowarzyszenie Miłośników Górnych Łużyc w Lubaniu, które w swej działalności regionalistycznej sięgnęły nie tylko po słowiańskie, śląskie i polskie wątki w dziejach kraju, lecz także po inne elementy regionalnego dziedzictwa.

Niemniej temat dziedzictwa niematerialnego powiatu lubańskiego nie jest opracowany naukowo. Warto jednak podkreślić kilka elementów wschodzących w jego skład.

Wśród niematerialnego dziedzictwa, docenionego przez współczesnych znajduje się dorobek wybitnych, żyjących tu postaci. Jedną z nich był Adolf Traugott von Gersdorf (1744-1807), właściciel Pobiednej, doktor meteorologii, geografii i mineralogii. W rezydencji w Pobiednej zgromadził obszerne zbiory - minerały, mechy i porosty, maszyny fizyczno-elektryczne i medyczno-elektryczne. W 1779 r. razem z Karlem Gottlobem von Antonem założył Górnołużyckie Towarzystwo Nauk, wyposażone we własne wydawnictwo, które stanowiło swoistą akademię popularyzującą różne dziedziny nauki. Zbiory Mineralogiczne Gersdorffa były ok. 1800 r. jednymi z trzech największych niemieckich zbiorów prywatnych. W 1801 r. podarował je oraz bibliotekę, Górnołużyckiemu Towarzystwu Nauk; obecnie znajdują się w zbiorach muzeum *Kulturhistorisches Museum* w Görlitz. W 2007 r., w dwusetną rocznicę śmierci A. Traugotta von Gersdorfa, kilkoro mieszkańców i przyjaciół Pobiednej, ufundowało polsko-niemiecką tablicę nagrobną na cmentarzu, gdzie baron spoczął po śmierci. W Świeradowie-Zdroju zakwitł pomysł, aby Mon Plaisir - wieżę astronomiczną zbudowaną przez von Gersdorfa - przywrócić do świetności wraz z jej dawną funkcją.

Drugi element dotyczy współczesnego dziedzictwa, w znacznym stopniu bazującego na dziedzictwie minionym. Na początku lat 90. XX w. do wioski Wolimierz napłynęła fala osadników, wśród nich grupa artystów - studentów Wydziału Lalkarskiego wrocławskiej PWST - Teatr Klinika Lalek. Kupiona przez nich stacja kolejowa w krótkim czasie stała się centrum kulturalnym, wokół którego skupiła się liczna grupa plastyków, malarzy, ludzi teatru czy muzyków. Z czasem zainteresowania mieszkańców przesunęły się w kierunku ekologii, sam Wolimierz został mianowany Międzynarodową Ekologiczną Wioską Sztuki. Tutejsi mieszkańcy, oprócz działalności artystycznej, podejmują działania związane z ekologią. Promują ochronę środowiska poprzez liczne akcje, jak majowe sadzenie drzewek, Majówka, czy Dożynki. Raz w roku organizowana jest tu wielka, międzynarodowa impreza o charakterze kilkudniowego festiwalu, poświęconego tematyce artystyczno-ekologicznej.

Walorem Wolimierza i okolic są domy przysłupowe, remontowane przez ich mieszkańców - teraz już osadników z różnych miast Polski, ale też z Indii, Holandii, Japonii czy Francji. Wyposażane przedmiotami własnego wyrobu (schody, barierki, łóżka i meble, szkło) czy ściąganyymi z targów staroci (fragmenty pieców, dachówek, kamienne posadzki) przyczyniły się do wygrania w 2017 r. konkursu na najpiękniejszą dolnośląską wieś. Mieszkańcy przywracają też umierające zawody - poprzez organizację warsztatów (np. tkania na krosnach, tworzenia szkła, wytwarzania kosmetyków naturalnych). Można tu kupić ekologiczne produkty własnej produkcji (zboża i kasze, krowie i kozie sery, miody, warzywa, przetwory, wegańskie pasty do chleba). Powstało Izerskie Forum Suwerenności Żywnościowej, w którego programie są: alternatywy żywieniowe, agroekologia, edukacja ekologiczna rolników, Wiejskie Społeczności Alternatywne.

Innym aspektem kultywowania dziedzictwa niematerialnego jest współczesna działalność muzyczna. W Świeradowie Zdroju od 1991 r. działa Zespół Muzyki Dawnej Rocal Fuza założony przez Ryszarda D. Dembińskiego. Jest to grupa wokalnoinstrumentalna, specjalizująca się w wykonywaniu muzyki średniowiecza i renesansu, w stylowych strojach, z wykorzystaniem kopii historycznych instrumentów. Oryginalność grupy to przede wszystkim utwory wykonywane na podstawie własnych opracowań i wielość

niespotykanych już instrumentów, które, w większości, powstają w warsztacie założyciela i prowadzącego zespół.²¹

5.5. Obiekty zabytkowe będące w gestii Powiatu Lubańskiego

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na każdym właścicielu i posiadaczu zabytku spoczywają obowiązki wynikające z zasad sprawowania opieki nad zabytkami. Dbanie o stan zabytku, tym samym ponoszenie nakładów na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane, spoczywa na właścicielu i posiadaczu obiektu zabytkowego dysponującego tytułem prawnym do zabytku. W przypadku jednostki samorządu terytorialnego prowadzenie i finansowanie wspomnianych prac i robót jest zadaniem własnym. Pełna realizacja zadań z zakresu ochrony zabytków przez samorząd powiatu powinna przebiegać dwutorowo, uwzględniając poniższe priorytety:

- opieka nad zabytkowymi obiektami i obszarami, których właścicielem lub współwłaścicielem jest Powiat Lubański;
- kształtowanie przestrzeni publicznych oraz ochrona dziedzictwa kulturowego (w tym krajobrazu kulturowego) na całym obszarze Powiatu Lubańskiego.

Powiat Lubański jako właściciel tych zabytków jest ustawowo zobligowany do opieki nad nimi, utrzymywania w dobrym stanie technicznym, prowadzenia remontów i bieżących konserwacji. Niezależnie od zapisów legislacyjnych powiat powinien dołożyć wszelkich starań, aby stan zabytków, jak i całej przestrzeni publicznej, wpływał pozytywnie na jakość życia mieszkańców, a turystów zachęcić do dłuższych pobytów.

W zasobie nieruchomości Powiatu Lubańskiego pozostają niżej wymienione nieruchomości wpisane do rejestru zabytków: Szkoła Muzyczna I St. im. Oskara Kolberga w Lubaniu - Al. Kombatantów 11 w Lubaniu, Powiatowe Centrum Edukacyjne - Al. Kombatantów 2 w Lubaniu oraz Zespół Placówek Terapeutyczno-Wychowawczych we Włosieniu (Włosień 104), który ujęty jest w gminnej ewidencji zabytków.

Dom na „Kamiennej Górze”, ob. Szkoła Muzyczna I St. im. Oskara Kolberga w Lubaniu - Al. Kombatantów 11 w Lubaniu²²

Pierwszy budynek dla mieszkańców Lubania, który pełnił funkcję budynku rekreacyjnego wzniesiono z fundacji miejscowego piekarza w 1824 r. W 1828 r. założono aleję lipową. W XIX w. okazał się zbyt mały dla rozwijającej się społeczności, dlatego wykonano projekt nowego budynku. Realizacja rozpoczęła się w 1908 r., zgodnie z projektem architekta Abela. Budowla otrzymała formę eklektyczną. Pierwotną funkcję obiekt pełnił do 1945 r. Po wojnie podupadł. W połowie lat 80-tych przeprowadzono kapitalny remont, który zakończono w 1992 r. Od 1992 r. pełni funkcję szkoły muzycznej.

Budynek usytuowany jest poza historycznym obrębem śródmieścia Lubania. Zbudowany na szczycie wzniesienia zwanego „Kamienią Górą”, otoczony rozległym parkiem o tej samej nazwie. Nieopodal, na płd.-wsch. znajduje się amfiteatr.

Willa zbudowana z cegły i kamienia, w większości obustronnie otynkowana. W elewacjach partie nieotynkowane z cegły klinkierowej i kamienia łamanego w układzie poligonalnym (dolne partie murów i tarasy). Górne partie ścian zewnętrznych wykonane w konstrukcji ryglowej z ceglanym, tynkowanym wypełnieniem. Przybudówka przy elewacji płd.-zach., balkon i werandy w elewacji płd.-wsch. – drewniane. Bogaty detal architektoniczny wykonany z cegły zwykłej i profilowanej w układzie rolkowym, z piaskowca, z granitu, ze sztucznego kamienia imitującego piaskowiec. Liczne elementy wystroju wykonane z drewna metodą ciesielską i stolarską. Poszycie dachu w partii centralnej papą, w stromych połaciach dachówką karpiówką. Budynek na planie zbliżonym do kwadratu z licznymi ryzalitami, aneksami i dwoma wieżami.

²¹ Strona internetowa Świeradowa-Zdroju: <https://swieradowzdroj.pl/2165-swieradowzdroj-zespol-muzyki-dawnej-rocal-fuza> (dostęp: 20.11.2022)

²² Karta biała, autor: Jerzy Skarbek, 1999 r., źródło: zabytek.pl

Korpus trzytraktowy, z wąskim korytarzowym traktem środkowym. Bryła zwarta, z charakterystycznym układem traktów.

Budynek w dobrym stanie technicznym z widocznymi zaniedbaniami.

Powiatowe Centrum Edukacyjne - Al. Kombatantów 2 w Lubaniu²³

Dom, o charakterze willi miejskiej powstał w obecnym kształcie w 1874 r. (data na fryzie wieży). Prawdopodobnie jednak data ta określa rozbudowę istniejącego wcześniej obiektu. W 1874 r. dobudowano skrzydło pld.-zach., nadając budowli nieregularny kształt. Dwa ostatnie elementy budynku powstały prawdopodobnie w latach 20-30-tych, były to dwie przybudówki wejściowe.

Nieznane jest nazwisko pierwszego właściciela willi. W 1932 r. obiekt wraz z terenem posesji (stajnią z wozownią i częścią mieszkalną) kupił w przetargu właściciel traktu z Lubania. Cena zakupu wynosiła 800 000 marek, do spłaty w ratach, rozłożonych na 30 lat. W jego posiadaniu willa pozostała do czasów II wojny światowej. Po 1945 r. zespół przejęło państwo polskie i było wówczas siedzibą lubańskiego oddziału UB. W latach 1960-1990 użytkowano obiekt jako żłobek ZOZ-u. W latach 1990-1991 przeprowadzono remont i zaadaptowano budynek na siedzibę delegatury Kuratorium Oświaty w Jeleniej Górze.

Budynek znajduje się z pld. części miasta, w pobliżu dawnych terenów rekreacyjnych. Obiekt wzniesiono na wsch. zboczu „Kamiennej Góry”. Obok willi, na pln.-zach. znajdują się budynek gospodarczy, pełniący pierwotnie funkcję stajni.

Obiekt murowany z cegły pełnej, obustronnie tynkowany. Detal architektoniczny bogaty i zróżnicowany o formach eklektycznych, przede wszystkim wyrabiany w tynku i narzucie – boniowania, balustrady tralkowe, płyciny podokienne, motywy ornamentalne, w postaci wieńców laurowych, szarf, maskaronów, wyciskane w tynku fryzy. Dachy połaciowe kryte blachą cynkową, na tarasach i płaskich stropodachach – kryte papą. Rzut budynku nieregularny, mocno rozczłonkowany i skomplikowany. Prawdopodobnie w ostatecznej formie powstał jako wynik licznych rozbudów pierwotnej budowli.

Budynek w średnim stanie technicznym z widocznymi zaniedbaniami.

Zespół pałacowo-parkowy z folwarkiem, ob. Zespół Placówek Terapeutyczno-Wychowawczych we Włosieniu (Włosień 104)

Założenie pierwotnie miało regularny układ kompozycyjny, z pałacem usytuowanym centralnie względem prostokątnego majdanu gospodarczego, otoczonego od wsch., pln. i zach. trójboczną zabudową folwarczną, za którą znajdował się drugi, mniejszy dziedziniec pomocniczy. Obecnie z zabudowy zachował się jedynie pałac, oficyna mieszkalna i obora zaadaptowana na sale lekcyjne. Oficyna i obora stanowią relikty zach. skrzydła zabudowy folwarcznej. Pozostałe budynki gospodarcze uległy likwidacji i zostały zastąpione współczesnymi budynkami warsztatów szkolnych, garaży oraz salą gimnastyczną.

Pałac i zachowane historyczne zabudowania folwarczne otacza od zach. i pld. zadrzewienie parkowe porastające skarpe, przechodzące w części wsch. w płaski teren obsadzony pojedynczymi drzewami. Drzewostan parku (wpisanego do rejestru zabytków) składa się w głównej mierze z klonów, lip, jesionów i dębów. Park powstał 2 poł. XIX w., o układzie naturalnym.

Od strony drogi wiejskiej założenie ograniczone jest kamiennym murem oporowo-ogrodzeniowym.

Pałac wzniesiony została na reliktych starszej budowli, wkrótce po jej pożarze w 1677 r. W latach 1841 i 1856 r. uległ znacznej przebudowie. Dwór jest budynkiem murowanym, potynkowanym, założonym na planie prostokąta, podpiwniczonym, dwukondygnacyjnym, z częściowo użytkowym poddaszem, nakrytym dachem czterospadowym. Fasada siedmioosiowa, z centralnym głównym wejściem umieszczonym w trzyosiowym pozornym ryzalicie zaakcentowanym za pomocą lizen i wystawki zwieńczonej trójkątnym przyczółkiem. Elewacje zachowały skromne zdobienia i podziały ramowe. Warto zwrócić uwagę na wydatny gzyms wieńczący, obramienia okienne, lizeny, portal wokół głównego wejścia. Stan zachowania budynku – średni.

²³ Karta ewidencyjna, autor: Ewa Sawińska, 25.10.2000 r., źródło: zabytek.pl

Poniżej wskazano informacje o poniesionych i zaplanowanych wydatkach przeznaczonych na utrzymanie i poprawę stanu zabytków należących do Powiatu Lubańskiego.

Tabela nr 1. Poniesione i zaplanowane wydatki przeznaczone na utrzymanie i poprawę stanu zabytków należących do Powiatu Lubańskiego

LP.	ROK REALIZACJI	NAZWA ZADANIA	KWOTA
Powiatowe Centrum Edukacyjne w Lubaniu			
INWESTYCJE			
1	2010	termoodernizacja - wymiana pieca CO w budynku	34 107,13 zł
2	2011	wykonanie przyłącza energetycznego do budynku	10 676,40 zł
3	2012	wykonanie dokumentacji technicznej pn: „Ekspertyza budowlana oraz projekt budowlany stabilizacji konstrukcyjnej i rewitalizacji konserwatorskiej muru oporowego PCE w Lubaniu”	22 800,00 zł
RAZEM			67 583,53 zł
REMONTY			
1	2012	Naprawa podłogi na I piętrze budynku PCE w Lubaniu	3 500,00 zł
2	2014	naprawa kotła CO w budynku	7 700,00 zł
3	2015	naprawa dachu w budynku	3 500,00 zł
4	2016	Wymiana oświetlenia w dwóch pomieszczeniach budynku	5 217,66 zł
5	2017	Malowanie pomieszczeń korytarzowych na parterze i wewnątrz budynku (sekretariat, gabinet dyrektora, księgowość) oraz remont schodów wewnątrz budynku	5 875,00 zł
6	2018	Malowanie pomieszczeń korytarzowych, magazynowych, gospodarczych i sali konferencyjnej.	1 600,00 zł
7		Remonty związane z kotłownią i piecem CO	2 000,00 zł
8		Naprawa dachu	3 300,00 zł
9	2022	Naprawa muru oporowego	34 415,60 zł
10	2022	Wykonanie naprawy tablicy zabezpieczeń elektrycznych na parterze budynku PCE	1 500,00 zł
RAZEM			68 608,26 zł
Szkoła Muzyczna I st. im. O. Kolberga			
INWESTYCJE			
LP.	ROK REALIZACJI	NAZWA ZADANIA	KWOTA
1	2022-2025	Rewitalizacja budynku Szkoły Muzycznej etap I	3 540 000,00 zł
2	2022	termomodernizacja budynku szkoły	232 525,55 zł
3	2021	termomodernizacja budynku szkoły	117 771,87 zł
4	2020	termomodernizacja budynku szkoły	84 639,00 zł
5	2018	Inwestycja termomodernizacyjna (wymiana 4 okien)	29 999,49 zł
6	2017	Inwestycja termomodernizacyjna budynku	29 998,04 zł
7	2016	termomodernizacja budynku szkoły	63 750,00 zł
8	2016	Inwestycja (wymiana pieca C.O.)	24 900,00 zł
9	2013	Inwestycja (wymiana pieca C.O.)	21 710,00 zł
RAZEM			4 145 293,95 zł

REMONTY			
1	2022	zakup materiałów i usług budowlanych związanych z drobnymi naprawami	3 831,32 zł
2	2021	zakup materiałów i usług budowlanych związanych z drobnymi naprawami	2 517,78 zł
3	2021	remont wynikających ze zaleceń p.poż	23 418,00 zł
4	2021	remont dachu	69 500,00 zł
5	2021	remont pieca	7 650,00 zł
6	2020	zakup materiałów i usług budowlanych związanych z drobnymi naprawami	4 691,08 zł
7	2020	remont pomieszczeń	4 100,00 zł
8	2019	zakup materiałów i usług budowlanych związanych z drobnymi naprawami	3 546,58 zł
9	2019	remont pieca	3 399,76 zł
10	2018	Remont części dachu po wichurze	4 907,24 zł
11	2018	Remont okna po włamaniu	873,30 zł
12	2017	Remont pompy	2 000,00 zł
13	2016	Naprawa muru oporowego	16 000,00 zł
14	2014	Remont i naprawa kominów wraz z wymianą części więźby dachowej i blacharki	22 398,18 zł
15	2013	remont C.O.	54 735,00 zł
16	2013	Remont rynien	4 101,41 zł
RAZEM			227 669,65 zł
Zespół Placówek Terapeutyczno-Wychowawczych we Włosieniu			
INWESTYCJE			
1	2022	Termomodernizacja budynku warsztatów	129 149,06 zł
2	2017	Adaptacja Sali szkoleniowej w ramach projektu "Nowa Perspektywa-Lepszy Start"	49 070,16 zł
3	2014	Modernizacja budynku położonego we Włosieniu etap III - wyposażenie	187 647,28 zł
4	2013	Modernizacja budynku położonego we Włosieniu etap I - dokumentacja techniczna	32 800,00 zł
5	2013	Modernizacja budynku położonego we Włosieniu etap II - adaptacja budynku na MOW	1 684 235,00 zł
RAZEM			2 082 901,50 zł
REMONTY			
1	2017	remont pomieszczenia po zalaniu	6 300,00 zł
2	2018	usługa remontowa poszycie dachowe	6 500,00 zł
RAZEM			12 800,00 zł
ŁĄCZNIE			6 604 856,89 zł

5.6. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

5.6.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Na terenie Powiatu Lubańskiego znajduje się 245 zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków, w tym 4 stanowiska archeologiczne (Tabela nr 2). Są to jedne z najcenniejszych elementów krajobrazu kulturowego na terenie powiatu. Obiekty te objęte są wszelkimi rygorami prawnymi wynikającymi z treści odpowiednich aktów prawnych, w tym przede wszystkim – rygorami ochrony konserwatorskiej wynikającymi z przepisów ustawy. Wszelkie działania podejmowane przy tego typu obiektach wymagają pisemnego pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Liczba zabytków wpisanych do rejestru zabytków w poszczególnych gminach powiatu kształtuje się następująco:

- Miasto Lubań – 37 obiektów, w tym 1 stanowisko archeologiczne
- Miasto Świeradów-Zdrój – 29 obiektów
- Gmina Leśna – 95 obiektów, w tym 1 stanowisko archeologiczne
- Gmina Lubań – 31 obiektów, w tym 2 stanowiska archeologiczne
- Gmina Olszyna – 18 obiektów
- Gmina Platerówka – 18 obiektów
- Gmina Siekierczyn – 17 obiektów

Tabela nr 2. Spis obiektów nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków z terenu Powiatu Lubańskiego

MIASTO LEŚNA						
LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	NUMER	NUMER REJESTRU	DATA WPISU
1	Leśna	układ urbanistyczny miasta			131/375	25.11.1956
2	Leśna	kościół parafialny p.w. św. Jana Chrzciciela	Sienkiewicza		244/1485	25.01.1966
3	Leśna	kościół d. ewangelicki p.w. Chrystusa Króla	Żeromskiego		A/1005	27.03.2007
4	Leśna	cmentarz poewangelicki	Żeromskiego		335/973/J	07.02.1989
5	Leśna	mauzoleum rodziny Woller		dz.nr 238	A/5862	28.02.2013
6	Leśna	ratusz	Rynek		132/1486	25.01.1966
7	Leśna	pałac w zespole pałacowo-parkowym I	Baworowo	20	133/909/J	30.03.1988
8	Leśna	park w zespole pałacowo-parkowym I	Baworowo	20	245/704/J	10.11.1981
9	Leśna	park	Baworowo	21	246/703/J	10.11.1981
10	Leśna	dom mieszkalny	Kochanowskiego	1	247/1161/J	18.05.1994
11	Leśna	dom mieszkalny	Kochanowskiego	2	248/1162/J	27.05.1994
12	Leśna	dom mieszkalny	Kochanowskiego	6	249/1264/J	23.05.1996
13	Leśna	dom mieszkalny	Kochanowskiego	16	250/1494	25.01.1966
14	Leśna	dom mieszkalny	Kochanowskiego	18	251/1204/J	05.06.1995
15	Leśna	dom mieszkalny	Lubańska	1	252/1315/J	23.10.1997
16	Leśna	dom mieszkalny	Lubańska	2	253/1271/J	21.08.1996
17	Leśna	dom mieszkalny	Rynek	1	320/1245/J	29.11.1995
18	Leśna	dom mieszkalny	Rynek	4	321/1160/J	17.05.1994
19	Leśna	dom mieszkalny	Rynek	8	322/1242/J	08.12.1995
20	Leśna	dom mieszkalny	Rynek	9	323/1167/J	10.06.1994
21	Leśna	dom mieszkalny	Rynek	13	254/1166/J	08.06.1994
22	Leśna	dom mieszkalny	Rynek	14	255/1157/J	06.04.1994
23	Leśna	dom mieszkalny	Rynek	15/16	256/1213/J	27.06.1995

24	Leśna	dom mieszkalny	Sienkiewicza	1	257/1200/J	22.05.1995
25	Leśna	dom mieszkalny	Sienkiewicza	2	258/1244/J	28.11.1995
26	Leśna	dom mieszkalny	Sienkiewicza	6	324/1199/J	17.05.1995
27	Leśna	dom mieszkalny	Sienkiewicza	8	325/1222/J	21.07.1995
28	Leśna	dom mieszkalny	Sienkiewicza	14	326/1152/J	14.12.1993
29	Leśna	dom mieszkalny	Sienkiewicza	16	327/1221/J	02.08.1995
30	Leśna	dom mieszkalny	Sienkiewicza	17	328/1250/J	29.12.1995
31	Leśna	dom mieszkalny	Szkolna	1	329/1272/J	22.08.1996
32	Leśna	dom mieszkalny	Szkolna	3	330/1262/J	20.05.1996
33	Leśna	dom mieszkalny	Żeromskiego	1	331/1220/J	31.07.1995
34	Leśna	dom mieszkalny	Żeromskiego	2	332/1246/J	12.12.1995
35	Leśna	dom mieszkalny	Żeromskiego	3	333/1198/J	27.04.1995
36	Leśna	dom mieszkalny, sklep mięsny z zapleczem	Żeromskiego	21	334/1325/J	23.12.1997
37	Leśna	stanowisko archeologiczne, nr stanowiska 1 (AZP 81-12 / 1), grodzisko z XIII-XIV w.			159/Arch/65	7.11.1965
GMINA LEŚNA						
LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	NUMER	NUMER REJESTRU	DATA WPISU
1	Grabiszyce Dolne	Zespół pałacowo-parkowy		92	109/1339/J	27.07.1998
2	Grabiszyce Dolne	pałac		92	109/1339/J	27.07.1998
3	Grabiszyce Dolne	park		92	109/1339/J	27.07.1998
4	Grabiszyce Dolne	dawna piekarnia, ob. dom mieszkalny		33	303/A/04	02.07.2004
5	Grabiszyce Górne	Kościół parafialny pw. św. Antoniego		5	103/935	05.09.1961
6	Grabiszyce Górne	Cmentarz przy kościele św. Antoniego		5	104/970/J	01.06.1989
7	Grabiszyce Górne	Mur przykościelny		5	104/970/J	01.06.1989
8	Grabiszyce Górne	Dwór		100d	107/898/J	14.08.1987
9	Grabiszyce Górne	Park dworski		110d	108/889/J	16.02.1987
10	Grabiszyce Średnie	Zbór Braci Czeskich, ob. kaplica pw. M.B. Różańcowej		(Mojków)	470/A/04	21.12.2004
11	Grabiszyce Średnie	Pałac		14	105/955/J	27.12.1990
12	Grabiszyce Średnie	Park		14	106/885/J	04.02.1987
13	Kościelniki Górne	kaplica mszalna, d. mauzoleum rodziny von Carnap	dz. 4/2		A/6124	26.02.2019
14	Kościelniki Górne	Pałac		20	112/897/J	14.08.1987
15	Kościelniki Górne	Park krajobrazowy		20	113/707/J	10.11.1981
16	Kościelniki Średnie	Kościół filialny pw. NMP			26/A/00/1-3	17.07.2000
17	Kościelniki Średnie	cmentarz w zespole			26/A/00/1-3	17.07.2000
18	Kościelniki Średnie	mur w zespole			26/A/00/1-3	17.07.2000
19	Kościelniki Średnie	Kościół filialny, d. ewangelicki, pw. Podwyższenia Krzyża Św.			111/935/J	17.11.1988
20	Kościelniki Średnie	Cmentarz przy kościele pw. Podwyższenia Krzyża Św.			111/935/J	17.11.1988
21	Kościelniki Średnie	Cmentarz d. ewangelicki			110/1038/J	19.05.1990
22	Kościelniki Średnie	Dwór		9	114/498/J	06.10.1977
23	Kościelniki Średnie	Park dworski		9	115/706/J	10.11.1981
24	Pobiedna	Historyczny ośrodek miasta			119/513	01.12.1958

		Pobiedna - układ urbanistyczny				
25	Pobiedna	Kościół ewangelicki (ruina)	Nowomiejska		116/315	18.07.1956
26	Pobiedna	Cmentarz d. ewangelicki	Nowomiejska		117/971/J	07.02.1979
27	Pobiedna	Pałac	Dworcowa	10	120/1495	25.01.1966
28	Pobiedna	Park	Dworcowa	10	121/684/J	12.06.1981
29	Pobiedna	Altana parkowa	Dworcowa	15	121/684/J	12.06.1981
30	Pobiedna	dom mieszkalny	Dworcowa	5	A/6110	26.11.2018
31	Pobiedna	dom mieszkalny	Rynek	9	118/1498	25.01.1966
32	Stankowice	Kościół filialny pw. MB Anielskiej			122/943	11.09.1961
33	Sucha	Zamek Czocho			100/790	26.10.1960
34	Sucha	Budynek mieszkalno-gospodarczy, ob. administracyjny			101/899/J	14.08.1987
35	Sucha	Spichlerz			101/899/J	14.08.1987
36	Sucha	Obora z częścią mieszkalną			101/899/J	14.08.1987
37	Sucha	Oficyna-wozownia			A/6189/1-5	08.01.2021
38	Sucha	Budynek czeladny z dwoma spichlerzami			A/6189/1-5	08.01.2021
39	Sucha	Stajnia			A/6189/1-5	08.01.2021
40	Sucha	Wozownia ze stajnią, rzeźnią i cz. mieszkalną			A/6189/1-5	08.01.2021
41	Sucha	mur z bramą i basztami			A/6189/1-5	08.01.2021
42	Sucha	Park wokół zamku			102/893/J	27.02.1987
43	Szyszkowa Dolna	Dwór - relikty w zespole			skreślony (656/J)	
44	Szyszkowa Górna	Pałac		66b	123/1293/J	14.04.1997
45	Szyszkowa Górna	Oficyna przypałacowa (skrzydło wschodnie- stajnia z wozownią)		66a	123/1293/J	14.04.1997
46	Szyszkowa Górna	Park pałacowy			124/875/J	12.09.1985
47	Szyszkowa Górna	młyn wodny z wyposażeniem		70	125/927/J	08.02.1989
48	Świecie	Kościół filialny pw. Najświętszego Serca P. Jezusa			128/945	13.09.1961
49	Świecie	Cmentarz przy kościele pw. Najświętszego Serca P. Jezusa			129/943/J	07.02.1989
50	Świecie	Zamek (ruina)			130/788	26.10.1960
51	Świecie	Brama w murze			130/788	26.10.1960
52	Świecie	Baszta zamkowa			130/788	26.10.1960
53	Świecie	Park zamkowy			130/788	26.10.1960
54	Wolimierz	Kościół filialny pw. Wniebowzięcia NMP			62/A/02	23.11.2001
55	Wolimierz	Cmentarz d. ewangelicki			126/975/J	25.07.1989
56	Złotniki Lubańskie	Stare Miasto - układ urbanistyczny			127/1945	17.05.1968
57	Złotniki Lubańskie	Kościół pw. św. Józefa Oblubieńca, d. ewang.			A/6000	06.04.2016
58	Złotniki Lubańskie	Ratusz			A/6008	20.05.2016
MIASTO LUBAŃ						
LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	NUMER	NUMER REJESTRU	DATA WPISU
1	Lubań	miasto-ośrodek historyczny			607/295	1953.04.04
2	Lubań	kościół parafialny pw. Narodzenia NMP	Różana	21	622/846	1961.02.14
3	Lubań	kościół ewangelicko-augsburski pw. Św. Trójcy	Kombatantów aleja	2	609/499/J	1977.10.12

4	Lubań	kościół parafialny św. Trójcy	Szymanowskiego	1	45/A/02	2001.02.01
5	Lubań	dzwonnica, tzw. Wieża Trynitarzka	Lompy plac		608/97	1949.12.03
6	Lubań	ogrodzenie wokół kościoła pw. Św. Trójcy	Szymanowskiego	1	45/A/02	2001.02.01
7	Lubań	Ratusz	Rynek		606/81	1949.03.29
8	Lubań	wieża d. ratusza tzw. „Kramarska”	Rynek	28	611/1240	1965.03.01
9	Lubań	wieża tzw. „Bracka”	Bracka		603/94	1949.12.03
10	Lubań	miejskie mury obronne			605/96	1949.12.03
11	Lubań	cmentarz komunalny, d. ewangelicki	Wrocławska		161/A/1-2/03	2003.06.06
12	Lubań	cmentarz komunalny	Wrocławska		162/A/1-2/03	2003.06.06
13	Lubań	spichlerz miejski, tzw. Dom Solny	Podwale	4	156/A/03	2003.06.10
14	Lubań	d. gimnazjum	Lompy plac	1	619/965/J	1989.07.17
15	Lubań	dom mieszkalny	7 Dywizji	12	612/882/J	1987.01.06
16	Lubań	willa fabrykanta, ob. szkoła nr 3	Górna	1	614/959/J	1989.07.17
17	Lubań	dom mieszkalny	Grunwaldzka	9	616/924/J	1988.07.18
18	Lubań	dom mieszkalny	Grunwaldzka	10	617/924/J	1988.07.18
19	Lubań	dom mieszkalny	Grunwaldzka	11	617/924/J	1988.07.18
20	Lubań	budynek administracyjny w zespole d. cegielni	Izerska	7	616/1290/J	1997.04.09
21	Lubań	budynki magazynów w zespole d. cegielni	Izerska	7	616/1290/J	1997.04.09
22	Lubań	budynek magazynowo-produkcyjny w zespole d. cegielni	Gazowa		A/5904	2014.03.07
23	Lubań	dom mieszkalny	Jeleniogórska	18	617/1502	2005.10.03
24	Lubań	willa	Kombatantów aleja	2,2a	93/A/02	2002.08.09
25	Lubań	oficyna gospodarcza	Kombatantów aleja	2,2a	93/A/02	2002.08.09
26	Lubań	park	Kombatantów aleja	2,2a	93/A/02	2002.08.09
27	Lubań	mur z bramą	Kombatantów aleja	2,2a	93/A/02	2002.08.10
28	Lubań	„Dom na Kamiennej Górze”, ob. szkoła muzyczna	Kombatantów aleja	11	618/1046/J	1990.08.10
29	Lubań	park	Kombatantów aleja	11	613/678/J	1981.06.12
30	Lubań	sąd	3 Maja plac	12	610/1048/J	1991.09.06
31	Lubań	dom mieszkalny	Spółdzielcza	17	620/1096/J	1992.01.27
32	Lubań	dom handlowy i magazyn „Pod Okrętem”, ob. Urząd Skarbowy	Stara	1	604/95	1949.12.03
33	Lubań	dom mieszkalny	Tkacka	27	621/1288/J	1997.04.04
34	Lubań	dom mieszkalny	Warszawska	2	623/1172/J	1994.07.22
35	Lubań	dom mieszkalny	Wąska	6	624/1087/J	1991.10.07
36	Lubań	parowozownia wachlarzowa			A/5782	2012.01.19
37	Lubań	stanowisko archeologiczne, nr stanowiska 59 (AZP 79-12 / 103), szubienica z okresu średniowiecza, nowożytność (XV-XVII w.)			247/Arch/2003	31.12.2003
GMINA LUBAŃ						
LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	NUMER	NUMER REJESTRU	DATA WPISU
1	Henryków Lubański	kościół parafialny p.w. Św. Mikołaja		392	417/936	05.09.1961
2	Henryków Lubański	plebania w zespole		392	418/1481	25.01.1966
3	Henryków Lubański	dom mieszkalny		213	556/1112/J	13.10.1992
4	Jałowiec	kościół ewangelicki			559/1482	25.01.1966
5	Jałowiec	pałac			558/1483	25.01.1966
6	Jałowiec	park			557/863/J	04.02.1985

7	Kościelnik	kościół ewangelicki, ob. pw. Ścięcia Św. Jana Chrzciciela		37	419/864	19.04.1961
8	Kościelnik	cmentarz w zespole kościelnym		37	420/1043/J	01.08.1990
9	Kościelnik	park		56	560/ 1029/J	21.12.1990
10	Mściszów	kościół parafialny p.w. Św. Jerzego (ruina)			421/1490	25.01.1966
11	Mściszów	kościół ewangelicki, ob. katolicki, filialny p.w. Zesłania Ducha Św.			A/1090	03.11.2008
12	Nawojów Łużycki	zespół dworski		47	561/266	27.04.1951
13	Nawojów Łużycki	dwór, ob. w części kościół filialny pw. Chrystusa Króla			561/266	27.04.1951
14	Nawojów Łużycki	krużganki renesansowe w zespole dworskim			A/5874/606	28.08.1959
15	Pisarzowice	kościół parafialny p.w. Macierzyństwa NMP		120	422/1492	25.01.1966
16	Pisarzowice	Zespół folwarczny		204	566/1259/J	29.04.1996
17	Pisarzowice	dom zarządcy folwarku		204	566/1259/J	29.04.1996
18	Pisarzowice	budynek gospodarczy w zespole folwarcznym		204	566/1259/J	29.04.1996
19	Pisarzowice	obora z częścią mieszkalną w zespole folwarcznym		204	566/1259/J	29.04.1996
20	Pisarzowice	zespół pałacowo-parkowy I		214	563/989	03.09.1963
21	Pisarzowice	Pałac (ruina)		214	563/989	03.09.1963
22	Pisarzowice	park pałacowy		214	567/705/J	10.11.1981
23	Pisarzowice	oficyna pałacowa w zespole		3a	562/1493	25.01.1966
24	Pisarzowice	pałac w zespole pałacowo-parkowym		285	564/926/J	29.05.1989
25	Pisarzowice	park w zespole pałacowo-parkowym		285	565/865/J	04.02.1985
26	Radostów Średni	kościół filialny p.w. Objawienia Pańskiego			423/941	11.09.1961
27	Radostów Średni	pałac			568/791	14.11.1960
28	Radostów Średni	park			569/1048/J	07.09.1990
29	Radostów Górny	dom mieszkalny		68	38/A/00	14.11.2000
30	Nawojów Śląski	stanowisko archeologiczne, nr stanowiska 1 (AZP 78-12/1), grodzisko z okresu wczesnego średniowiecza (IX – XI w.)			161/Arch/65	20.11.1965
31	Pisarzowice	stanowisko archeologiczne, nr stanowiska 1 (AZP 78-11/1), grodzisko z okresu XIII-XIV w.			388/Arch/68	28.08.1968
GMINA i MIASTO OLSZYNA						
LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	NUMER	NUMER REJESTRU	DATA WPISU
1	Biedrzychowice	kościół d. ewangelicki, ob. p.w. św. Antoniego Padewskiego		90	403/925	28.08.1961
2	Biedrzychowice	zespół pałacowo-folwarczny z parkiem		20	793	14.11.1960
3	Biedrzychowice	pałac		20	793	14.11.1960
4	Biedrzychowice	park		20	358/J	04.02.1985
5	Biedrzychowice	wieża widokowa tzw. Wieża Woldecka w zespole pałacowo-folwarcznym		(dz. 717/14 AM 1)	A/1762	18.03.2010
6	Olszyna Górna	zajazd, ob. dom mieszkalny „Sowia Chata”		3	A/5855/1-2	29.01.2013
7	Olszyna Górna	stajnia w zespole folwarcznym „Sowia Chata”		3	A/5855/1-2	29.01.2013
8	Olszyna Dolna	pałac		60	411/1235/J	28.09.1995
9	Olszyna Dolna	park		60	412/1013/J	01.02.1990
10	Olszyna	Osada wiejska			404/608/J	26.02.1980

11	Olszyna	kościół parafialny pw. św. Józefa Oblubieńca			401/851/J	12.10.1984
12	Olszyna	kościół pomocniczy pw. Podwyższenia Krzyża Świętego			402/937	05.09.1961
13	Olszyna	dom mieszkalny	Chopina	15	405/1491	25.01.1966
14	Olszyna	zespół pałacowo-parkowy (Mittelgut)	Chopina	39	409/795	14.11.1960
15	Olszyna	pałac	Chopina	39	409/795	14.11.1960
16	Olszyna	park	Chopina	39	410/677/J	12.06.1981
17	Olszyna	dom mieszkalno-gospodarczy	Rzeczna (d. Żymierskiego)	7	1002/J	20.12.1989
18	Zapusta	Zamek Rajsko			407/789	26.10.1960

GMINA i MIASTO PLATERÓWKA

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	NUMER	NUMER REJESTRU	DATA WPISU
1	Platerówka	Kościół parafialny pw. Niepokalanego Serca NMP			397/946	13.09.1961
2	Platerówka	plebania, ob. szkoła		213	395/1504	25.01.1966
3	Platerówka	dwór, ob. spichlerz		52	396/792	14.11.1960
4	Włosień Dolny	zespół pałacowo-parkowy z folwarkiem		45	398/496/J	05.10.1977
5	Włosień Dolny	pałac (ruina)		45	398/496/J	05.10.1977
6	Włosień Dolny	Oficyna pałacowa ze stajnią		45 b	398/496/J	05.10.1977
7	Włosień Dolny	Oficyna pałacowa I		45 c	398/496/J	05.10.1977
8	Włosień Dolny	Oficyna pałacowa II		45 d	398/496/J	05.10.1977
9	Włosień Dolny	spichlerz		45	398/496/J	05.10.1977
10	Włosień Dolny	wozownia		45	398/496/J	05.10.1977
11	Włosień Dolny	gorzelnia (ruina)		45	398/496/J	05.10.1977
12	Włosień Dolny	budynek gospodarczy (ruina)		45	398/496/J	05.10.1977
13	Włosień Dolny	obora (ruina)		45	398/496/J	05.10.1977
14	Włosień Dolny	Wieżyczka mostowa		45	398/496/J	05.10.1977
15	Włosień Dolny	brama		45	398/496/J	05.10.1977
16	Włosień Dolny	pozostałości murów zamkowych		45	398/496/J	05.10.1977
17	Włosień Dolny	Park		45	399/497/J	09.10.1977
18	Włosień Górny	Park			400/793/J	28.07.1983

GMINA i MIASTO SIEKIERCZYN

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	NUMER	NUMER REJESTRU	DATA WPISU
1	Rudzica	kościół parafialny p.w. św. Katarzyny Aleksandryjskiej			A/2053/942	11.09.1961
2	Siekierczyn	Kościół ewangelicki ob. katolicki p.w. św. Antoniego z Padwy,			A/1504	27.05.2010
3	Siekierczyn	dom mieszkalny		5 (3?)	1500	25.01.1966
4	Zaręba Dolna	pałac	Bazaltowa	6 lub 3	267	10.05.1951
5	Zaręba Górna	Zespół pałacowo-parkowy z folwarkiem	Parkowa	181	473/A/05/1-3	31.01.2005
6	Zaręba Górna	pałac	Parkowa	2	473/A/05/1-3	31.01.2005
7	Zaręba Górna	oficyna zach. w zespole pałacowo-parkowym (dom ogrodnika)	Parkowa	4	473/A/05/1-3	31.01.2006
8	Zaręba Górna	brama wjazdowa w zespole pałacowo-parkowym	Parkowa	2-4	473/A/05/1-3	31.01.2006
9	Zaręba Górna	wozownia ze stajnią w zespole pałacowo-parkowym	Parkowa	4	473/A/05/1-3	31.01.2006
10	Zaręba Górna	tuczarnia w zespole pałacowo-parkowym	Parkowa	4	473/A/05/1-3	31.01.2006
11	Zaręba Górna	obora w zespole pałacowo-	Parkowa	4	473/A/05/1-3	31.01.2006

		parkowym z folwarkiem				
12	Zaręba Górna	chlewnia w zespole pałacowo-parkowym	Parkowa	4	473/A/05/1-3	31.01.2006
13	Zaręba Górna	stodoła w zespole pałacowo-parkowym	Parkowa	4	473/A/05/1-3	31.01.2006
14	Zaręba Górna	park w zespole pałacowo-parkowym	Parkowa	2-4	473/A/05/1-3	31.01.2007
15	Zaręba	kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP			A/6049/1-3	08.06.2017
16	Zaręba	cmentarz przykościelny, d. ewang.			A/6049/1-3	08.06.2017
17	Zaręba	mur otaczający teren przykościelny			A/6049/1-3	08.06.2017
MIASTO ŚWIERADÓW-ZDRÓJ						
LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	NUMER	NUMER REJESTRU	DATA WPISU
1	Świeradów Zdrój	układ urbanistyczny miasta			336/612/J	02.26.1980
2	Świeradów Zdrój Czerniawa	Zespół kościelny:	Główna	8	340/1340/J	08.3.1998
3	Świeradów Zdrój Czerniawa	Kościół p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego	Główna	9	340/1340/J	08.3.1998
4	Świeradów Zdrój Czerniawa	plebania w zespole kościelnym	Główna	10	340/1340/J	08.3.1998
5	Świeradów Zdrój Czerniawa	łącznik w zespole kościelnym	Główna	11	340/1340/J	08.3.1998
6	Świeradów Zdrój Czerniawa	zespół willi miejskiej	Asnyka	10	348/904/J	02.19.1988
7	Świeradów Zdrój Czerniawa	d. willa Pintscha, ob. willa Marzenie	Asnyka	10	348/904/J	02.19.1988
8	Świeradów Zdrój Czerniawa	Oficyna przy d. willi Pintscha, ob. willi Marzenie w zespole	Asnyka	10	348/904/J	02.19.1988
9	Świeradów Zdrój Czerniawa	park w zespole	Asnyka	10	348/904/J	02.19.1988
10	Świeradów Zdrój Czerniawa	Dom mieszkalny	Długa	67	A/5285	19-08-2011
11	Świeradów Zdrój Czerniawa	Dom mieszkalny	Główna	12	342/1480	01.25.1966
12	Świeradów Zdrój	Pensjonat Lohengrin	Górska	15	349/937/J	12.28.1988
13	Świeradów Zdrój	Pensjonat	Leśna	1 lub 2	343/1173/J	08.4.1994
14	Świeradów Zdrój Czerniawa	młyn	Lwówecka	5	339/1256/J	03.28.1996
15	Świeradów Zdrój	Dom Zdrojowy- pawilon B w zespole uzdrowiskowym	3 Maja	1	351/903/J	01.14.1988
16	Świeradów Zdrój	Dom Zdrojowy w zespole uzdrowiskowym	3 Maja	1	351/903/J	01.14.1988
17	Świeradów Zdrój	Hala spacerowa i pijalnia wód mineralnych w zespole uzdrowiskowym	3 Maja	1	351/903/J	01.14.1988
18	Świeradów Zdrój	Pensjonat „EL Dorado”	Piastowska	1	344/1176/J	10.20.1994
19	Świeradów Zdrój	Dom mieszkalny	Piastowska	9	341/1068/J	02.22.1991
20	Świeradów Zdrój	Budynek biurowo-administracyjny, d. pensjonat	Piłsudskiego	15	A/6125	02.21.2019
21	Świeradów Zdrój	Dom mieszkalny	Pszczela	1	A/989	01.5.2007
22	Świeradów Zdrój	Budynek leczniczo-wypoczynkowy „Stary Zdrój”, ob. budynek usługowo-handlowy	Ratowników Górskich	10	337/895/J	07.8.1987
23	Świeradów Zdrój	Pensjonat	Sienkiewicza	10	338/939/J	12.6.1988
24	Świeradów Zdrój	Willa	Strumykowa	5	A/5982	11.4.2015
25	Świeradów Zdrój	Willa Prinzess Charlotte,	Zdrojowa	2	350/938/J	12.28.1988

		bud. zarządu uzdrowiska				
26	Świeradów Zdrój	Dworzec	Dworcowa	1	A/5987	10-12-2015
27	Świeradów Zdrój	Magazyn przesyłowy	Dworcowa	1	A/5987	10-12-2015
28	Świeradów Zdrój	Wiata-łącznik	Dworcowa	1	A/5987	10-12-2015
29	Świeradów Zdrój/ Pobiedna	D. wieża astronomiczna „Mon Plaisir” (nieopodal szczytu Gierałtówek)	dz. 10/228		A/6185	08-12-2020

5.6.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Zabytki ruchome to przede wszystkim obiekty wchodzące w skład wyposażenia kościołów i kaplic. Zasoby sztuki sakralnej obejmują wszystkie kategorie zabytków: malarstwo, rzeźbę oraz rzemiosło artystyczne z całym jego zróżnicowaniem (złotnictwo, sprzęty stolarskie, tkaniny, szkło, witrażownictwo, ludwisarstwo). Zabytki ruchome to również elementy wystroju budowli, posiadające cechy indywidualnych wytworów artystycznych lub rzemieślniczych. Należą do nich m.in.: rzeźby, płaskorzeźby, polichromie naścienne lub stropowe, mozaiki, sztukaterie i różnego rodzaju detal architektoniczny. Za zabytki ruchome uznaje się także obiekty małej architektury, wykazujące wysoki poziom warsztatu artystycznego lub rzemieślniczego, dokumentujące historyczne trendy, np.: rzeźby ogrodowe, pomniki, obeliski, słupy, krzyże i kapliczki przydrożne, nagrobki.

Na terenie Powiatu Lubańskiego znajdują się zabytki ruchome. Część z nich została objęta ochroną prawną przez wpisanie do rejestru zabytków województwa dolnośląskiego (Tabela nr 3). Głównie stanowią one wyposażenie kościołów. Ze względów bezpieczeństwa nie publikuje się szczegółowych danych dotyczących tych obiektów. Informacje można uzyskać w Delegaturze Dolnośląskiego Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Jeleniej Górze.

Tabela nr 3. Spis obiektów ruchomych wpisanych do rejestru zabytków z terenu Powiatu Lubańskiego

GMINA LEŚNA				
LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKTY	NUMER REJESTRU	DATA WPISU
1	Grabiszycze	elementy wyposażenia kościoła parafialnego pw. Św. Antoniego Padewskiego	B/2162/1-12	09.08.2011
2	Pobiedna	zespół nagrobków na cmentarzu komunalnym	B/1510/512/1-29	25.04.1981
3	Sucha	wyposażenie Zamku Czocha	690/B/04/1-97	18.05.2004
4	Sucha	zegar wieżowy na Zamku Czocha	B/2599	04.12.2017
5	Stankowice	elementy wyposażenia kościoła parafialnego pw. Matki Boskiej Anielskiej	B/1511/593/1-16	11.06.1990
6	Szyszkowa Górna	wyposażenie młyna wodnego	125/927/J	08.02.1989
7	Świecie	wystrój kościoła filialnego pw. Serca Jezusowego	B/2163/1-41	09.08.2011
8	Wolimierz	elementy wyposażenia kościoła parafialnego pw. NMP	B/2260/1-15	18.12.2012
MIASTO LUBAŃ				
LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKTY	NUMER REJESTRU	DATA WPISU
1	Lubań	elementy wyposażenia kościoła parafialnego pw. Podwyższenia Krzyża Św.	B/2592/1-26	25.10.2017
2	Lubań	rzeźba św. Jadwigi	B/2531	10.10.2016
GMINA LUBAŃ				
LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKTY	NUMER REJESTRU	DATA WPISU
1	Henryków Lubański	obrazy w kościele parafialnym pw. św. Mikołaja	B/2047/1-4	05.08.2009
2	Henryków Lubański	elementy wyposażenia kościoła parafialnego pw. św. Mikołaja	B/2073/1-17	16.11.2009
3	Jałowiec	sarkofag	B/2304	22.07.2013
4	Kościelnik	elementy wyposażenia kościoła parafialnego pw. Podwyższenia Krzyża Św.	B/1449/519/1-13	21.04.1990

5	Kościelnik	elementy wyposażenia kościoła parafialnego pw. Ścięcia św. Jana Chrzciciela	B/1450/591/1-22	21.04.1990
6	Uniegoszcz	elementy ołtarza w kościele parafialnym pw. Narodzenia NMP	B/2610/1-6	08.01.2018
7	Uniegoszcz	ambona i chrzcielnica w kościele parafialnym pw. Narodzenia NMP	B/2498/1-2	19.01.2016
8	Uniegoszcz	obraz w kościele parafialnym pw. Narodzenia NMP	B/2591	25.10.2017
GMINA i MIASTO OLSZYNA				
LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKTY	NUMER REJESTRU	DATA WPISU
1	Biedrzychowice	detale architektoniczno-rzeźbiarskie i wyposażenie budynku mieszkalnym nr 44	B/1454/458/1-3	18.01.1980
2	Biedrzychowice	detale architektoniczno-rzeźbiarskie i wyposażenie pałacu	B/1456/456/1-55	16.01.1980
3	Biedrzychowice	detale architektoniczno-rzeźbiarskie i wyposażenie kościoła parafialnego pw. św. Antoniego Padewskiego	B/1457/455/1-46	14.01.1980
4	Biedrzychowice	detale architektoniczno-rzeźbiarskie wieży	B/1508/457/1-4	18.01.1980
5	Olszyna	elementy wyposażenia kościoła parafialnego pw. Podwyższenia Krzyża Św.	B/1451/463/1-6	09.02.1980
6	Olszyna	rzeźby i sprzęt liturgiczny na plebanii św. Józefa Oblubieńca	B/1452/464/1-5	09.02.1980
7	Olszyna	elementy wyposażenia kościoła parafialnego pw. św. Józefa Oblubieńca	B/1453/462/1-30	09.02.1980
8	Olszyna	kamienne portale w budynkach mieszkalnych przy ul. Wolności i Legnickiej	B/1455/465,466,467/JG	09.02.1980
GMINA i MIASTO PLATERÓWKA				
L.P.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKTY	NUMER REJESTRU	DATA WPISU
1	Platerówka	elementy wyposażenia kościoła parafialnego pw. św. Niepokalanego Serca NMP	62/B/01/1-10	09.04.2001
GMINA i MIASTO SIEKIERCZYN				
LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKTY	NUMER REJESTRU	DATA WPISU
1	Rudzica	elementy wyposażenia kościoła parafialnego pw. św. Katarzyny	98/B/02/1-42	11.01.2002
2	Siekierczyn	elementy wyposażenia kościoła parafialnego pw. św. Antoniego Padewskiego	66/B/01/1-9	20.04.2001
MIASTO ŚWIERADÓW-ZDRÓJ				
LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKTY	NUMER REJESTRU	DATA WPISU
1	Świeradów-Zdrój	meble apteczne	B/1509/530	26.02.1982
2	Świeradów-Zdrój	elementy wyposażenia kościoła parafialnego pw. Krzyża Św.	B/1985/1-14	22.01.2009
3	Świeradów-Zdrój	elementy wyposażenia kościoła parafialnego pw. Św. Józefa Oblubieńca	B/2026/1-17	10.06.2009

5.7. Gminne ewidencje zabytków i Gminne programy opieki nad zabytkami na terenie powiatu

Do obowiązków samorządu lokalnego należy ochrona zabytków, które znajdują się na terenie gminy. Zadania te precyzuje art. 4 ustawy. Gminy mają dbać między innymi o: „*zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwale zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie*” oraz *zapobiegać „zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków”*. Do obowiązków nałożonych przez ustawę na gminę należy: „*uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska*”, czemu ma służyć gminna ewidencja zabytków.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Szczegółowe wytyczne na temat opracowania i prowadzenia gminnej ewidencji zabytków zostały określone w Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2011 r. Nr 113, poz. 661) oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające ww. rozporządzenie.

Konsekwencją ujęcia obiektów lub obszarów niewpisanych do rejestru zabytków w gminnej ewidencji zabytków jest obowiązek uzgodnienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków planowanych przy nich działań za pośrednictwem właściwego organu gminy lub organu administracji architektoniczno-budowlanej. Uzgodnienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w odniesieniu do w/w ustawy obiektów prowadzone są na etapie wydania decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego (art. 53. ust. 4 pkt 2, art. 60 ust. 1 ustawy z dnia 27 marca 2003 r.) oraz na etapie wydania decyzji o pozwoleniu na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego (art. 39 ust. 3 ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane). Ponadto właściciele lub posiadacze zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków mają obowiązek zawiadomienia wojewódzkiego konserwatora zabytków o wszelkich zagrożeniach, niekorzystnych zmianach oraz o zmianie stanu prawnego zabytku. Mają też obowiązek uczestniczenia w kosztach badań archeologicznych prowadzonych na swoim terenie.

Zawiadomienie o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków umieszcza się na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej do czasu zamieszczenia informacji odpowiednio o włączeniu karty adresowej zabytku, o włączeniu nowej karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo o wyłączeniu karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków. Ponadto organ wykonawczy gminy o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków zawiadamia właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości lub rzeczy ruchomej, która przestała być zabytkiem, na co najmniej 14 dni przed planowanym terminem włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo wyłączenia tej karty z gminnej ewidencji zabytków.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zmieniona w 2010 r. istotnie wzmacnia rangę gminnej ewidencji zabytków, poprzez między innymi obowiązek uzgadniania z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków projektów decyzji o ustaleniu warunków zabudowy i zagospodarowania terenu (WZIZT) oraz projektów budowlanych dotyczących obiektów ujętych między innymi w gminnej ewidencji zabytków.

Zgodnie z art. 21 ustawy podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami jest gminna ewidencja zabytków.

Na terenie Powiatu Lubańskiego stan opracowania gminnych ewidencji zabytków oraz Gminnych programów opieki nad zabytkami jest zadowalający (Tabela nr 4). Prawie wszystkie gminy, poza gminą Platerówka opracowały gminne ewidencje zabytków. Natomiast jeśli chodzi o Gminne programy opieki nad zabytkami tylko dwie gminy – Olszyna i Platerówka nie mają opracowanych programów, a trzy z nich wymagają aktualizacji.

Tabela nr 4. Stan opracowanych gminnych ewidencji zabytków oraz Gminnych programów opieki nad zabytkami na terenie Powiatu Lubańskiego

GMINA	GINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI	GEZ
miasto Lubań	2016-2020	tak
miasto Świeradów-Zdrój	2018-2022	tak
Leśna	2022-2025	tak
Lubań	2020-2023	tak
Olszyna	brak	tak
Platerówka	brak	nie
Siekierczyn	2016-2019	tak

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu – analiza SWOT

Analiza SWOT stanowi jedną z najpopularniejszych technik analitycznych, pozwalających na porządkowanie informacji oraz diagnozowanie sytuacji wspólnoty samorządowej w konkretnym aspekcie. Stanowi użyteczną pomoc przy dokonywaniu oceny zasobów i otoczenia danej jednostki samorządu terytorialnego, ułatwia też identyfikację problemów i określenie priorytetów rozwoju. Jej nazwa to skrót od pierwszych liter angielskich słów, stanowiących jednocześnie pola przyporządkowania czynników mogących mieć wpływ na powodzenie planu strategicznego – silne strony, słabe strony, szanse i zagrożenia.

Czynniki rozwoju podzielić można – ze względu na ich pochodzenie – na wewnętrzne, na które społeczność lokalna ma wpływ (silne i słabe strony), oraz na czynniki zewnętrzne – umiejscowione w bliższym i dalszym otoczeniu jednostki (szanse i zagrożenia), na które społeczność lokalna nie ma bezpośredniego wpływu. Jednocześnie czynniki te można podzielić według kryterium charakteru wpływu na społeczność lokalną, dzięki czemu wyróżnić można czynniki: pozytywne, czyli atuty i szanse, oraz negatywne, czyli słabości i zagrożenia.

Poniżej przedstawione zostały wyniki analizy SWOT (Tabela nr 5), skoncentrowanej wokół problematyki zarządzania zasobem dziedzictwa kulturowego Powiatu Lubańskiego. Analiza SWOT wykazuje duży potencjał zasobu zabytkowego Powiatu Lubańskiego. Ranga zabytków i ich stan poznania pozwalają na podejmowanie szerokich działań promocyjnych. Stan zachowania i zagospodarowania obiektów wskazuje na konieczność planowego eliminowania zagrożeń. Charakter zagrożeń wynikających głównie z niedoboru środków, a zarazem z presji inwestycyjnej, pozwala na poszukiwanie działań pośrednich – angażowanie środków inwestycyjnych z poszanowaniem wartości dziedzictwa. Zagrożeniem, które należy wyeliminować w pierwszej kolejności, jest niewystarczająca świadomość wartości i potrzeby ochrony posiadanego zasobu dziedzictwa. Ponadregionalne znaczenie części zabytków może być magnesem przyciągającym turystów i inwestorów z zewnątrz, ożywiającym gospodarczo poszczególne obszary. Jednocześnie może być czynnikiem podnoszącym wartość zabytków w oczach społeczności miejscowych. Obiekty o znaczeniu regionalnym mogą być elementem integracji społeczności lokalnych. By nie przeważyły zagrożenia i słabe strony należy dążyć do wzmocnienia działań edukacyjnych i promocyjnych oraz podejmować inicjatywy i programy regionalne.

Dla wykorzystania potencjału gospodarczego i kulturowego zasobu zabytków regionu należy nie dopuszczać do utraty poszczególnych obiektów, przez właściwe gospodarowanie, zabezpieczanie i konsekwentne utrzymywanie nieruchomości. Rozbudowana, istniejąca bogata propozycja atrakcji kulturalnych i turystycznych (szlaki, muzea, obiekty do zwiedzania, tereny rekreacyjno-przyrodnicze) powinna być rozwijana komplementarnie, by poszczególne obiekty tworzyły sieć i „zatrzymywały” potencjalnego turystę w regionie. Jednocześnie funkcje obiektów powinny być formułowane również z myślą o społecznościach lokalnych, które w wyniku przekształceń stają się aktywnymi odbiorcami propozycji. Fundamentalne znaczenie ma współdziałanie w zakresie ochrony zabytków, ochrony środowiska naturalnego i krajobrazu. Priorytetem powinny być zintegrowane działania władz samorządowych i społecznych grup nacisku w celu podniesienia jakości przestrzeni publicznej i prywatnej, których integralnym składnikiem będzie dbałość o zachowanie oraz rewaloryzację zabytków i krajobrazu kulturowego regionu.

Tabela nr 5. Analiza SWOT

CZYNNIKI WEWNĘTRZNE I ZEWNĘTRZNE MAJĄCE WPLYW NA DZIEDZICTWO KULTUROWE POWIATU LUBAŃSKIEGO	
MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
• bogaty i różnorodny zasób zabytków; • Zamek Czocha – wizytówka regionu; • Świeradów-Zdój – Hala spacerowa i pijalnia wód – atrakcja turystyczna; • dobrze zachowane historyczne układy urbanistyczne miast i układy ruralistyczne większości wsi; • historyczna zabudowa o zachowanym i czytelnym układzie przestrzennym, z wykształconymi cechami architektury regionalnej o konstrukcji przysłupowej oraz dwukondygnacyjne o konstrukcji mieszanej, przysłupowo-ryglowej • zachowane rejestrowe obiekty sakralne o wysokiej wartości kulturowej, dwory, pałace, zespoły pałacowo-parkowe; • otwartość i przychylność władz samorządowych; • walory turystyczne regionu (tereny chronione, dziedzictwo historyczne); • egzekwowanie obowiązku uzyskania decyzji Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków przed wydaniem pozwolenia na budowę lub przyjęciem zgłoszenia robót budowlanych; • stan opracowania GEZ i GPOnZ przez gminy na terenie powiatu.	• ograniczona współpraca pomiędzy samorządami i powiatem (brak identyfikacji gmin z powiatem, brak wspólnej oferty promocyjno-turystycznej); • zły stan zachowania części obiektów zabytkowych i postępujący proces ich niszczenia; • brak wystarczających środków finansowych na konserwację i rewaloryzację obiektów zabytkowych; • niewystarczające środki finansowe w budżecie powiatu na wsparcie działań z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego; • brak promocji oferty turystycznej powiatu lubańskiego w szczególności poza województwem dolnośląskim; • niewystarczająca rozpoznawalność marki własnej Powiatu Lubańskiego; • brak spójnej oferty inwestorskiej publiczno-prywatnej poświęconej zabytkom; • uboga infrastruktura turystyczna przy zabytkach powiatu lubańskiego.

SZANSE	ZAGROŻENIA
• wzrastająca liczba właściwie przeprowadzanych prac remontowo-budowlanych przez prywatnych właścicieli obiektów zabytkowych; • rosnący odsetek powierzchni gmin powiatu Lubańskiego objętych planami zagospodarowania przestrzennego; • duży potencjał kulturowy, liczne zabytki oraz walory przyrodniczo-krajobrazowe sprzyjające rozwojowi turystyki pieszej i rowerowej; • potencjał do rozwoju różnych form turystyki; • położenie geograficzne (gleby, bliskość dużych aglomeracji – potencjalnych rynków zbytu); • kreatywność inwestorów turystycznych; • poprawa dostępności do zabytków przez wprowadzanie nowoczesnych, bazujących na technologiach internetowych systemów informacji turystycznej; • potencjał dla rozwoju produktów regionalnych; • możliwość wsparcia finansowego z różnych źródeł, w tym ze środków Unii Europejskiej; • wykorzystanie walorów przyrodniczych i zasobów kulturowych dla rozwoju turystyki; • rozszerzenie i polepszenie bazy noclegowej i gastronomicznej; • rosnąca rola samorządu włączającego się w sferę ochrony dziedzictwa; • rozwój działalności gospodarczej o charakterze turystycznym na bazie dziedzictwa kulturowego; • zatrzymanie degradacji substancji zabytkowej i poprawa estetyki miejscowości; • zwiększenie technologicznych możliwości prezentowania i promowania oferty kulturalnej powiatu w otoczeniu.	• zniekształcenie zespołów zabudowy historycznej poprzez wprowadzenie nowej zabudowy, nieliczącej się z lokalną tradycją, architekturą i historycznymi uwarunkowaniami; • presja inwestorów na przebudowę (często niewłaściwą ze stanowiska konserwatorskiego) i zmianę funkcji zespołów i obiektów zabytkowych; • klęski i zdarzenia losowe; • niewystarczający nadzór nad zabytkami ze strony instytucji do tego powołanych; • tworzenie strategii bez mechanizmów ich efektywnego wdrażania; • brak dostatecznych środków na skuteczną ochronę zabytków i zabezpieczenie zabytków oraz edukację w tej dziedzinie; • pogarszający się stan techniczny ze względu na wysokie koszty prac konserwatorskich; • niewłaściwe prowadzenie prac budowlanych, konserwatorskich, niezgodnie ze sztuką budowlaną; • działania inwestycyjne prowadzone m.in. przez prywatnych właścicieli obiektów, w których interes indywidualny inwestora jest przedkładany nad dobro społeczne, tj. dobro zabytku; • niedostosowanie sposobu użytkowania niektórych obiektów zabytkowych do ich charakteru.

7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Powiatowego programu opieki nad zabytkami

Ustawa określa główne cele PPOnZ, do których należą:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy w właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Niniejszy PPOnZ jest programem kierunkowym, uwzględniającym także założenia ogólnych planów i opracowań strategicznych, dotyczących rozwoju społeczno-gospodarczego Powiatu Lubańskiego. W PPOnZ wyznaczono dwa cele główne i cztery priorytetowe kierunki działań wraz z zadaniami. Zostały one sformułowane w perspektywie wieloletniej i wykraczają często poza czteroletni okres obowiązywania PPOnZ.

Możliwy jest podział realizacji zadań na podokresy w powiązaniu z ustawowym obowiązkiem złożenia po 2 latach przez władze powiatu sprawozdania z częściowego wykonania PPOnZ. Wykonanie takiego sprawozdania, powinno być poprzedzone oceną poziomu realizacji PPOnZ, która powinna uwzględniać: wykonanie zadań, które zostały przyjęte do realizacji w czteroletnim okresie obowiązywania PPOnZ oraz efektywność ich wykonania.

W związku z wyznaczonymi celami głównymi samorząd w kwestii dziedzictwa kulturowego powinien kierować się następującymi priorytetami:

Priorytet I. Zapewnienie skutecznej ochrony i opieki nad zabytkami Powiatu Lubańskiego.

Priorytet II. Promocja dziedzictwa kulturowego Powiatu Lubańskiego.

Tabela nr 6. Kierunki działań i zadania w ramach Priorytetu I

PRIORYTET I. ZAPEWNIENIE SKUTECZNEJ OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU LUBAŃSKIEGO	
KIERUNKI DZIAŁAŃ	ZADANIA
1. Intensyfikacja ochrony i opieki nad zabytkami Powiatu Lubańskiego	1.1. Podjęcie działań w celu stworzenia z gminami powiatu bazy wiedzy o dziedzictwie lokalnym w wybranych kategoriach (przykładowo z podziałem na: zabytki nieruchome, zabytki ruchome, muzealia, archiwalia i zasób biblioteczny, krajobraz kulturowy, dziedzictwo niematerialne) docelowo bazy dla Powiatu Lubańskiego.
	1.2. Monitorowanie stanu dziedzictwa i jego zagrożeń (m.in. poprzez działania służb, inspekcji i straży, jednostek organizacyjnych powiatu)
	1.3. Prowadzenie okresowych kontroli stanu zachowania obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków stanowiących własność powiatu, wymagających niezbędnych remontów, na tej podstawie opracowanie planu remontów
	1.4. Utrzymanie obiektów zabytkowych we właściwym stanie

	technicznym i estetycznym oraz prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych, stanowiących własność powiatu
	1.5. Planowana rewitalizacja budynku Szkoły Muzycznej, na którą Powiat Lubański zabezpieczył środki w kwocie 3 500 000,00 zł
	1.6. Promowanie niematerialnego dziedzictwa kulturowego
	1.7. Wspieranie powstawania i rozwoju regionalnych izb pamięci
2. Zwiększanie zdolności Powiatu do zarządzania ochroną i opieką nad zabytkami	2.1. Opieka nad folklorem i sztuką ludową oraz zabytkami sztuki niematerialnej
	2.2. Zapewnienie w miarę możliwości finansowych w budżecie powiatu funduszy na ochronę i opiekę nad zabytkami zgodnie z aktualnymi potrzebami dotyczącymi zabytków stanowiących własność Powiatu Lubańskiego
	2.3. Podejmowanie działań mających na celu uzyskanie środków zewnętrznych na ochronę zabytków będących własnością powiatu (m.in. nadawanie nowych funkcji społecznych i kulturowych obiektom zabytkowym powiatu)
	2.4. Wspieranie działań związanych z umieszczaniem na obiekcie zabytkowym nieruchomym wpisanym do rejestru zabytków, znaku informującego o tym, że zabytek ten podlega ochronie.
	2.5. Stały monitoring oraz aplikowanie o środki z programów wspierających rewitalizację obiektów zabytkowych oraz ochronę dziedzictwa kulturowego.

Tabela nr 7. Kierunki działań i zadania w ramach Priorytetu II

CEL II. PROMOCJA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO POWIATU LUBAŃSKIEGO	
KIERUNKI DZIAŁAŃ	ZADANIA
1. Umacnianie poczucia tożsamości lokalnej	1.1. Wspieranie wydawnictw obejmujących zagadnienia związane z historią miejscowości leżących na terenie powiatu
	1.2. Wspieranie inicjatyw indywidualnych i społecznych związanych z opieką nad dziedzictwem niematerialnym powiatu (tj. zwyczaje, tradycje, obrzędy, przedmioty, narzędzia itp.) oraz ich gromadzeniem, opracowaniem, udostępnianiem i upowszechnianiem, np. poprzez monografie, wydawnictwa, publikacje poświęcone dziedzictwu kulturowemu powiatu – uwzględnienie/ uwypuklenie tej aktywności w konkursach grantowych/ dotacyjnych powiatu
	1.3. Upowszechnianie wiedzy o dziedzictwie kulturowym powiatu, a w szczególności o szczególnych osiągnięciach osób i innych podmiotów w obszarze opieki nad zabytkami i wnioskowanie o nadanie im odznaki „Za

	opieką nad zabytkami”
	1.4. Wzmocnienie edukacji w zakresie dziedzictwa kulturowego i jego ochrony szczególnie dla młodzieży ze szkół powiatowych
	1.5. Wsparcie prac o charakterze edukacyjnym, naukowym, popularyzatorskim itp. w zakresie dziedzictwa kulturowego Powiatu Lubańskiego (np. poprzez porozumienie z uczelniami), a także prac historycznych i publikacji o historii lokalnej
2. Wykorzystanie zasobu zabytków dla rozwoju Powiatu Lubańskiego	2.1. Przygotowanie projektów aplikacyjnych (dofinansowania) na rozwój niematerialnego dziedzictwa kulturowego w oparciu o istniejące obiekty zabytkowe i nadawanie im nowych funkcji użytkowych służących integracji społecznej i rozwojowi tożsamości lokalnej oraz gospodarki
	2.2. Wspieranie rozwoju turystyki kulturowej we współpracy z gminami powiatu
	2.3. Rozwój inicjatyw społecznych i gospodarczych wykorzystujących, upowszechniających i promujących dziedzictwo kulturowe i zabytki Powiatu Lubańskiego
	2.4. Wspieranie lokalnych produktów kulturowych
	2.5. Prowadzenie aktywnego marketingu dziedzictwa kulturowego, przy wykorzystaniu programów grantowych powiatu

8. Instrumentarium realizacji Powiatowego programu opieki nad zabytkami

PPOnZ realizowany będzie poprzez wykonanie wskazanych zadań, na rzecz osiągnięcia przyjętych kierunków działań. Podstawę instrumentarium stanowią obowiązujące przepisy prawa oraz zawarte w nich regulacje. Regulacje te dotyczą instrumentów ekonomiczno-prawnych, społecznych oraz finansów publicznych. Zakłada się, że zadania określone w niniejszym PPOnZ będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

• **instrumenty prawne**, wynikające z obowiązujących przepisów prawnych:

- wpis do rejestru zabytków,
- decyzje administracyjne z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,
- ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym,
- ustawa Prawo budowlane,
- ustawa Prawo ochrony środowiska,
- ustawa o ochronie przyrody,
- ustawa o gospodarce nieruchomościami,
- ustawa o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej,
- ustawa o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu;

• instrumenty finansowe:

- finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków,
- korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje,
- współpraca pomiędzy podmiotami publicznymi a sektorem prywatnym w ramach „Partnerstwa publiczno-prywatnego” (PPP);

• instrumenty społeczne:

- prowadzenie działań z zakresu współpracy i współdziałania z właścicielami oraz użytkownikami zabytków (władzami kościelnymi i parafiami, osobami fizycznymi), a także edukacja i informacja o dziedzictwie kulturowego Powiatu Lubańskiego;
- edukacja kulturowa;
- pozyskanie poparcia społecznego na rzecz ochrony środowiska kulturowego;
- informacja na temat znaczenia dziedzictwa kulturowego dla rozwoju powiatu;
- współdziałanie z organizacjami społecznymi;

• instrumenty koordynacji:

- realizacja projektów i programów powiatu dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego powiatu (np. strategia rozwoju powiatu, plany rozwoju lokalnego, programy ochrony środowiska przyrodniczego, koncepcje, plany rewitalizacji),
- współpraca z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków,
- współpraca z Narodowym Instytutem Dziedzictwa,
- współpraca z sąsiednimi samorządami w celu wypracowania wspólnej polityki ochrony środowiska kulturowego i przyrodniczego;

• instrumenty kontrolne:

- sporządzanie co dwa lata sprawozdania z realizacji PPOnZ oraz aktualizacja PPOnZ związana z ustawowym czteroletnim okresem obowiązywania.

Podsystem monitoringu i ewaluacji wykorzystywać powinien usankcjonowany w powiecie obieg informacji oraz bazować na dostępnych już w systemach sprawozdawczych zestawach danych i ich źródłach. Skuteczność informacyjna PPOnZ będzie zależna od stopnia obciążenia pracowników odpowiedzialnych za zbieranie danych i ich przetwarzaniem, tworzeniem nowych informacji i ich opisywaniem oraz uruchamianiem nowych kanałów ich przekazywania. Zatem monitoring realizacji PPOnZ odbywać się powinien zgodnie z obowiązującymi w powiecie regułami sprawozdawczymi. Co dwa lata Zarząd Powiatu przedstawia Radzie Powiatu zbiorcze sprawozdanie z realizacji PPOnZ. Sprawozdania częściowe są ważnym zbiorem informacji do dokonania diagnozy stanu początkującego opracowania Programu na nowy okres jego realizacji.

8.1. Mierniki

Poniżej przedstawiono zestaw mierników pozwalających ocenić stopień realizacji PPOnZ:

Priorytet I. Zapewnienie skutecznej ochrony i opieki nad zabytkami Powiatu Lubańskiego.

Kierunek działania 1. Intensyfikacja ochrony i opieki nad zabytkami Powiatu Lubańskiego.

Mierniki:

- Liczba zabytków wpisanych do rejestru zabytków.
- Liczba obiektów wpisanych na Listę Skarbów Dziedzictwa.
- Ilość wpisów elementów dziedzictwa z terenu powiatu na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego.
- Jakie działania zrealizowano w celu monitorowania stanu dziedzictwa i jego zagrożeń, dla jakich obiektów stanowiących własność Powiatu Lubańskiego, czy były potrzebne kontrole, z kim współpracowano.
- Ilość przeprowadzonych kontroli stanu zachowania obiektów stanowiących własność Powiatu Lubańskiego, wyniki kontroli, czy i ile wytypowano obiektów do przeprowadzenia remontów, gdzie je zaplanowano i przeprowadzono, wartość zaplanowanych i poniesionych środków.
- Gdzie i jak promowano niematerialne dziedzictwo kulturowe, czy dokonano wpisu na Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego obiektów z terenu Powiatu Lubańskiego.
- Forma wsparcia izb pamięci – wysokość przeznaczonych na ten cel środków.

Kierunek działania 2. Zwiększanie zdolności powiatu do zarządzania ochroną i opieką nad zabytkami.

Mierniki:

- Liczba i wartość dofinansowania obiektów zabytkowych objętych wsparciem zewnętrznym.
- Wartość wsparcia udzielonego z budżetu Powiatu NGO na realizację Programu.
- Czy i na jakie działania związane z zarządzaniem zabytkami pozyskano środki zewnętrzne, w jakiej wysokości.

Priorytet II. Promocja dziedzictwa kulturowego Powiatu Lubańskiego.

Kierunki działania 1. Umacnianie poczucia tożsamości lokalnej.

Mierniki:

- Liczba inicjatyw indywidualnych i społecznych wspieranych przez powiat związanych z opieką nad dziedzictwem niematerialnym powiatu.
- Liczba Społecznych Opiekunów Zabytków.

Kierunek działania 2. Wykorzystanie zasobu zabytków dla rozwoju Powiatu Lubańskiego.

Mierniki:

- Liczba obiektów poddanych rewitalizacji oraz nakłady finansowe ponoszone na te działania.
- Liczba wspólnie zrealizowanych przedsięwzięć oraz nakłady poniesione na działania w zakresie dziedzictwa kulturowego.

9. Źródła finansowania Powiatowego programu opieki nad zabytkami

Zgodnie z obowiązującą ustawą dbałość o zabytek polega między innymi na zapewnieniu warunków do dokumentowania zabytku, popularyzacji wiedzy o nim, prowadzeniu prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych oraz utrzymaniu zabytku i jego otoczenia w jak najlepszym stanie. Finansowanie tych działań jest obowiązkiem nie tylko właściciela zabytku, lecz także każdego podmiotu mającego tytuł prawny do zabytku, a więc trwałych zarządców, użytkowników wieczystych. Dla jednostki samorządu terytorialnego posiadającej tego rodzaju tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest zadaniem własnym. Ochrona zabytków i opieka nad nimi, a także wszelkie działania związane ze zmianą ich funkcji w przestrzeni publicznej oraz ich popularyzacją i udostępnianiem społecznym, mogą być finansowane z różnych źródeł w zależności od typu działań.

Niniejszy rozdział wskazuje możliwości w zakresie pozyskiwania dodatkowych środków ze źródeł pozabudżetowych. Ważne jest, by władze powiatu z własnej inicjatywy podjęły próbę wygospodarowania w budżecie środków przeznaczonych na realizację zapisów PPOnZ. Tym bardziej, że znaczna część źródeł zewnętrznych wymaga zapewnienia wkładu własnego w finansowanych przez nie projektach. Główny obowiązek związany z opieką, ochroną oraz finansowaniem wszelkich prac konserwatorskich lub robót budowlanych, spoczywa na właścicielach i użytkownikach obiektów zabytkowych.

Źródła zewnętrznego finansowania można podzielić następująco:

• źródła krajowe:

- dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- dotacje wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- dotacje samorządu województwa,
- dotacje powiatowe,
- dotacje gminne,
- Fundusz Termomodernizacji i Remontów,
- Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
- Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
- programy operacyjne Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- fundusze od fundacji,
- Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków,
- Fundusz Kościelny.

• źródła pozostałe:

- źródła unijne.

9.1. Dotacje

Zgodnie z ustawą dotacja może zostać udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej jednostce organizacyjnej będącej właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Dotacja udzielana jest na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów przed upływem 3 lat po wykonaniu prac.

Art. 77 ustawy określa szczegółowo wykaz działań, które mogą podlegać dofinansowaniu. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może obejmować wyłącznie nakłady konieczne poniesione na przeprowadzenie następujących działań:

- sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
- przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
- wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego,
- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz,
- zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
- stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,
- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
- uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych,
- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków,
- zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Standardowo dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku jeżeli:

- zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
- wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem, technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych,
- stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Jednocześnie łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź

organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

• **Dotacje Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków** – co roku Dolnośląski Wojewódzki Konserwator Zabytków we Wrocławiu przyjmuje Zarządzenie w sprawie: udzielania przez Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu dotacji celowych z budżetu państwa na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach ruchomych i nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków. Wniosek składa się:

- 1) do dnia 30 czerwca, w którym dana dotacja ma być udzielona, w przypadku dofinansowania prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, które zostały przeprowadzone w okresie 3 lat poprzedzających rok złożenia wniosku,
- 2) do dnia 30 listopada roku, w którym dotacja celowa ma być udzielona w przypadku dofinansowania prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia wniosku.

• **Dotacje wojewódzkie i powiatowe**

Dofinansowanie prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków odbywa się na podstawie art. 81 ustawy oraz na podstawie uchwały Sejmiku Województwa/Powiatu w sprawie trybu i zasad przyznawania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy tym zabytku.

Dotacje z budżetu Województwa Dolnośląskiego – Samorząd Województwa Dolnośląskiego udziela dotacji na prace konserwatorskie i budowlane w złożonych wniosków. Zasady i tryb udzielania dotacji określa uchwała nr XXVIII/788/12 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 8 listopada 2012 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, znajdujących się na obszarze województwa dolnośląskiego wraz ze zmianą przyjętą w uchwale nr XVIII/466/16 z dnia 28 stycznia 2016 r.

Powiat Lubański nie ma opracowanej uchwały w sprawie udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub ujętych w gminnej ewidencji zabytków.

9.2. Źródła zewnętrznego finansowania – krajowe

• **Fundusz Termomodernizacji i Remontów**

Celem rządowego programu wsparcia remontów i termomodernizacji jest poprawa stanu technicznego istniejących zasobów mieszkaniowych, ze szczególnym uwzględnieniem ich termomodernizacji. Z programu mogą skorzystać właściciele zasobów mieszkaniowych (gminy, spółdzielnie mieszkaniowe, właściciele mieszkań zakładowych i prywatni właściciele). Jego beneficjentami są także osoby mieszkające w budynkach objętych programem, gdyż poprawia się komfort zamieszkiwania z jednoczesnym zmniejszeniem opłat za energię ciepłą.

Program realizowany na podstawie ustawy o wspieraniu termomodernizacji i remontów, obejmuje dwa główne moduły – wsparcie przedsięwzięć termomodernizacyjnych i wsparcie przedsięwzięć remontowych. Wprowadza on także dodatkowe wsparcie dla właścicieli budynków mieszkalnych objętych w przeszłości czynszem regulowanym. Wsparcie jest udzielane w postaci tzw. premii, czyli spłaty części kredytu wykorzystanego na realizację przedsięwzięcia. Spłata jest dokonywana ze środków Funduszu Termomodernizacji i Remontów, obsługiwanego przez Bank Gospodarstwa Krajowego i zasilanego ze środków budżetu państwa.

• **Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW)**

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW) jest głównym źródłem finansowania w Polsce inwestycji proekologicznych. Wraz z wojewódzkimi funduszami ochrony środowiska i gospodarki wodnej NFOŚiGW tworzy system funduszy ekologicznych.

W ramach NFOŚiGW realizowane są projekty termomodernizacji zabytkowych budynków. Remonty termomodernizacyjne przyczynią się do redukcji zużycia energii pierwotnej i końcowej oraz spowodują obniżenie kosztów zużycia energii elektrycznej i ciepłej. Dodatkowo prace remontowe będą miały również walor konserwatorski, gdyż zostaną przeprowadzone w obiektach zabytkowych, cennych dla kultury narodowej.

• **Program Kultura – Interwencje**

Organizatorem Programu Kultura – Interwencje jest Narodowe Centrum Kultury. Celem strategicznym Programu jest tworzenie warunków dla wzmacniania tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie regionalnym, lokalnym i krajowym poprzez finansowe wsparcie realizacji projektów upowszechniających dorobek kultury i zwiększających obecność kultury w życiu społecznym.

Koncepcja programu została oparta na założeniu, że uczestnictwo w kulturze sprzyja podnoszeniu kompetencji społeczeństwa, tworzeniu warunków do rozwijania aktywności twórczej i przygotowaniu obywateli do aktywnego udziału w różnych formach życia społecznego. O wsparcie w ramach programu Kultura – Interwencje mogą ubiegać się zarówno samorządowe instytucje kultury (z wyłączeniem instytucji współprowadzonych przez Ministra oraz jednostki samorządu terytorialnego), jak i organizacje pozarządowe.

• **Finansowanie z fundacji**

Kolejną możliwością pozyskiwania funduszy zewnętrznych jest finansowanie pochodzące z fundacji. Można tu wymienić np. fundacje bankowe, Fundację LOTTO Milion Marzeń, Fundację Polska Miedź – KGHM, Fundację PGNiG, Fundację Orange.

• **Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków**

Dnia 1 stycznia 2018 r. weszły w życie przepisy ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tworzące Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków jako państwowy fundusz celowy. To jest pierwsze pozabudżetowe źródło ich finansowania. Fundusz początkowo zasilony zostanie z kar administracyjnych oraz nawiązek orzekanych przez sądy za przestępstwa popełniane przeciwko zabytkom. Nowelizacja zakłada wprowadzenie administracyjnych kar pieniężnych w miejsce grzywnien wyznaczanych wskutek postępowań w sprawach o wykroczenia. Grzywny, które były zasądzone przez sądy, były rażąco niskie. Niektórym opłacało się więc niszczyć zabytek, a grzywnę wpisać np. w koszty inwestycyjne. Kary administracyjne są nakładane przez wojewódzkich konserwatorów od 1 stycznia 2018 r.

Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków pozwoli na szybkie dofinansowanie zabytków uszkodzonych, np. wskutek katastrof, jak powódzie czy pożary. Dodatkowe pieniądze pozwolą na pilne ratowanie zabytków, jak naprawę uszkodzonego dachu, rynien czy powybijanych okien. Środkami Funduszu dysponuje Generalny Konserwator Zabytków, działający w imieniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

• **Fundusz Kościelny**

Fundusz Kościelny został powołany na mocy art. 8 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz. U. Nr 9 poz. 87 z późn. zm.) jako forma rekompensaty dla kościołów za przejęte przez Państwo nieruchomości ziemskie.

Kościelne osoby prawne mogą ubiegać się o przyznanie dotacji z Funduszu Kościelnego na konserwację i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo.

Szczegółowe informacje dotyczące zasad postępowania przy udzielaniu dotacji z Funduszu Kościelnego ogłasza Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji na stronie internetowej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, zwanego dalej „MSWiA”.

9.2.1. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Jednym z najważniejszych źródeł finansowania zadań związanych z ochroną i opieką zabytków są środki budżetu państwa będące w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, który corocznie ogłasza stosowne konkursy.

• Program Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ochrona Zabytków

Strategicznym celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

W ramach Programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- 1) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania;
- 2) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych);
- 3) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków);
- 4) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków) dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych).

Do programu nie kwalifikują się zadania, które są współfinansowane ze środków europejskich.

O dofinansowanie w ramach programu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego, osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie.

• Program „Infrastruktura kultury”

Celem programu jest poprawa warunków funkcjonowania instytucji i obiektów kultury. Przedmiotem dofinansowania mogą być modernizacje i remonty obiektów przeznaczonych na działalność kulturalną i edukacyjną, w zakresie kultury oraz przygotowanie dokumentacji technicznej do inwestycji.

• Dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na badania archeologiczne

Celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań służących ochronie dziedzictwa archeologicznego na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, realizowanych zgodnie z obowiązującymi przepisami w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami:

- 1) niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentacja zasobów dziedzictwa archeologicznego z wykorzystaniem metod tradycyjnych i nowoczesnych, m.in. badań powierzchniowych, prospekcji podwodnej, badań geofizycznych, prospekcji lotniczej, skaningu laserowego;

- 2) opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych, w tym analiza i konserwacja pozyskanych w ramach tych badań zabytków.

9.3. Źródła zewnętrznego finansowania – pozostałe

Poza podstawowymi źródłami finansowania jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, finansowanie ochrony zabytków może odbywać się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej.

• Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (FEnIKS)

Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (inaczej FEnIKS) na lata 2021-2027 to następca Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko (PO IiŚ). Budżet wynosi ponad 25 miliardów euro (w formie dotacji, instrumentów finansowych i instrumentów łączących finansowanie zwrotne oraz dotacyjne) i będzie przeznaczony na kluczowe projekty środowiskowe, energetyczne oraz transportowe, a także na wsparcie w obszarze kultury i ochrony zdrowia.

Głównym celem Programu jest poprawa warunków rozwoju kraju poprzez budowę infrastruktury technicznej i społecznej zgodnie z założeniami rozwoju zrównoważonego, w tym poprzez m.in. wzmocnienie roli kultury w rozwoju społecznym i gospodarczym. Program ma przyczynić się m.in. do wzmocnienia ochrony zabytków o krajowym i światowym znaczeniu, zarówno ruchomych, jak i nieruchomych. Wsparcie ukierunkowane zostanie na tworzenie odpowiednich warunków infrastrukturalnych stymulujących do aktywnego uczestnictwa w kulturze i w życiu społecznym, w tym eliminację barier w dostępie do kultury dla grup z różnych przyczyn wykluczonych. Zastosowane rozwiązania infrastrukturalne, w tym nowoczesne technologie, umożliwią tworzenie innowacyjnej oferty kulturalnej, rozszerzanie jej o nowe formy działalności i cele lub będą przyczyniać się do zwiększenia atrakcyjności świadczonej oferty, w celu budowania przewag konkurencyjnych w aspekcie zarówno gospodarczym jak i społecznym.

Inwestycje będą wspierały procesy transformacji cyfrowej poprzez rozwój infrastruktury, zakup wyposażenia i technologii umożliwiających rozszerzenie grup odbiorców realizowanej oferty (zwiększenie dostępności kultury poprzez umożliwienie korzystania z niej grupom dotychczas wykluczonym np. niepełnosprawni; zwiększenie zasięgu oferty – upowszechnianie oferty on-line) oraz zapewnienie bezpieczeństwa funkcjonowania w warunkach różnego rodzaju kryzysów (na podstawie doświadczeń związanych z wystąpieniem pandemii Covid-19).

Wsparciem zostaną objęte państwowe i współprowadzone instytucje kultury, biblioteki przechowujące Narodowy Zasób Biblioteczny oraz publiczne szkoły i uczelnie artystyczne. Ponadto o wsparcie mogą ubiegać się jednostki samorządu terytorialnego, ngo oraz kościoły i związki wyznaniowe w zakresie prowadzonej działalności kulturalnej, zlokalizowane na obszarach wpisanych na listę UNESCO lub Pomników Historii.

Zakres wsparcia w ramach celu szczegółowego obejmuje także działania infrastrukturalne mające na celu ochronę i zachowanie otoczenia zabytkowych obiektów. Niejednokrotnie inwestycje będą realizowane w bliskim sąsiedztwie lub na terenie objętym planem rewitalizacji, co wpłynie korzystnie na ogólny rozwój większych obszarów.

Wszystkie ww. typy działań będą mogły być realizowane w formule projektów partnerskich, które przyczynią się do lepszego zarządzania dziedzictwem kulturowym i promowania dziedzictwa kulturowego, co w konsekwencji wpłynie na większą identyfikację społeczeństwa z danym miejscem.

Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury – 700 000 000 euro.

• Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy 2021-2027

Priorytet II: Zaawansowane usługi cyfrowe – jednym z celów programu jest stymulowanie rynku ponownego wykorzystywania zasobów kultury i danych naukowych. Powstałe e-usługi powinny zapewnić zdalny dostęp do unikalnych narzędzi oraz umożliwić przetwarzanie, analizę, bezpieczne gromadzenie i archiwizację dużych zbiorów danych, co będzie skutkowało przyspieszeniem rozwoju takich obszarów jak np.: kultura i rozrywka, motoryzacja, e-zdrowie, transport, bezpieczeństwo publiczne, energetyka, technologie finansowe czy rolnictwo.

2.1 Wysoka jakość i dostępność e-usług publicznych – np. tworzenie, rozwój, integracja e-usług publicznych, wykorzystanie potencjału informacji sektora publicznego (ISP) i technologii w administracji z zastosowaniem np. analiz wielkich zbiorów danych oraz metod sztucznej inteligencji.

2.3 Cyfrowa dostępność i ponowne wykorzystanie informacji – np. digitalizacja zasobów kultury, administracji i nauki (m.in. dane z badań naukowych oraz zasobów edukacyjnych finansowanych ze środków publicznych). Program zakłada podejmowanie działań zwiększających otwartość oraz poziom ponownego wykorzystania danych z zasobów kultury (w tym niebędących ISP), nauki i administracji. Wsparcie będzie udzielane również na budowę lub modernizację i udostępnianie rozwiązań informatycznych do prowadzenia zaawansowanej analityki danych z wykorzystaniem nowych technologii.

Beneficjentami Programu mogą być m.in.: instytucje kultury, przedsiębiorcy, obywatele, NGO.

• Kreatywna Europa 2021-2027

Kreatywna Europa (Creative Europe) to program Komisji Europejskiej, którego celem jest wsparcie ponadnarodowych działań europejskich sektorów kultury, audiowizualnego i kreatywnego w obszarze kultury i sztuki przyczyniających się do budowania kompetencji, profesjonalizacji i zwiększania konkurencyjności sektorów na rynku globalnym, wpływ na zwiększanie dostępu do kultury i sztuki, docieranie do nowych grup odbiorców i zwiększanie uczestnictwa w kulturze, rozwój współpracy międzynarodowej oraz wsparcia ponadnarodowego obiegu europejskich dzieł i twórców, ochrony i propagowania różnorodności kulturowej i językowej oraz europejskiego dziedzictwa kulturowego, wykorzystanie technologii i wdrażanie innowacji w sektorach oraz dostosowania sektorów do zmiany cyfrowej.

W ramach nowej edycji Programu istotne będą także wsparcie sektorów w odbudowie po kryzysie wywołanym pandemią COVID-19, zrównoważony rozwój i zielona transformacja sektorów, równość i równouprawnienie oraz włączanie społeczne poprzez kulturę i sztukę.

Program będzie wdrażany poprzez komponenty:

- komponent Media – wspierający działania sektora audiowizualnego,
- komponent Kultura – wspierający działania sektorów kultury i kreatywnego,
- komponent międzysektorowy – wspierający rozwój innowacji w projektach łączących sektory kultury, kreatywny i audiowizualny, a także sektor wysokiej jakości mediów informacyjnych i rozwój umiejętności krytycznego korzystania z mediów.

10. Podsumowanie

Powiatowy Program Opieki nad zabytkami Powiatu Lubańskiego na lata 2023-2025 wytycza kierunki polityki władz samorządowych w tak ważnych kwestiach jak ochrona i promocja lokalnych cech kulturowych. Ważnym elementem PPOnZ jest rozwój i promocja walorów turystycznych powiatu, z wykorzystaniem w tym celu obiektów zabytkowych, bogactwa przyrody oraz regionalnej tradycji.

PPOnZ akcentuje rolę powiatu w zachowaniu unikatowych cech obiektów zabytkowych oraz lokalnej specyfiki budowlanej poprzez uwzględnianie w planach zagospodarowania przestrzennego zagadnień związanych z ochroną zabytków.

PPOnZ podkreśla rolę całej społeczności lokalnej – właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych, organizacji pozarządowych, jednostek organizacyjnych powiatu, władz samorządowych oraz wszystkich mieszkańców w zachowaniu miejscowego dziedzictwa kulturowego.

11. Bibliografia

1. Konstytucja RP (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej) z dnia 2 kwietnia 1997 r.
2. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym
3. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym
4. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane
5. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska
6. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody
7. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami
8. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej
9. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie
10. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków
11. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem
12. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków
13. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami”
14. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych
15. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków
16. Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę
17. Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych
18. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach
19. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach
20. www.gov.pl
21. <https://isap.sejm.gov.pl/>
22. Materiały udostępnione przez Starostostwo Powiatowe w Lubaniu
23. Materiały udostępnione przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu, Delegatura w Jeleniej Górze
24. Bahlcke J. red., Dzieje Górnych Łużyc. Władza, społeczeństwo i kultura od średniowiecza do końca XX wieku., Warszawa 2007, Bena W., Polskie Górne Łużyce. Przyroda - Historia - Zabytki. Zgorzelec 2003
25. Bena W., Paczos A., Z biegiem Kwisy. Przyroda i człowiek. Związek Gmin „Kwisa”, Luban 2009, Łuczyński R. M., Zamki i pałace Dolnego Śląska. Sudety i Przedgórze Sudeckie. Wrocław 1997
26. Łuczyński R. M., Baron Aleksander von Minutoli. Kolekcjoner z Biedzychowic., „Karkonosze” 1: 13-15, 1995
27. Nespiak D., Studia nad rozmieszczeniem, zachowaniem i wykorzystaniem parków podworskich na Dolnym Śląsku. Rozprawy Naukowe AWF we Wrocławiu”, r. XIV, Wrocław 1997
28. Gaworski M., Najpiękniejsze zamki i pałace Śląska i pogranicza polsko-czeskiego, Strzelce Opolskie, Matiang 2012

29. Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Lubańskiego na lata 2017-2020 z perspektywą do roku 2024, Lubań 2017, file:///C:/Users/Bozka/Downloads/Projekt_Programu_Ochrony_Srodowiska_dla_Powiatu_Lubanskiego.pdf
30. Historyczny krajobraz kulturowy Sudetów Zachodnich, wstęp do badań, pod red. J. Piekarski, Wrocław 2020; K. Fokt, Późnośredniowieczne osadnictwo wiejskie na Dolnym Śląsku w świetle badań archeologicznych, Kraków 2012
31. K. Pieradzka, Związki handlowe Łużyc ze Śląskiem i Polską w dawnych wiekach, http://wtmh.sobotka.uni.wroc.pl/wp-content/uploads/2017/06/Sobotka_4_1949_89-104.pdf; oraz Historyczny rozwój Zachodniej granicy Dolnego Śląska od początku czasów nowożytnych, Przegląd Zachodni, nr 7-8, 1948
32. K. Fokt, Zagrod - terra incognita polskiej mediewistyki, Studenckie Zeszyty Historyczne Kola Naukowego Historyków Studentów UJ - z. 6.; Ł. Tekieła, Wojna trzydziestoletnia na Górnych Łużycach Aspekty militarne, WAW 2010
33. Vademecum historii Górnych Łużyc, praca zbiorowa (K. Fokt, Ł. Tekieła, W. Bena, D. Koreś, 2010.; K. R. Mazurski, Geopolityczne okoliczności powstania Okręgu Kwisy, Geopolityczne_okolicznosci_powstania_Okregu_Kwisy.pdf
34. T. Kaletyn, Problemy ochrony i ekspozycji zabytków archeologicznych, w: Rocznik Jeleniogórski, t. XVII-1979
35. <https://zabytek.pl/pl/obiekty/g-292084>
36. J. Pilch: Leksykon zabytków architektury Dolnego Śląska. Warszawa 2005, s. 192
37. W. Bena, Lubań wczoraj i dziś, Lubań 2005
38. J. Krajniak, Program zabudowy hydrotechnicznej lewego dorzecza Odry w I połowie XX wieku, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, R. LXII (2017), nr 2
39. Program Opieki nad Zabytkami dla miasta Lubań 2016-2020
40. Program Opieki nad Zabytkami miasta Świeradów-Zdrój na lata 2018-2022
41. Program Opieki nad Zabytkami (PONZ) dla miasta i gminy Leśna 2018-2021
42. Program Opieki nad Zabytkami dla miasta Lubań 2016-2020
43. Program Opieki nad Zabytkami gminy Lubań 2020-2023
44. Program Opieki nad Zabytkami dla gminy Siekierczyn 2016-2019
45. Program Opieki nad Zabytkami miasta Świeradów-Zdrój na lata 2018-2022
46. Raport z inwentaryzacji domów przysłupowych na terenie województwa dolnośląskiego 3-6 sierpnia 2010 roku, <https://docplayer.pl/29099068-Raport-z-inwentaryzacji-domow-przyslupowych-na-tereniewojewodztwa-dolnoslaskiego-3-6-sierpnia-2010-roku-projekt-realizuje.html>
47. M. Puda, Założenia rezydencjonalne powiatu lubańskiego, Zakład Konserwacji i Rewaloryzacji Architektury i Zieleni, Wydział Architektury, Politechnika Wrocławska https://umwd.dolnyslask.pl/fileadmin/user_upload/Przedsiębiorczy_doktorant/GRANT_PIUS/Artykuly/Artykul_M_Puda.pdf (dostęp: 15.07.2022)
48. Strona zabytek.pl, Piotr Roczek, OT NID we Wrocławiu, 20.10.2017 r. <https://zabytek.pl/pl/obiekty/suchazamek-czocha>
49. Kozaczewski T., Wiejskie kościoły parafialne XIII wieku na Śląsku, t. 2, Wrocław 1994; Świechowski Z., Architektura na Śląsku do połowy XIII wieku, Warszawa 1955
50. J. Szczepankiewicz-Battek, Kościoły graniczne i ucieczkowe w krajobrazie kulturowym pogranicza śląsko-łużyckiego i ziemi legnickiej, w: Studia z Geografii Politycznej i Historycznej, tom 4, 2015
51. T. Biernacki, (Nie)zaginiony ołtarz Pokłon Trzech Króli z lubańskiego kościoła Naszej Pani Ukochanej,
52. <https://www.eluban.pl/wiadomosci/27387,niezaginiony-oltarz-poklon-trzech-kroli-z-lubanskiego-kosciola-naszej-pani-ukochanej> (dostęp: 20.08.2022). Znajdujący się pierwotnie w Kościelniku gotycki ołtarz Marii Panny z Dzieciątkiem, Św. Jana Chrzciciela i Św. Barbary, przeniesiony ze zrujnowanego kościoła katolickiego pw. NMP w Kościelniku, poddany renowacji w l. 60 XX w. i ponownie w 1994 r., zaginął /?/

53. Z. Madurowicz, Stowarzyszenie Miłośników Górnych Łużyc, Kaplica nagrobna rodziny von Schweinitz w Biedrzychowicach; <http://www.lubanski.eu/kaplica-nagrobna-rodziny-von-schweinitz-w-biedrzychowicach/> (dostęp: 30.07.2022)
54. M. Bohr, Górne i środkowe dorzecze Bobru oraz dorzecze Kwisy w okresie rzymskim i wczesnym okresie wędrówek ludów. Uwagi o stanie badań i kwalifikacji kulturowej stanowisk, w: *Silesia antiqua*, t. 44, 2008
55. T. Kaletyn, Problemy ochrony i ekspozycji zabytków archeologicznych, w: *Rocznik Jeleniogórski*, t. XVII-1979

12. Spis tabel

1. Tabela nr 1. Poniesione i zaplanowane wydatki przeznaczone na utrzymanie i poprawę stanu zabytków należących do Powiatu Lubańskiego
2. Tabela nr 2. Spis obiektów nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków z terenu Powiatu Lubańskiego
3. Tabela nr 3. Spis obiektów ruchomych wpisanych do rejestru zabytków z terenu Powiatu Lubańskiego
4. Tabela nr 4. Stan opracowanych gminnych ewidencji zabytków oraz Gminnych programów opieki nad zabytkami na terenie Powiatu Lubańskiego
5. Tabela nr 5. Analiza SWOT
6. Tabela nr 6. Kierunki działań i zadania w ramach Priorytetu I
7. Tabela nr 7. Kierunki działań i zadania w ramach Priorytetu II